

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST

I DRUŠTVO

KAZALO

- Livija Reškovac: *Kratke osnove* / 3
Ivo Mijo Andrić: *Tužaljka za Halep* / 7
Slavko Jendričko: *Razdaljina* / 9
Hrvoje Hitrec: *Špilberk* / 19
Ana Horvat: *Aorist: Zvonimir Golob* / 19
Zlatko Kramarić: *Revizija prošlih sjećanja I* / 29
Dragutin Lučić Luce: *Tin versus Nietzsche: Pobratimstvo lica u svemiru* / 45
Ivo Runtić: *Pričati* / 64

KRITIKA

- Barbara Dolenc: *Pripovjedanje kao stragedija kontrole* / 68
Jasminka Domaš: *Maštovite priče* / 71
Dunja Detoni Dujmić: *Svevišnji nad Bosnom* / 73
Shrink na terenu / 75
Ivica Matičević: *Priča o nestajanju i nastajanju* / 76
Marko Gregur: *Na zid od poezije bit će uklesano ime i stihovi Delimira Rešickog* / 78
Anamarija Žugić: *Arheologija sjećanja* / 80
Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK* / 83

Livija Reškovic

Kratke osnove

*

Dopuštaju li si stabla ljutnju, pitaš se gledajući ih
tako uspravna i divna.

God je prešao u ranu koje nije ni bilo
dok ju nisi pomislio

a mislio si je oduvijek.

I to te zbunjuje, kao crne rupe,
kao ukiseljeno mlijeko.

Priroda te podjarmljuje,
i slutiš da,

učenice Dionisa.

*

I vineš se, a da ne znaš već
jesi li pao.

I vrijeme te čudi,
ali vrijeme ne postoji i prolazi često.

I možeš preskočiti taj zatvoreni pogled, te umorne okvire.

Sve to prolazi i prošlo je i bit će,
a da ni nije bilo.

Taj kaos glasova i zvukova kojim se klanjaš,
ta odvratna ljepota.

*

Svaki je pomak utjeha i znaš da je privid,
to je samo kamen jauknuo kad si ga bacio.

Ubrzo zaboravljaš bolom kojim zaboravljaš.
Sve je zaboravljivo i ponekad tako prolaze noći.

Tu je jedna cigareta, miris zumbula u rano proljeće,
varljivi tren.

Potreba za panikom se smanjuje:
tvoje su misli barokni končeto, one su tužaljka svemira,
mali miš.

*

Svrstati te kao još jednog u promašaj ne predstavlja ništa.

Nešto je naime već bačeno u rijeku
i to je ta njezina nemoć, odraz i refleksija.

Ta shvatljiva strastvena naklonost, med i perje ostalo u šumi
zajedno s odbačenim injekcijama.

I dižem glavu visoko, ono loptasto sunce.
Konačno znam tko sam.

*

To more razapeto između prstiju, taj prostor nemira,
ta modrina soli.

I pomisliš kako si velik i stvaraš konstrukcije u glavi,
opisuješ taj kvadrat kruga.

I pogledaš u planinu a planina ti uzvrati pogled
i zbuniš se i ne znaš više tko si.

Vjetar te posjeduje, ali se ne uznosi.
Kad si koraknuo, negdje je procvjetala trešnja.

*

Sjetiš se grada u daljini, otočkog vina
i lijepih vijesti.

I opet promašuješ bit, o smrtniče!

Jer nije ta prošlost dohvatljiva,
kao smokva ocrtana na plastičnom stolnjaku.

*

Onda bi ušao u rečenicu, ali ne razumiješ uskličnik,
kao ni mnogi prije tebe.

Tvoje proljeće prolazi, ljeto još nije počelo.

I buniš se zbog nesklada
a nesklad si sam.

Taj prostor koji širi i skuplja,
ta nemogućnost odabira.

Jednom se rodila tragedija, onaj Dionisov hram.
A ti ne znaš što bi sa svim tim.

*

I pomisliš: sad ćeš do bezumlja. I staneš pred to ogledalo,
a ono praznina.

Osjećaš samo prisuće,
kao neugodnu zubobolju.

Tajanstvenost prolazi kroz prste, pokušavaš nešto, mrmljaš smijeh.

I trudiš se obrisati razlike koje udaljuju,

ali put je promašen.

Zatim bi pokušaje nadišao izbjegavanjem.
Ali ne ide, u trenutku se skinula laž.

Vani je snijeg zatrpao ceste, Platonova *Politeia* još je na stolu nepročitana.

*

Sve riječi stavljaš na hrpu,
shvaćaš da je tek pokušaj.

I vikao bi
i vikao

ali oblak je okrutan
i prolazi

i nemaš više kome.

*

Tada postaješ svjestan krhkosti. Tada, kada zamukne dječja igra
skakanja po divovskim klupama. Kada zidovi progovaraju,
a ti izgubio temelje i uloge mijenjaš samo sa sobom.

I primičeš se i odlaziš, a pričao bi o ljubavi. Možda promukao glas,
čša vina, misao zaustavljena u pokretu. Pamtim uzmicanje,
pamtim mačku zaspalu u krilu, pamtim kraj.

*

Obuzet strahom, a tražiš mir:
zabludjeli Edip pred Tiresijom.

I neće biti dosta iskopati oči,
potreba za vidom davno je nestala.

Već odavno nemaš uši za tu pjesmu svijeta, kosmos je samo
manufaktorni pejzaž.

A htio bi, naravno,
to se podrazumijeva.

Ivo Mijo Andrić

Tužaljka za Halep

Bilo te ili ne bilo
Kriv si svevišnji za stradanje Halepa.
Korov ljudski što milost tvoju
Poganim ustima zaziva
Bezumno razara domove nedužnih.
Koga to brane asadi
Koga oslobađaju pobunjeni
U čije ime ameri i rusi
Prazne krcata ratna skladišta
Mjereći snagu i domete ubojnih oružja
Daleko od vlastitih državnih granica
Ima li svevišnji smisla moliti
Idiote koji se igraju našim životima
Kao plišanim dječjim igračkama
Ili je barem psovka dobrim načinom
Bijega od istine.
Sinoć sam vidio curicu oblivenu krvlju
Iznenadena je gledala svijet
Bez budućnosti
Praznu lisnicu od koje bole oči
I pucaju kosti.
Jesu li djeca kriva što ljudi roditelji
Bičuju nedužnu savjest?
Jesu li zidovi građeni znojem
I žuljnim rukama zaslužni za osvetu
Istočnozapadnih satrapa?
Kome se moli usnuli sveti otac
Kad ni bog ne čuje njegove molitve?
Kuda to ide svijet u koga
Iz majčine utrobe goli izlazimo?
Kamo su prljave vode odnijele čast

Vladara naših sudbina?
Grozim se pomisli da odličnici tvorca dinamita
Poshumno dijele nagrade za mir
Onima koji dinamit stavljaju pod naše temelje
I koji se cere u nevina lica smrtnika.
O prokleta crna slutnjo
Koja si uroke bacila na Siriju
O ugašena nado koja se čudiš
Teško bolesnoj Libiji!
Egipat ima bogatu prošlost
A bijednu budućnost
Perzija, visi između izlaska
I zalaska sunca.
A sprema se kiša
A kiša se sprema
Razorna kiša ognja i šrapnela.
Zemlja je zalivena mržnjom ljudskih izroda
Da se i zvijeri čude prljavom mozgu.
O ptice nebeske možda već sutra
Nećete letjeti prema jugu
Bespilotna čudovišta
Ne vole stvarna krila
Koja se predaju vjetru
Umjesto razornoj munji.
Zima je njima draža od proljeća
Jer im bjelina zameće prljave tragove ludila.
Bilo te ili ne bilo svevišnji
Svrstaj se u Halepu
Na stranu nemoćnih
Raskini obruče ljudskog ludila
Pogasi svjetla ratilišta
Oduzmi svemoć silnika
Nahrani gladne
Napiji žedne
Pokaži da si na našoj strani.
Tako će ova pjesma
Biti himnom života
Nasuprot odi smrti
Koja nas krvnički prati.
Hvala ti otrovna biljko
Što mi daruješ bolest
I što mi ponizno nudiš
Izlaz u vječni san.

Trpanj, 13. listopada. 2016.

Slavko Jendričko

Razdaljina

ZAUMNA IMENICA LJUBAV

Disk sunčane boje nadliječem
mamurno tamno plavo lice jutra

tebe u njemu opijenu mojim
obredima vatre u vrpci za kosu

u suglasju s pucketanjima borova
koji ljeti gore u primorskim gradićima

čine mi se sada tako bliskima
dok se prisjećam noćasnih
piromanskih nagona koje smo zadovoljili

paleći se crnim vinom sklupčani u slasti

Sve ugašeno nestaje u pećinama
u kojima vegetira
s osušenim lovorovim vijencima velikana

plaši me pomisao da dijamanti mogu
doživjeti sudbinu nostalgичne starudije

ako obole od neizlječive bolesti dosade

Nikada nisam siguran da znamo
što to znači kada si na odlasku na posao

na brzinu kažemo imali smo noćas dušu

imenica ljubav je zaumni okrajak zore
i stoga je prekrasna najava svakog novog dana.

SMANJENA RAZDALJINA

Sada držim na odstojanju ljude
Koje uznemiruju moji snovi

Svojim skokovima u mutnu vodu
Ne čekajući poput njih da se očisti

Od svega što nosi niže od izvora
Nakupljeno u silovitim bujicama

Oderanu glinu životinjske leševе crno granje

Nitko me od njih ne podsjeća
Na onaj dan kada sam šašav banuo u školu

Sa crvenom ženskom vlasuljom na glavi

I sjeo u prvu klupu ispred profesorice
Koja je istrčala iz razreda vrišteći

Ni jedan dan poslije nisam doživio tako novim
S masovno mi iskazanim oduševljenjem

Sada više ne vjerujem ni šalama svemira
Objavljenim u medijima nakon puno filtriranja

Sav doživljajni prostor sveo sam na razdaljinu
Ne veću od bliskog zagrljaja

S okusom preobražavajućeg tijela među zubima
I okusom piva čija se pjena slijeva niz tvoju haljinu.

PLANET

Ponovno se kotrljam tračnicama
Lupkaju emocije narušavajući
Nakupljenu okorjelu tišinu u korovu

Nikakva me udaljenost
Nimalo ne obeshrabruje

Ni svijest o neizbježnom besmislu
Uvjetne žrtve pothvata

Nepodnošljivije mi je gibanje
Bez rizičnosti od uživanja
Koračanja pri skupljanju listova

Ispod kojih se ionako
Nakupilo puno tjeskobe

Koju nitko ne doživljava incidentom

Slučajno ga nisam prešutio
Nesklon izazivanju ekoloških skandala

Ne gubim vrijeme dok stojim
Pred crvenim signalima

Ti si moj jedini preostali planet
Zamotavam te pažljivo u meku pamučnu kuglu

Preciznim osjećam prepoznat ću trenutak
Kada ću te snažno zavrtjeti oko Sunca.

OLUPINE

Nisi mi ti jedina bližnja
večernja čitateljica neba

koja na njemu odgonetava
smione svijetle parabole

otkačene prispodobe anđela
neobuzdane smjehove lastavica

mene koji nekuda nestajem
ostavljajući ti iza sebe čistu bijelu stranicu

nakon koje ne pokušavam pronaći
nekog stvarnijeg sebe

ni posljednje pravo na utješnu iluziju

ne kasneći pada mrak
na zemlju posutu crvljivim jabukama

iz mirisa kave piva i cigareta

ponetko letimično pogleda
s terase Siscia Jazz Cluba

brišući s dlanova povijest ovoga dana

ionako se ne vidim kasno noću
plutajući rijekom

u dugom konvoju olupina sanjara.

NAIVNA UMJETNOST

Premda sam uvjerljivo
nepromjenjivo vrckast

sve čulno doživljeno
na učestalim prošlim putovanjima

sve silovitije gradi
od mene biće
prisposobivo metafizičkom

stavio sam ti stavi mi
posljednji put prst na čelo

u neobičnim trenucima misleći
kako nestajemo

zapravo smo se smještali
u nekim pukotinama u zidovima
nedohvatljivi poput sićušnih insekata

kada bih sada gladan
mogao objedovati

sve proživljeno s tobom
barem u jednoj od dugih noći

u kojima smo naivno povjerovali
da smo dostigli vječnost

prepotentno negirajući vrijeme
afirmirajući se u besmrtnoj virtuali.

AGENT

Neka te nimalo ne izluđujem
Ni kada sam pomrčina sunca

Ništa ne truje zemlju duboko
Poput pištolja punih smrti

Agenta vlastite tajne službe

Neočekivanih paketa koji uvijek stižu
S posljednjim cvijetom prije mraza

Da izgori u tvom poštanskom sandučiću
Spaljujući sva napisana
Pisma koja nikada neće biti pročitana

Sudbinski najavljujući nedovršenost
Svega započetog ostajući tek uzorkom

Svih unaprijed izbljedjelih otisaka prstiju
Na majici koju je snijeg
Na tvojim grudima okupirao prvim jurišom

Zaposlivši škare u krojačnici ovoga jezika
Od čije se sječe zatresemo

Posve nas ista jeza podilazi kao tamo nekih
Stabala koje upravo ruše u šumi

A samo stoga što nisam pripucao na prvu pahulju.

KONTRASTIRANJE

Kada se opuštene zaigramo
poput raspuštene djece

skidajući mrežaste mini
crvene gaćice

neusporedivo si bliskija
izlasku sunca

nego striptizetama pregrijanim
stegom naučenih pokreta
u raskalašenim noćnim barovima

koje zasljepljujuće iskre gledane
zamućenim očima kroz dna kristalnih čaša

intimni igrokaz amaterski
odigran u kućnom prostoru

poželio sam nastaviti na ulici
ali si me spriječila u šašavoj namjeri
da istrčim s gaćicama na glavi

prenoseći javno izvornu ljepotu

izazivajući vojničke transporte
humorom nakon spuštanja zastora

ionako je noć i osim njih mogu
susresti samu neku od onih iz barova
koja gosta vodi u garsonijeru

na ljubakanje praćeno vriskom njezine
djevojčice usamljene u pelenama.

FRAJER S OLIMPA & BOŽJA DJECA

Počeo sam prepoznavati eterični
mitološki lik u svom biću

postajući nestvaran u krajoliku
dobro poznatih lica

pozdravljajući ih uživam
njihovu zaprepaštenost

nikada nisu uživo sreli frajera s Olimpa

Opismenjen za vladanje
na kratkom tečaju viših bića

dobro se služim svojom nevidljivošću
upravljajući njihovim malim životima

ne bez izvjesnog osjećaja stida
koji njima nije nikakva satisfakcija

Paradoksalno svakim svojim novim
pojavljivanjem osnažim
nikome dokučivi smisao svijeta

sve treba dodatno zamutiti

onda samo nakratko
poput osvježavajućeg vjetra

otirati kapljice znoja s vrelih čela

čuvajući mišiće za beskrajni maraton
gibajući se u besmislu

s nakaznim osmijesima onih
koje su oni izabrali poput cvijeća

pomno ga birajući
kao za svoje vaze na pustim stolovima.

PARIŠKA SOBA

Na tajnoj operaciji
umjesto krvne žile
ugrađena mu je žica

iz ograde logora straha

Ta žica ukrotit će žestinu
otkucaja njegova sna

u kojem sam čelom
fatalistički bjesomučno
udarao u fasade zgrada

meljući žbuku u brašno
koje je ubijalo gladne
ptice nakon zimskog doručka

Spavajući u cvijetu pamuka
prisjećamo se povremeno sebe

gledajući na obzoru
svjetlost kriške lubenice

sve dok se kao nekada
u pariškoj sobi

noć ne raspe sa staklom
na tvoja grimizna bedra

obasjavši naranče na stolu
ravnodušnim zimskim suncem.

SVEMOGUĆA APSTRAKCIJA

Ogledalo u kupaonici
zamijenio sam retrovizorom

vidim u njemu na usnice nanosiš
ono isto sjajilo uz koje smo znali
zaspati pored ceste prosvjetljujući noć

mogao bih se sebi suprotstaviti
bile su posrijedi banalne
okolnosti u odsustvu mjesečine

ni jedan eksperiment nije dugovječan
kažeš, kad tad
zbog bolno iskrivljenog vrata

prestat ćeš u njega intenzivno zavirivati

Opuštajući se poput Svevišnjeg
u svemogućoj apstrakciji

premda mi više ni sluhom
nisi na dohvat mog glasa

sebe neprekidno demantiram

sve slojevitijom neprozirnom
šutnjom koja se
nagomilala u zavidno brdašće

zastrašujuće je zapravo to
što s tobom telepatski komuniciram
ovjerenom potpisanom tjeskobom

koja me odjednom neočekivano osnažuje.

NASTAVAK SVEMOGUĆE APSTRAKCIJE

Ne brišem orošen retrovizor
u kojem mi je prohujalo doba
poput konvoja smrti krenulo u susret

sve moguće tragično do sada
bez meni poznatih razloga

odužilo se u beskraj zvučeci nestvarno

poput nerazumljivih gegova komedija
koje smo odgledali upoznavši strast
bolje od svih gledatelja koje je udavio smijeh

sve dublje roneći
u vulkane naših organa

Površina tog retrovizora
kojeg ponovno spominjem

skupljala je zdušno naš zanos
koji bi povremeno
posve oprali snažni mlazovi
vode u autopraonicama

naslućivao sam vatra sunca
mogla bi me nehotice ubiti na cesti

ako se s njim ne počnem
prati u rijeci do njegova konačnog

sljepila u kojem ti neću
moći ni trag opipati

tada će uslijediti dugo pripremano
opasno noćno putovanje u suprotnom smjeru.

SLIJETANJE

Ni po jednom religioznom običaju
s puno nježnosti pokapao sam

sve svoje mrtve mladalačke osmjehе
istog onog trena kada su izdahnuli

sjećam se i osmjehа tvog brata
koji je umro ubrzo tog jutра
nakon što je obojio dugu kosu u zeleno

tada sam shvatio da učestala
ponavljanja smrti dosade
kao i sve serijske očiglednosti

ne govori mi ništa više
što se ne tiče našeg vrenja

mogao bi nas iznenaditi plač
i protresti poput potresa
duboko bez izgovorene riječi

premdа ne slavim rođendane osjećam
ozbiljne godine
u sve bljeđem plavičastom dimu aure

nimalo eskapistički kažem
slijećem s odbačenim opuškom
cigarete na pločnik

popušene strasno do samog filterа

s nimalo neizvjesnom sudbinom
ispod đonova cipela i čistačeve metle.

Hrvoje Hitrec

Špilberk

Pismo četvrto

Mila moja Lina,

Pala je prva kiša nakon dvadeset dana žege koja je gotovo prodrla i u duboke hladne kazamate – što se nikada do sada nije dogodilo, kažu ključari. A vele da je zato i mrtvačnica prepuna jer ono malo vode što dobivaju nesretnici možda dostaje u vlažnim, hladnim danima, a ovako umiru kao muhe i brzo se raspadaju pa je dr. Hertz naložio da ih se što prije otprema do jama u strahu od zaraze. Jednu je Špilberk već iskusio prije tri godine kada je kolera umorila većinu uznika i prorijedila posadu pa se zapovjednik zabrinuo da će ostati bez posla. Bez razloga jer su kraljevstva Njezina Veličanstva prostrana i ljudi je mnogo a na svakih stotinu barem je jedan nitkov, na svakih tisuću dva sanjara, na svakih deset tisuća tri fanatika i u svakom narodu barem jedan buntovnik od formata koji zimi grije noge kraj kamina sve dok mu vrelina ne dođe do glave i zapali ju suludim zamislama – kao da Njezino Veličanstvo nema ratnih briga koje sada nisu ništa manje jer Fridrik Pruski nikada ne odustaje niti je mir potpisao da bi trajao, reče mi Trenk za jutarnje šetnje vrlo raspoložen izglednim novim ratom jer će nakon prvih bitaka mudraci iz Dvorskoga ratnog vijeća shvatiti da bez njega nema pobjede. I kraljica će se zapitati je li pametno da njezin omiljeni kondotijer čami u tamnici.

Čujem udarce čekića i kloparanje kolica – to vani na vrućini rade zatvorenici koje je von Stark milostivo zaposlio na gradnji novih zidina i popravljanju starih. Zahvalni su jer žive dulje od jadnika u dubokim hodnicima, i hrane dobivaju više i više nade za bijeg o kojemu snatre dok noću leže na hladnoj goljoj zemlji u širokom podrumu pod boltama, u lancima. Oni žive i po tri mjeseca a kada oslabe toliko da ujutro više ne mogu ustati, bacaju ih u niže sfere gdje još živi kosturi gledaju jedni u druge velikim očima a smrt se šulja oko njih kao zbunjeni štakor ne znajući je li ih već ugrabila ili su još među živima. Neki od mojih plemenitih susjeda drže da

von Stark dobiva silan novac iz kraljevske blagajne za popravak Špilberka i gradnju novih kazamata, za radnike, tesare i kamenare, ali na način koji sam ti opisao, najdraža moja Lina, zapovjednik ima mnogo manje troška i dosta mu ostaje. Ja u to ne vjerujem, naprotiv: von Stark se doima poštenim čovjekom, štoviše uzornim časnikom. Ujutro ustaje rano i šeće revelinom koji se srpasto isukao nad Brnom s topovima uperenim prema predgrađu (Trenk mi je čizmom iscrtao u pijesku tlocrt Špilberka), bavi se vojskom i tu i tamo oplete korbačem raspuštenoga grenadira, a do ručka čami u istočnom krilu odakle s visokih prozora vidi na sve strane, pa i bijednike na gradnji koji mu vrlo rijetko daju priliku da puca iz velike puške. Bedemi ove utvrde su cigleni s nešto malo kamenja jer ga valjda nema u blizini, visoki toliko da ni dvadeset ljudi koji bi se popeli jedan drugome na ramena ne bi dosegli do vrha.

To je moj žalosni dom, draga moja Lina, i možda me od propasti spašava moja površna crta koju si dobro zamjetila jer doista otkada znam za sebe nisam bio sklon poniranju u sebe ni pitanjima o smislu, te mi je filozofija bila dugočasna i često nerazumljiva, a u Boga našega vjerovao sam i vjerujem ne stavljajući nikada u kušnju ni Njega ni svoje ufanje kao što mnogi čine posebno u nevolji ili iz bezbožne objesti kao taj Voltaire koji je pruskome kralju punio glavu svakakvim gadostima i vjerojatno mu još mladom usput usadio mržnju prema Austriji od koje boluju svi Francuzi što se pokazalo kada su sa zapada zarili nož u leđa kraljičinoj vojsci i provalili preko Rajne. Kada sam pitao Trenka koliko je Francuza poslao na onaj svijet, rekao je da im ne zna broja i da nije važno, da ne broji mrtve nego pobjede i poraze a on je u Bavarskoj četrdeset druge znao samo za prve. "Ja sam tada otjerao Francuze iz izdajničke Bavarske i to ne, kako se priča, s tisuću pandura nego samo sa s dvjesto njih jer se većina vratila u Slavoniju već poslije one šleske katastrofe. Doduše, bilo je tu i hrvatskih graničara, Karlovčana, a u težim opsadama i par stotina husara i grenadira iz Forgachove regimente koje mi je preko volje davao onaj idiot Bernklau i to tek na Khevenhüllerovu zapovijed. Kada se pročulo da sam pao kod Strenberga, general Bernklau je priredio pravu gozbu u svom čadoru, zarobljeni fancuski kuhari pripremili su sjajnu večeru s punjenim pticama, paštetama i majonezama a doveli su i kurve koje su usred rata plovile Dunavom na lađi, hrabre cure, njima je bilo svejedno čiji je barjak na koplju... No tako su jeli i pili do jutra, a kada su zaspali ja sam dojahao i podigao silnu galamu bubnjevima i zurlama, uz urnebesno pucanje u zrak što je izazvalo kaos u taboru a mamurnog Bernklaua podiglo s ležaja na kojemu je dotle mirno spavao držeći ruku na bijeloj guzici usnule drolje. Kada me je general vidio živa na konju, čeljust mu se objesila do koljena i još je dugo trljao oči pokušavajući odagnati sablast... Da, ja sam, mladi gospodine, sve učinio sam, a kraljičina se vojska vukla za mnom, besposlena. Uglavnom."

Dva dragocjena sata, prelijepa moja Lina, na toj našoj promeni do tristo koračaja a onda opet u tamnicu k nevoljnom Mateši koji uopće nije umro premda smo svi očekivali brzi njegov kraj. Čak je uz svijeću čitao Divkovića čiju je knjigu uspio tko zna kako sačuvati i donijeti je sa sobom

iz Karlovca uz mali, tamnoplavi molitvenik i smeđu kronicu. Više mu čak ne moram pomagati da sjedne na bačvu, kao prvih tjedana, što mi se iz dna duše gadilo ali i to sam shvatio kao pokoru za moje grijehе koji su me odvojili od tebe i toliko te rastuzili da mi se ne javljaš premda je barem jedno pismo moralo stići poštom u Zagreb. Piši mi, molim te, svladaj svoju srdžbu u ime naše ljubavi i naših uspomena, piši mi o mojoj dragoj maloj Amaliji jer ako ništa više ne postoji – ta je djevojčica lijepa naša veza koju ni tvoja uvrijeđena duša ne može zametnuti. Znam da sam teško pogriješio, ali sve bi bilo drukčije da se tvoj voljeni otac nije tako tvrdoglavo opirao našem braku i da ti je dao dostojan miraz. Čak ni na svadbu nije došao niti dar poslao u novcu ili drugome pa je naše slavlje bilo skromnije od pira kakvog slavonskog kmeta koji na to troši što ima i što nema. A zna se koliko trgovac Završki ima – da mu je stotinu kćeri, sve bi bogato opremio i po sedam bi se dana se slavilo. Možda jest magarac, ali zlatni magarac, reče mi Trenk kada sam mu napokon sve ispričao a on meni odakle poznaje tvoga oca, ne tek iz Zagreba nego otprije kada je ovaj dolazio u Požegu kupovati svinje i krzna u vrijeme kada se barun bio naoko smirio i širio posjede. Ako je i poslao dar kada se rodila Ama, kakav je to bio dar? Običan zlatni križić s rubinom tako sitnim da ga ćorava Marta nije ni vidjela, a i taj je ispaо jer su se zagrebački majstori pokvarili i jedini im je posao i zabava spaljivanje coprnica. Oduran običaj koji zamire u prosvijetljenim zemljama, premda još i kod njih ima zabitnih sela gdje nesretnice urlaju u vatri strašnije od vukova koji se povlače u šumu, uplašeni. Što sve ljudi čine jedni drugima, Bože moj veliki! Kada Matešu nisu uspjeli slomiti onim vodenim mukama, bacili su ga na razapinjač koji je starijega postanja i stoljećima provjeravan – još od vremena onoga grčkog kavalira koji je rastezao putnike preko svake ljudske mjere, a ti karlovački njemački mučitelji dodavali su nove boli kliještima i žaračima. Von Landsbach je postao nervozan i bijesan, dopuštao je krvniku da okreće vitlo makar su Mateši pucali mišići, ispadale kosti iz zglobova i tanjili se živci a kada mu se tijelo toliko produljilo da je dostiglo veličinu onih orijaša koje je volio Fridrik Vilim, stao je Senjanin kroz jezive vriskove izgovarati imena ljudi i mjesta na kojima se kovala urota, što je Landsbach zapisivao nutkajući žrtvu da govori razgovijetnije makar je znao da su mu ranjene glasnice. Kada je poslije von Landsbach usporedio Matešino priznanje s iskazima ostalih patnika, ispostavilo se da ništa od toga ne stoji i ne postoji (jer je Mateša tek bio stigao u Brinje i ondje je malo koga poznavao) i zato je tortura nastavljena na onom krajnje neudobnom drvenom stolcu kroz koji su zabijeni željezni šiljci da dalje prodru u ljudsku kožu i meso. Užasno je to kada čovjek nema što priznati a tako bi rado sve ispovjedio. Samo ga je nesvijest mogla kratkotrajno spasiti ili zamor krvnika i histeričnoga časnika omamljenog duhanom i pivom. Pustili su nekoliko dana nesretnika na miru jer su Turci provalili od Kladuše i trebalo ih je otjerati, ali se Landsbach vratio još opakiji, s lijevom rukom u povezu i mučen bolovima pa su Kuháčevića opet tukli i rastezali a on molio da ga ubiju i zazivao ime Božje, sve češće padajući u nesvijest. Bog

je napokon malo pogledao što se to radi u karlovačkom podrumu i uzeo – von Ladsbacha kojemu se rana uzročena turskom puškom toliko na zlo dala, da je napokon umro u vrućici. A Mateša je i dalje živio. Nije doduše ni znao je li živ ili mrtav jer je u njegovoj glavi sve bilo pomiješano, sve priče Divkovićeve o vragu, čistilištu i paklu gdje grješnici provode vječnost u mukama preplele su se s memlom tamnice i živim đavolima na ovome svijetu. Udarao je glavom o zid ali nedovoljno da razbije lubanju, zapomagao je i jaukao i kada nije bio na mučilu. A mučenje se nastavilo i poslije Landsbachove smrti. Zamijenio ga je neki major Freytag, navodno daleki potomak onoga Freytaga koji je napisao “Prizore iz njemačke prošlosti” i opisao kako su Nürnberškom djevicom mučili krivotvoritelje u njegovo vrijeme. Mirni i uljudni major proslavio se bio istragom slične bune u Slavoniji kada su pohvatani seljaci koji su pred zulumom vojnih vlasti htjeli preplivati Savu i naći spas kod Turaka. Freytag je dojahao u Karlovac u pratnji četvorice graničara i dovezao u kolima bolesnu ženu kako su zaključili kramari gledajući s prozora lik pod teškim gunjem iz kojega je virila glava zemljane boje, a da se radi o majorovoj ženi moglo se naslutiti iz nježne brige koju je iskazivao bolesnici. Usprkos teškom stanju i očitij nepokretnosti, imala je debele obraščice i uopće crte kobasicama hranjene bavarske gospođe. Ispostavilo se poslije da je došla zbog Mateše Kuhachevića i da nije živa žena nego željezna dama, ista ona Nürnberška djevica koja širi svoj pakleni plašt i uzima žrtvu u okrilje s pomno raspoređenim šiljcima – da se zabijaju gdje boli a ne ubija. I tako su patricija senjskoga, koji je ionako lebdio između života i smrti, ugurali u teški sarkofag, glava mu je ispunila glavu žene a tijelo njezino tijelo.

“Prosim Vas, nemojte više”, preklinjao sam Matešu, “ja uopće ne mogu vjerovati da ste živi.” “Bog je tako htio. Neki se poskliznu na stubama kada izlaze iz crkve, udare glavom i nema ih”, rekao je i tiho zapitao postoji li mučionica u Špilberku, s licem na kojemu se uz strah čitala pritajena nada, a kada sam rekao da ne znam i da je vjerojatno nema, kao da mu je bilo žao. Pitao sam ključara a on reče da je nekad bila, ona omanja zgrada gdje je sada mrtvačnica. Ali sprava za rastezanje još je negdje tu, ne zna gdje.

Tako se i moja duša muči razlomljena između ljubavi prema tebi, Lina, i blage srdžbe koja me ponekad obuzme jer se osjećam ostavljenim i zaboravljenim, čemu se nisam od tebe nadao. Ali možda je tako i bolje. Ti si kao lisica u zamci odgrizla spomen na mene i naše godine jer ako sam ja osuđen na doživotnu tamnicu zašto bih i tebe povukao u tamu? Eto, kada sebi ne mogu, tebi dajem slobodu, pa ako ti vjera naša i njezini tumači na ovome svijetu ne dopuštaju da za moga života nađeš muža kojega ćeš voljeti u svetoj vezi, nađi čovjeka s kojim ćeš uživati tajno kao što čine mnoge. A ako ne želiš živjeti tako, zapovijedi mi da umrem i ja ću rado poslušati. I pošalji mi napokon barem sto forinta.

Tvoj Lovro

(Ulomak epistolarnog romana „Špilberk“)

Ana Horvat

Aorist: Zvonimir Golob

Ovo je prva priča pisana na novoj tipkovnici (na kojoj se vide sva slova što kod stare, već oдавно, nije bio slučaj jer se boja slova i brojki izlizala!) i pomoću novoga “miša“ koji ima intenzivno vječnogoruće plavo oko (kotačić) što me je odmah nadahnulo na pisanje novele iz davno svršenog vremena o Zvonimiru Golobu. Vrlo indikativno i opravdano asociram jer je gospodin imao hladne, kričavoplave oči (ne, nije me stid što prečesto spominjem plavooke muškarce – takva sam: jeftina – poput prave kičerice padam na andeoskiplave oči, one su mi zazidane u poimanju ljepote!). Ova mi se Zvonko-tema fatalno nametnula s tim novim “mišem“ s ovalnom plavom lampicom-kotačićem. Naime, kad sam kupovala novoga “mišeka“ on nije bio uključen u struju, već upakiran u nekakvi plastični etui i nisam znala, niti mogla znati, da je njegovo kiklopsko oko tako divno – plavo! Vidjela sam samo da mu je tijelo srebrnosivo, mišeje sivo što mi se sviđjelo.

Golob je bio lijep kao što je i red da pjesnici budu (samo se vi zgražavajte – ja smatram da bi pjesnici i pjesnikinje trebali biti lijepovidni – to doprinosi dojmu njihove poezije). Imao je, k tome još, i meni važan smisao za (pretežno crni) humor, a anegdote i viceve (svoje i tuđe) pričao je sa skamenjeno ozbiljnim licem što obožavam kao scenski pristup. Pušio je cigaretu za cigaretom – paleći novu na još pušećoj. Bio je vitak, visok, i uglavnom mrzovoljan, ali erotski vrlo nestašan. Omiljen među ženama. Izričito! A kako i ne bi bio! Osim onoga što mu je Bog dao (a on se trudio održavati u dobrome stanju i pokazivati svoje čari do smrti), još je i pisao nadahnutu, potresnu, vrlo nježnu, razumljivu, iskrenu, majstorski oblikovanu ljubavnu liriku. A to za žene nije bilo – bilo što! Njegova predanost ljubavnom pjesništvu svakoj je romantičnijoj zaljubljenici (u njega) nagovijestavala, otvarala prozorčić nade da će i njoj (koja ga zdušno ljubi i od njega se dala obljubiti), možda napisati zasluženu lirsku pjesmicu ili joj reći da je njome nadahnut napisao baš onaj stih koji joj se osobito sviđio. A taj je, uistinu, napisan davno – nekoj drugoj, mlađoj i senzualnijoj dami. Ali tko

za takve nevažne sitnice mari! Glavno je ono u što netko želi vjerovati i da su svi zadovoljni. Napokon, mnogi muškarci nas doista ljube i talentirano obljubljuju, a nikad nam, nažalost, ne napišu ni stiha. Samo nas, katkad, pozovu na večeru ili donesu za rođendan buketić cvijeća. I to, nedajbože, crvenih karanfila! To je, uglavnom, bio gaf. Golob to nikada nije činio. Njega su njegove obožavateljice pozivale na večere (jadan, živi sam i nema mu tko kuhati!) i njemu u čast ukrašavale postavljene stolove cvjetnim aranžmanima. Iako sam mu bila prijateljica (nikada nisam znala, ni htjela, ugrabiti priliku, niti biti jedna od perlica u ogrlici!) i ja sam to, katkad, činila. Njegove cure su često poznavale jedna drugu jer su bile iz njemu bliskoga društveno-obrazovnog okruženja, ali su se pravile da ne znaju da je svaka od njih jedna od njegovih bivših ili sadašnjih ljubavnica (i to uvijek uz još jednu stalnu, službenu, izložbenu, tj. za prikazivanje u javnosti!). Te povremene i privremene njegove dame Zvonka ničim nisu htjele razljutiti i slijedom toga ostati neopjevane. Činile su mu s radošću razne usluge (lektorske, prevoditeljske, korektorske, daktilografske itd.). Panorama njegovih očekivateljica zaslužene ljubavne pjesme bila je naslikovitije i najpreglednije vidljiva na Golobovom sprovodu. Moglo ih se prepoznati po crvenoj ruži na dugačkoj stabljici u desnoj ruci (kao da su se dogovarale!). Prije ukopa lijes mu je bio prekrit takvim ružama. Gotovo da nije bilo mjesta za službeni vijenac! Ma, znam da sam već u *Podsuknji* o tome pisala, ali ne mogu odoljeti da ponovno, iz malo drukčijeg kuta ne opišem taj prizor s crvenim ružama. Bio je doista impresivan jer su crvenu ružu za Goloba donijele i dame za koje nikada, nikada ne bih rekla..., ma dala bih obje ruke u vatru da nisu bile smlavljene njegovim atributima i pjesničkim šarmom! Neke su plakale, a neke su samo, utopljene u uspomename, imale od tuge zgrčeno lice. Neke su, doduše s bijelom ružom u ruci, došle u pratnji muževa. No te su bile u manjini. Bilo je 90% solistica na tom velikom pogrebu prilikom kojega je velika povorka sastojeca od postarijih žena s crvenim ružama u rukama pratila njegovo mrtvo tijelo. Zvonkec, Zvonkec svaka čast, tako se to radi! Tek toliko da znaš – ja sam imala u ruci stručak nevena.

– *Kad sam loše volje odem u kupaonicu i pogledam se u špigl. To me, u pravilu, umiri, što više, čak i razveseli. Zamisli, ne pročitam neku svoju uspješniju pjesmu ili pohvalnu kritiku nove zbirke kad očajavam, ne, odem se utješiti prizorom sebe samoga u zrcalu* – sasvim mi je ozbiljno u više navrata govorio Golob.

Jedanput sam mu se usudila zločesto parirati:

– *Koliko se sjećam, u tvojoj je kupaonici samo manje zrcalo iznad umivaonika, čovjek se u njemu jedva vidi do polovice poprsja!*

Pravio se da ne razumije, a ja dokaza za svoju tada još samo insinuciju – nisam imala. Ali ne lezi vraže! Često smo provodili vikende kod njegove, navodno, dugogodišnje prijateljice u njezinom starome mlinu-vikendici u Bistri. Jedne smo subote ondje bili samo Ines, Zvonko i ja. Ines i ja smo sjedile za stolom ispred mlina napravljenim od mlinskog kamena i jele sir

s vrhnjem koje smo kupili od obližnje seljanke. Bio je sunčan, ljetni dan, a uokolo zelena, pokošena travica. Zvonko nije htio jesti kumičin sir s vrhnjem, bio je izbirljiv i gadljiv što se hrane tiče. Ležao je u hladu vikendice i nešto čitao. Odjednom se pojavio gol golcat, ustobučio se ispred nas za stolom, s frotirskom dekom prebačenom preko ramena. Ines i ja nismo baš bile djevice Marije, no uspio nas je zaskočiti! Nismo vrisnule, ali prizor nam je bio podosta iznenađujuće bizaran.

– *Jeste li, drage moje gospođe, za zajedničko sunčanje gore na livadici na velikoj frotir deki?*

– *Nismo, idi se ti sam sunčati, vidiš da jedemo!* – jedva smo, kao, nonšalantno odgovorile i nastavile (lažno usredotočeno) hrskati rotkvice. I ode on, uvrijeđeno, jer nije se tome nadao, nije bio naviknut na “košarice“, makar dobivene i na – selu!

– *O-le!* – reče Ines kad je zamaknuo iza golemog oraha i zamahnuo ručnikom.

– *A-uuuuuuuu!* – nadodah ja pokušavajući uzvikom opisati utrnuli prizor gologa muškarca plus utišati osjećaj nelagode.

Poslije se takva Zvonkova nudistička sekvenca nikada nije uživo ponovila. Bila je jednokratna poput nadahnuća za pjesmu. Vratio se nakon sunčanja jednako gol s velikim ručnikom preko drugog ramena, potom se obukao i odvezao nas šutke svojim automobilom u Zagreb. Često je šutio po cijeli dan na izletima ili rođendanima i time kvario društvu raspoloženje jer je takav, namrgođen, volio sjediti u središtu događanja neprestano pušeći, s nijemoprezirnim pogledom uprtim u govornike. Katkad je, pak, bio zabavan. Nije se baš smijao, no bio je govorljiv i uveseljavao je društvo svojim pričicama i dosjetkama obavijen dimom svojih bezbrojnih cigareta.

Kad smo bile kod njega u gostima svima nam je, pojedinačno ili grupno, pokazivao svoje umjetničke fotografije, uglavnom crnobijele aktove mladih, nagih, javnosti poznatih žena (glumica, književnica, slikarica, novinarki itd., itd.). Na nekim se aktovima vidjelo lice, a na nekima je bilo poluskriveno granom s cvijećem, šeširićem, lepezom, kosom ili je akt bio snimljen s leđa. No, na mnogima je lice bilo lako prepoznatljivo što mi, njegove družbenice, nismo komentirale, iako smo mu zamjerale. Pokazujući mi nasamo nove fotografije golih djevojaka, jednom me je upitao.

– *Htio bih snimiti голу tvoju kćer, prava je mala ljepotica, nadam se da nemaš ništa protiv.*

– *Sve imam protiv, dragi Zvonko, ona ima samo 12 godina! Kad postane punoljetna – pitaj nju hoće li se ili neće fotografirati gola!*

– *Pa u tome jeste sjaj, ta njezina sadašnja neraspupana, adolescentska ljepota! Pazio bih da joj se ne vidi lice, imaj povjerenja!*

– *Ma, daj, zaboravi, ne dolazi u obzir!*

I Ines i ja smo poslije njegove smrti, iz ženske solidarnosti prema njegovim foto-modelima i njihovim potomcima, vrlo pokorno i ulizički molile njegovu treću suprugu, bivšu mu kućnu pomoćnicu koju je oženio potkraj

života, da sakrije, spali ili, bolje, preda nekoj instituciji na čuvanje njegove umjetničke aktove žena (zajedno s negativima) kako ih se ne bi dočepali novinari. Nage ljepotice na fotografijama imale su krajem 90-ih godina prošloga stoljeća već unučad, neke i praunučad i nikako ne bi bilo u redu da im Golobove fotografije osvanu na internetu ili u tisku. Ne moraju baš sve mladenačke ludosti biti kažnjene u starosti, zar ne!? Zvonkova treća supruga nas je, začudo, poslušala (vjerojatno nije slutila koliki bi novac mogla na njima zaraditi) i te je fotografije predala, zajedno s bogatom Zvonkovom pjesničkom kućnom bibliotekom, jednoj knjižnici. Fotografije, nasreću, nikad nisu osvanule u medijima i nadam se da neće. Njegova posljednja supruga rekla nam je da je sretna što dotična knjižnica hoće preuzeti sve muževljeve knjige jer, citiram: *Samo po policima nakupljaju prašinu koju treba dva puta tjedno brisati!* To ti je kad se umjetnik oženi s bedinericom! Dobro je i završilo, mogle su i knjige i njegove kutije s umjetničkim fotografijama, da njegovu udovicu Ines i ja nismo stalno držale na oku i u telefonu, završiti prodane na kile kao stari papir.

S novim umjetničkim fotografijama njegovih novih dragana jednom mi je Zvonko u ured donio i svoj autoportret snimljen, navodno, auto-knipsom. Upitao je značajno najprije mene, pa moju mladu daktilografkinju, želimo li vidjeti njegov portret. Mi smo kimnule glavama, a što bismo drugo? Izvadio je iz mape fotografiju velikog formata na kojoj je ležao nauznak na kauču potpuno svučeni i stavio je pažljivo na moj radni stol. Izgledao je na njoj kao izdužena, mrka, muška *Gola Maja*. Lice mu je, dok smo blenule u fotku, bilo uobičajno bezizražajno-ozbiljno, kao da to što nam pokazuje nema nikave veze s njime. Pogled poučno uperen u kameru. Daktilografkinja je ciknula i izašla iz sobe, a ja sam ga zamolila neka sliku stavi natrag u mapu jer mi u sobu može svakoga časa upasti ili direktor ili banuti neka nenajavljena stranka i vidjeti na momemu radnome stolu, u *gros planu*, njegovog veličanstvenoga. Bio je ljut što mi je to bio jedini komentar na njegove uslikane divote, spremio je polako fotografiju u zaštitnu mapu pa u svoju *aktn-tašnu*, rekao mi s blagim gađenjem da sam malograđanka i udaljio se. Preko toga smo, poslije, prešli praveći se da se nije dogodilo, no moja bi 18-godišnja daktilografkinja (netom doseljena iz Hrvatskog Zagorja) svaki put kad bi Zvonko došao u moj ured na jutarnju kavicu prije placa – bez ijedne riječi, demonstrativno izlazila iz sobe. Zasi-gurno se poslije nedjeljne mise ispovijedila kod svojega zagorskog svećenika zbog česte pomisli na Zvonkov akt!

Volio je kuhati i razmjenjivati recepte za što sam ja bila loša partnerica. Moj je ured bio u blizini *Trešnjevačkog placa* pokraj kojega je on stanovao. Na placu je poznavao sve kumice i preprodavačice i s njima se rado cjenkao i razgovarao ili bi se, mladima, u svojem zbudujućem stilu – mrko upucavao. Mene bi često, iako je znao da je to uzaludno, pitao: *Kaj buš danas kuhala?* Znao je što ću mu odgovoriti, no svejedno me je to isto često pitao, katkad, i na telefon. Valjda me je, ljutit, htio gnjaviti radi toga

što mi nije ni do razgovora o kuhanju, a kamo li do kuhanja. Uvijek sam mu odgovorila isto: *Znaš da ne kuham i da nemam pojma kaj mi je svekrva kupila na Kvatriću odnosno kaj doma danas kuha!* Posljednjih godina kad se natjeram da si (nakon nekoliko dana objedovanja sendviča ili salata) ipak nešto skuham za ručak, u pravilu se sjetim Goloba i njegovog, za preozbiljog književnika, bapskog i, zapravo, teškog pitanja: *Kaj buš danas kuhala?* Sjetim ga se i kad pogledam jednu od svojih mačaka koja je, iako je sijamska, bačena kao mačić u moje dvorište preko visoke ograde. Golob je volio mačke i uvijek je imao po jednu sijamsku. Ja sam upoznala samo jednoga njegovoga dugovječnoga sijamskog mačka s, naravno, plavim očima koji je bio mrzovoljne naravi kao i njegov gazda i uvijek dominantno sjedio na Zvonkovom radnom stolu. I onda kad je Zvonko pisao i onda kad je imao goste. Mačak je sve nadzirao, nikome nije dolazio u krilo ili na umiljavanje uz nogu. Ne znam kako je podnosio Zvonkove posjetiteljice u postelji gdje je spavao sa gazdom. Je li ih grizao i grebao dok nisu pobjegle ili je samo uporno mijaukao? Kad je mačak umro od starosti Golob me je nazvao kasno navečer i upitao me imam li lopatu. Samo je hrapavo promrmljao: *Umro mi je mačak... moram ga sahraniti u parku...* Čini se da je taj mačak bio njegova prava, iskrena ljubav. Tada sam stanovala u centru grada i nisam imala lopate, ali sam se sjetila da u podrumu postoji jedan ašov iz moje izviđačke "karijere" pa sam mu ponudila ašov. Ujutro je došao po njega. Bio je blijed i vrlo žalostan, nije o mačku htio ništa govoriti, ni odgovarati na moja suosjećajna pitanja. Samo je uzeo ašov i otišao. Poslije tog Sijamca, čini mi se da se zvao Čiko, Zvonko više nikad nije imao ni jednu drugu mačku.

Gotovo sam zaboravila, iako je važna anegdoticica za ovaj Zvonkov aoristni, minijaturni, iščašeni portret! Na kraju predavljanju Golobove zbirke pjesma *Sjena križa* naša zajednička poznanica Pia upitala ga je dok joj je pisao posvetu u kupljenu knjigu

– *Vi pišete samo ljubavne pjesme, je li tako?*

– *A o čemu bi se drugome, recite mi draga gospođo, uopće trebalo pisati?* – obrecnuo na nju ledenoga lica, ne pogledavši je.

Odgovor nije uslijedio, gospođa je bila zatravljena.

Sada, kada je i Ines već mrtva, a i meni se bliži "primirje", moram Golobu gledajući negdje prema gore (u kič-modro nebo!) još jednom zahvaliti što me je podržavao i podučavao u pisanju poezije, te uvrštavao moje početničke pjesme u antologije ljubavne lirike (*Gorki med i Antologiju svjetske ljubavne lirke 20. stoljeća*). Hvala mu i što je volio životinje i što nije bio tašt, pa me je, unatoč erotskim "košaricama", prihvatio kao platonsku prijateljicu. Toliko mi je podigao književno samopoštovanje da sam se pod starost osokolila napraviti internetski portal Hrvatske ljubavne lirike (19. – 21. stoljeća) s izabranim pjesmama 199 autora i, još opširniju (sa 325 autora), antologiju *Oblizujući suze*, hrvatski pjesnici o ljubavi u tiskanom obliku. Sigurna sam da je ondje negdje u modrilu gdje prebiva Zvonko

ponosan na mene i da nema ništa protiv mojega izbora njegovih ljubavnih pjesama.

Završit ću ovaj Golobov aorist djelomičnim citatom jednoga od njegovih malih eseja o poeziji iz knjige *Dnevnik 1985*. (Mladost, Zagreb, 1987.):

(...) Ništa nije moguće do kraja izgovoriti. Ali, što nam preostaje? Izgovoriti znači izabrati, a ono što ostaje neizgovoreno osuditi na šutnju i anonimnost. Jedino poezija može posredovati između izgovorenog i neizgovorenog, pa je po tome najsavršeniji i najpotpuniji mogući iskaz.(...)

Znam da to nešto znači i da me pogada, ali ne znam što znači i zašto me pogada, jer to ne mogu objasniti drugim riječima.(...)

(...) »Riječi su posude ispunjene iskustvom koje se preko njih prelijeva«, piše Fromm. Bivstvovanje se, dakle, ne može opisati riječima. Ali Fromm ne govori o kreativnoj upotrebi riječi, o riječima kojima stvaralački postupak daje i onaj smisao koji izvan kreacije nemaju. Poezija jeste što jeste i po tome što iskazuje bivstvovanje ostvarujući istovremeno i sebe samu, pa je zbog toga ništa ne može zamijeniti. Zna što mi još ne znamo, čak i njen pjesnik tek s njom saznaje što prije nje nije znao, pa odatle i potreba da je kaže. Pjesma sadrži istine i iskustva koja nije moguće steći ni posredovati na drugi način.(...)

Pozdravljam te, dragi Zvonko, s *Marana tha*, što u prijevodu s aramejskog jezika (kojim je, najvjerojatnije, govorio Isus) glasi: *Gospodine naš, dođi!* i – *Zagrli, spasi poeziju!* – dodala bih toj molitvenoj mantri.

Zlatko Kramarić

Revizija prošlih sjećanja I.*

Ovdje ću, kao što smo i obećali, posegnuti za jednom svojom, nešto dužom, autobiografskom introspekcijom kako bih kroz nekoliko vlastitih prijelomnih životnih epizoda/fragmenata ilustrirao ne samo pojedine situacije tog iznimnog osjećaja „stalne ugroženosti“, već i onu nepodnošljivu konstantnost tog osjećaja u ondašnjem jugoslavenskom društvu, osjećaja od kojeg je, sve vrijeme trajanja te države, bilo gotovo nemoguće pobjeći. Naime, u nekoliko od tih paradigmatičnih prijetnji našem „idealnom društvenom sistemu“ i sam sam imao prilike sudjelovati. Doduše, sva ta moja sudjelovanja „u svjetskoj revoluciji“ odvijala su se, manje-više, neovisno od moje volje, nekim (ne)sretnim slučajem našao sam se u određenim „graničnim situacijama“, kojima u toj dobi nisam uspijevaio dokučiti neki „viši“ smisao, a s druge, pak, strane nije mi uspijevalo da sve te situacije jednostavno ignoriram tako što ću se ponašati sukladno filozofiji „kao da“ se sve to događa nekome drugome, a ne meni. Danas pouzdano znam da se većina tih životnih situacija jednostavno nije mogla izbjeći! One su bile neizbježni dijelovi naših života!

Moralo je proći izvjesno vrijeme da uopće shvatim svu važnost svakodnevnog života, a čitanje mudrih knjiga približilo me je i onim iskustvima kojima je, upravo, osjećaj banalnosti jedina prava mjera. No, upravo ta banalnost i predstavlja onaj metodološki temelj, koji nam pomaže u otkrivanju smisla ljudskog života i njegove povijesti. Konačno, i sama „moja povijest počinje u mojoj odsutnosti ili, opreznije rečeno, u odsutnosti mog sjećanja i propuštanju moje svijesti da tome prisustvuje“ (P. Sloterdijk).

I možda bi, upravo, u ovim trivijalnim spoznajama i trebalo potražiti prave motive zašto tako uporno odbijam „upadati“ u povremena nostalgična raspoloženja. Naime, što sam stariji sve teže pronalazim neke suvislije razloge da se prepuštam onim „bolesnim“ osjećajima, gdje se sa sjetom,

*Revizija prošlih sjećanja predstavlja literarni dodatak moje knjige o nostalgiji: *Nostalgija: kratka povijest zaborava*.

gotovo čežnjom, okrećem prema nekim prošlim vremenima. To ne činim čak ni prema onim vremenima za koje obično volimo reći da pripadaju danima sretnog i bezbrižnog djetinjstva ili vremenima neobvezujuće i površne mladosti. Nikada, ama baš nikada, nisam uspio dokučiti po čemu su to 60-te bile lude, a 70-te sretne, ili je, ipak, bilo obrnuto, pa su 60-te bile sretne, a 70-te lude... Knjigu o zavodljivim fenomenima površnosti, koju je napisao francuski filozof G. Lipovetsky, čitat ću, naravno, puno kasnije. Životna zrelost uvijek se pokazuje kao jedna od nužnih pretpostavki svakog razumijevanja!

I kada sam, prije nekoliko godina, u nekoj od zagrebačkih knjižara, „naletio“ na YU-leksikon, tu, kako kažu, bibliju naših nostalgičara, moram iskreno reći da nisam mogao pobjeći od intelektualne radoznalosti, i kao i obično, prije svake kupovine, počeo sam onako malarmeovski prelistavati i iščitavati tu „svetu“ knjigu naše, pa onda vjerojatno i moje prošlosti. I opet se nije dogodilo ništa; tu i tamo koja zgodno i duhovito napisana natuknica, ponovno otkrivanje nekih zaboravljenih pojmova, kratica, događaja i ljudi... Ali, sve mi je to djelovalo nekako presterilno, pubertetski, isforsirano, bez neke jasnije vizije čemu poslije svih onih bolnih iskustava sve to još jednom ponavljati. Doduše, za razliku od moga sina Eugena, ja sam bez ikakvih većih problema uspijevao dešifrirati značenja gotovo svih kratica, pa tako i onu poznatu kraticu – AFŽ. Njemu, rođenom krajem 70-tih godina, ta „slavna“ kratica nikada ništa nije značila. Ali, jednako tako, bez obzira na moje nešto bogatije „sedimentarno iskustvo“, ni meni. Jer ja sam i u svom formativnom periodu uvijek imao izvjesni ironijski odmak spram svake „odozgo“ nametnute ideje o nekoj presudnoj važnosti organiziranja, okupljanje u „isti tor“, svega i svačega, pa tako i navodno neorganiziranih, što će reći, obezglavljenih drugarica. Tako sam barem ja vidio onu nevidljivu intenciju te kraticе! Ne znam je li moja ironija bila opravdana, nisam li možda bio prestrog spram samog pokušaja emancipacije „žene“ neposredno poslije onog tamo rata. Ali, takav je općenito bio naš generacijski odnos spram te, jedne od naših „slavnih“ povijesnih epizoda, u kojima su naše majke, strine, tete i uopće sve klasno svjesne drugarice igrale, navodno, neku relevantnu društvenu ulogu, tako što su njihova „tijela i duše“ bile u funkciji ispunjavanja historijske volje i konačnog cilja „apsolutnog duha“/partije – da svakim danom, u svakom pogledu, one zajedno sa svim ostalim „pozitivnim elementima“ u društvu napreduju u neku bolju i sretniju budućnost!

I to je, glede leksikona, bilo sve! A da, knjigu nisam kupio, jer u tom momentu nisam bio siguran što bih ja to nužno morao pamtit i iz svoje jugoslavenske prošlosti. To više, što mi je odavno jasno da vječne istine ne postoje, a i sami smo skloni da tijekom života neprekidno revidiramo svoje biografije sukladno trenutnim političkim odnosima. I u tome ne treba vidjeti ništa neobično: mi smo uvijek aktivni sudionici „autobiografskih revizija“, što će reći da smo skloni da jedne opsesije/prakse zamjenjujemo nekim drugim jednako zavodljivim opsesijama/praksama. Ukratko, mi ne-

prekidno mijenjamo značenje prošlim trenucima našeg života!

U *Disertatio medica. De nostalgia oder Heimweh* Johannesa Hofera (Basel 1688), nostalgija se pojavljuje prvi put i definira se kao bolesna tuga za domom od koje su osobito patili švicarski plaćenici u tuđini. Ni uz najbolju volju nisam uspijevao bilo koji prostor, pa tako i prostor Jugoslavije, doživljavati kao svoj dom za koji bih bilo kada morao kao nešto jako patiti. Konačno, rasapom Jugoslavije ja sam i dalje ostao na istome mjestu, nisam promijenio dom i nisam otišao ni u kakvu tuđinu! Ergo, ne osjećam nikakvu potrebu da očitujem bilo kakvu bolesnu tugu za izgubljenim domom. Ne osjećam nikakvu intelektualnu ili emocionalnu potrebu istraživati neku „imaginarnu Jugoslaviju“, koja je, prema mišljenju nekih, uspjela oživjeti poslije uništenja one prve, koja je valjda bila ili trebala biti „stvarna“!

U temeljnom tekstu ove knjige bavim se pitanjima što to nove nacije-države nastalom raspadom jugoslavenske federacije žele pamtiti iz svoje najbliže prošlosti i kako to čine. Ali, pojedinačne opservacije o stvarima, pojavama, osobama skupljene u *yu*-leksikonu nemaju težinu kolektivnih sjećanja, koji imaju presudan značaj u formiranju nacionalnih sjećanja bez kojih inače nije moguće potvrditi politički aktivni identitet nacije-države.

I upravo iz tih krajnje prozaičnih razloga mislim da ama baš nikoga ne bi previše zanimalo moje sjećanje kako sam, pod kaznom, morao u dvorištu iza kuće, klopferom do besvijesti lupati po prašnjavom tepihu (tek mnogo godina kasnije u jednoj starijoj ekranizaciji romana J. Haška „Doživljaji vojnika Švejka“, u tom češkom filmu, vidjet ću istovjetnu scenu, koja me je neodoljivo podsjetila na to moje „traumatično“ iskustvo iz djetinjstva: infantilni vojnik Švejk čini isto što sam činio i ja, dok se, za to vrijeme, dokona grofica kupa u kadi) i, zapravo, nesvjesno sudjelovati u recikliranju starog arhetipskog odnosa: „prljavo“ vs. „čisto“! I opet moram ponoviti: neke od ključnih knjiga o toj klasičnoj antropološkoj temi pročitat ću mnogo godina kasnije. Srećom danas su te knjige obvezni dio moje kućne biblioteke!

Ili, kako sam, uz asistenciju majke, aktivno sudjelovao u spremanju zimnice tako što sam nekom čudnom četkom, neobična oblika, u vrućoj vodi, do iznemoglosti, do apsolutnog stupnja čistoće, prao boce i staklenke, u koje je onda majka apotekarskom preciznošću stavljala rajčice, paprike, krastavce, šljive, kruške, jabuke... To je bilo vrijeme kada „Podravka“ još uvijek nije uspijevala da na tvornički način napravi takav pekmez, koji će biti jednako ukusan kao i pekmez naših baka. Tom retro-tehnologijom, tehnologijom preuzetom od „naših baka“, ova kompanija uspješno će ovladati tek u 80-tim godinama. Poslije tog „tehnološkog uspjeha“, ništa više nije bilo kao prije, pa je sukladno novom „duhu vremena“ i spremanje zimnica izgubilo onaj svoj starinski šarm jednog simpatičnog obiteljskog rituala.

Isto tako, mislim da nema nikakve pretjerane potrebe vlastiti osjećaj „stalne ugroženosti“ na bilo koji način mistificirati. Naime, itekako sam

svjestan trivijalnosti svih tih, navodno, traumatičnih životnih epizoda u kojima se taj moj osjećaj očitovao u odnosu na one istinske tragedije drugih ljudi. Ne mogu ni zamisliti kako su se osjećali oni „obilježeni“ ljudi kojima su početkom 1941. godine neki ljudi u uniformama slobodno ulazili u stanove, odvodili ih u logore, ubijali bez razloga... A samo koju godinu kasnije opet će neki novi ljudi, u nekim drugim uniformama, upadati u, možda, te iste kuće, i opet će se neki ljudi, bez ikakvog opravdanog razloga, odvoditi u nepoznato, i opet će „pobjednici“ suditi „poraženim“, i opet će se primjenjivati revolucionarno pravo, i opet će se cjelokupni život odvijati sukladno logici srca a ne uma, i opet će netko arbitrarno tumačiti „volju naroda“, a razne kolektivizacije i nacionalizacije predstavljat će samo eufemizam za novu preraspodjelu tuđe imovine, koja će se, u duhu neke nove prvobitne akumulacije kapitala, otimati i krčmiti na veliko, i opet ljudski životi neće vrijediti ništa... Kažu da je obojici velikih proroka najprivlačnijih ideologija XX. stojeća – Hegelu i Marxu – omiljeni pisac bio Eshil, „otac tragedije“. Pouka Eshilove Orestije je vrlo jednostavna: zločin rađa zločin, nasilje stvara nasilje, sve dok prvi zločin u lancu, prvobitni grijeh, ne bude iskupljen brojnim stradanjima.

Spram svih tih ljudskih patnji moji osjećaji „ugroženosti“ djeluju krajnje minorno, gotovo farsično, pa se slobodno može reći da su ti moji osjećaji tek loša imitacija onih pravih, istinskih ljudskih tragedija.

Mislim da ne moram napominjati da u tom vremenu ne samo što nisam čitao tekstove K. Jaspersa, već o tom njemačkom filozofu nisam znao apsolutno ništa, a pojam „granična situacija“ bio mi je potpuno i nejasan i nepoznat. No neće proći puno vremena, a „Pitanje krivnje“ postat će jedna od najvažnijih (naravno, jedna od najomiljenijih) knjiga u mojoj biblioteci. Riječ je o knjizi koja će uvelike utjecati na moje svekoliko, i moralno i političko formiranje. Danas sam i više nego uvjeren da sam i onu prestižnu američku nagradu „A. Harriman“ dobio upravo zbog toga što sam pažljivo čitao tekstove K. Jaspersa, a posebice njegovu knjigu „Pitanje krivnje“. Čitanje te i, nekih drugih, knjiga teorijski su me pripremile da u jednom od „graničnih situacija“, a rat je nema sumnje jedna takva posebna situacija, budem spreman da na sve one ružne, gotovo nezamislive stvari, koja su se tijekom rata u gradu Osijeku događale, reagiram smireno i razumno. Pa sam ja tako, sve vrijeme rata, svakodnevno pozivao građane da na tuđu histeriju ne odgovaraju vlastitom, da na tuđe zločine ne odgovore novim zločinima, da ne postoji kolektivna krivnja jednog naroda ili grupe, jer svaki zločin nepogrešivo ima svoj potpis, svoje ime i prezime... I bez obzira koliko je neki puta teško ne odgovoriti jednakom mjerom na tuđe ludilo i bezumlje, uvijek sam smatrao da je izuzetno važno da građani žive sa sviješću da tijekom rata ne čine ništa čega će se poslije stidjeti. Sukladno toj maksimi da o tome što je zlo i tko je krivac za to zlo, ne određuje ulica, mrak ili pojedinac vođen bijesom i mržnjom, već da o tim, za normalan život, presudnim stvarima pravorijek uvijek moraju donositi isključivo odgovorne institucije, sudovi sukladno postojećim pozitivnim zakonima!

Najgore je ostati slijep pred zlom onih drugih, a još i više pred zlom koje čine tvoji, navodno, u tvoje ime!

Volim, a i često ponavljam da se sva moja iskustva svijeta temelje isključivo na literaturi i da je čitanje dobrih i mudrih knjiga siguran način da se u „graničnim situacijama“ ljudi ne pogube i ne počnu ponašati sumanuto. U dobrim knjigama često se kriju rješenja i za one naizgled nemoguće situacije. Samo ih treba otvoriti i, naravno, čitati, a po mogućnosti i adekvatno interpretirati. Primjena pročitano, kao i uvijek, dolazi na kraju balade. Ili, kako to Jaspers kaže puno ljepše od mene, „bez duševnog očišćenja nema političke slobode“!

Isto tako, istine radi treba reći da u svim tim „svjetskim zbivanjima“ moja uloga infantilnog svjedoka i više je nego skromna, jer sve to što sam imao prilike gledati i slušati nisam uspijevao, uz najveće misaone napore, pravilno razumjeti. Naime, ja sam u svemu tome bio tek obični epizodist, kojemu nikada ništa nije bilo jasno, ali zbog svoje životne dobi nisam se usudio zamoliti starije od sebe da mi objasne o čemu se, zapravo, ovdje radi. Ili, još jednostavnije, da mi dadnu kakav koristan savjet koji bi mi pomogao i koji bi mi omogućio da odaberem onaj „ispravni put“ između svih tih silnih i okrutnih životnih iskušenja s kojima sam se gotovo svakodnevno suočavao.

Iako sam se uglavnom kretao u društvu, gdje su svi oko mene stalno ponavljali da je, u našim (ne)sretnim prilikama, najbolja politika šutjeti i ništa ne komentirati, upravo su ti navodni realisti/pragmatičari uporno komentirali sve i sva, od politike, prava, jezika, preko ekonomije, medicine, diplomacije pa sve do sporta, filma i glazbe! Već kao dijete postao sam svjestan da nema te stvari na svijetu o kojoj naš „mali čovjek“ nema svoje (izdvojeno) mišljenje!

Tek puno kasnije, na studijama, pročitao sam, čini mi se, kod W. Reicha da se upravo tih „malih ljudi“ u životu treba najviše čuvati, jer to što su oni u stanju učiniti, to ljudski um teško može i zamisliti! I svi totalitarni režimi svoje egzekutore regrutiraju upravo iz kruga tih „malih ljudi“, naših susjeda, koji ni mrava ne bi zgazili... I upravo jednu takvu knjigu o „malim ljudima“, koji ni mrava ne bi zgazila, ali zato sve one druge ljude, koji se ne uklapaju u njihovu viziju „pravih i ispravnih“, mogu bez razmišljanja i suvišnih pitanja (o)lako ubiti, napisala je Slavenka Dakulić.

Nažalost, najčešće mudre knjige čitamo kada je već prekasno! A, ako ih i pročitamo u pravo vrijeme to još uvijek ne mora značiti da će tuđa mudrost, na bilo koji način, bitnije utjecati na promjenu naših nepromišljenih i loših odluka, našeg neprihvatljivog ponašanja. U mnogim slučajevima ni dobre knjige ne pomažu!..

Budući da sam lekciju „živjeti u logoreičnom društvu“ relativno rano savladao, onda mi i neka kasnija iskustva vezana uz taj naš neponovljivi kompleks nisu predstavljala neka veća životna iznenađenja, pa se tako uopće nisam previše čudio kada mi student na ispitu, krajnje ozbiljno, kaže da knjigu, koja mu je ispitna literatura, doduše, nije čitao, ali da i o toj ne-

pročitanoj knjizi ima svoje mišljenje! Bilo je i onih koji su me uvjerovali da su ispitnu literaturu temeljito pročitali, ali da se ne mogu baš ovoga trena najbolje sjetiti svih detalja, jer se proces čitanja dogodio u nekoj „davnjoj“ prošlosti. Napominjem, radi se o ljudima ne starijim od dvadeset godina, koji svjedoče životnu korektnost stihova T. Ujevića u „Svakidašnjoj jadicovki“, da je moguće, u isto vrijeme, biti i tako mlad i tako star! Bez obzira što moje studente i velikog pjesnika povezuje gotovo istovjetan odnos spram vremenske (ne)određenosti, što nam samo još jednom potvrđuje da se na ovim prostorima život i dalje odvija unutar poznatih paradigmi i da bez obzira na sve kompleksne procese u okolini/okruženju ovdje u nas još uvijek se nije dogodila neka dramatičnija promjena „senzibiliteta“, pa je moja malenkost, sukladno tim i nekim drugim činjenicama, svjesno i na vrijeme odustala od utvrđivanja što to mojim studentima točno znači ta „davnina“: prošli tjedan, mjesec, godina, ili se možda ta „davnina“ odnosi na čitanje obvezne lektire u srednjoj školi...!

I svi moji naknadni pokušaji interpretacije i reinterpretacije tih zbivanja bili su najbolji pokazatelj psihičkog stanja u kojem sam se, ne svojom voljom, u tim vremenima našao: ništa nije moglo sakriti moju posvemašnju zbunjenost, nesigurnost, elementarni egzistencijalni strah... Sve su to bili „normalni“ osjećaji, koje nije bilo moguće izbjeći u onim nesigurnim, nemirnim i neizvjesnim situacijama kada sam budućnost doživljavao kao jednu veliku „crnu rupu“. I upravo se većina mojih doživljaja svih onih zbivanja s početka 90-tih svodi na sliku velike „crne rupe“. I ta rupa za mene uopće nije bila fikcija. Ta rupa bila je ondašnja moja/osječka stvarnost. I suočavanje s tom stvarnošću trajalo je preko godinu dana. I činio sam gotovo sve da zajedno s drugim ne propadnem u tu strašnu rupetinu!.

No i ta zbunjenost, i ta nesigurnost, i posvemašnji strah pred budućim zbivanjima imanentne su jednom „infantilnom/nepouzdanom svjedoku“ kakav sam i sam u tim vremenima bio!

A prvih simptoma vlastite „stalne ugroženosti“ postao sam svjestan krajem 60-tih godina prošloga stoljeća: sve je počelo davne 1968., kada su pariški studenti, na sveopće iznenađenje, društvu blagostanja usprkos, odlučili napustiti fakultete i izaći na gradske ulice i trgove. I umjesto da slušaju predavanja i polažu ispite oni su odlučili okupirati fakultete! No, nisu stali na pukom „osvajanju državne institucije/državnog ideološkog aparata moći“, već su svoje nezadovoljstvo artikulirali slanjem nekih heretičnih poruka, u kojima su jasno i nedvosmisleno izrazili svoje nezadovoljstvo društvom u kojem žive i gdje su pitanja egzistencije pretpostavili metafizičkim raspravama o esenciji.

U to vrijeme nisam imao pojma da postoji nešto kao egzistencijalistička filozofija, a gotovo sam uvjeren da mi tada ni ime Jean-Paul Sartrea ništa nije značilo! Koju godinu kasnije, u gimnaziji, i ja sam pokušavao glumiti „egzistencijalista“, pa su tako obvezni dio moje garderobe bile crne majice, veste, hlače, bijele košulje..., mislim da vam ne moram reći, da je taj neobičan modni odabir izazvao pravi mali užas u glavi moje drage

majke Ane, kojoj tamo neka filozofija egzistencijalizma nije značila apsolutno ništa, a koja je svoga sina, ipak, zamišljala u nekoj posvema drugoj, manje mračnoj i nešto normalnijoj modnoj kombinaciji. Moja je majka voljela i preferirala neke druge, vedrije boje od crne! I kao svi „specijalni“ jezici tako i jezik boja krije mnoge tajne, pa sam najčešće morao od majke tražiti dodatna objašnjenja, jer mi nazivi poput „oker“, „lichtblau“, „orange“, „pink“ ili boja limuna, breskve ili cimeta, nisu značili ništa ili gotovo ništa. I to benigno „neznanje“, uostalom kao i sva ostala, također, može biti izvorom „osjećaja nesigurnosti“! A moja majka je u tom mojem svemirskom „neznanju“ prepoznavanja boja i njihovih nijansi, čarobnih i neponovljivih kombinacija, istinski uživala i davala mi je najjednostavnije moguće odgovore na sva moja stupidna pitanja, tipa „što je to „pink“: ona je lakonski: uzvraćala, pa „pink“ je „pink“, zar ne? O tautologiji nije znala ništa, ali nema nikakve dvojbe da ju je, u mnogim životnim situacijama, sjajno znala upotrijebiti. Neki puta pomislim da se u mojoj majci cijelo vrijeme, zapravo, krio političar od formata! Kada je bila „dobre volje“, onda je umjela vrhunski manipulirati. Stjecajem raznih životnih okolnosti ona taj neotkriveni talent „za politikom“ nikada nije pokušala prakticirati.

Uskoro smo putem televizijskih snimaka i izvještaja imali prilike svjedočiti i o nimalo nježnim sukobima između studenata i policije. I više ništa poslije toga u našem svijetu nije bilo kao prije! I svjetski političari djelovali su zbunjeno, uplašeno, jer studentski zahtjevi uopće nisu bili naivni, oni su, urbi et orbi, pokazali da svjesno odustaju da bez ikakvih ozbiljnijih primjedbi sudjeluju u besmislenim društvenim ritualima. A, isto tako, svima je bilo jasno da postojeća politika nema adekvatne odgovore na sve one studentske zahtjeve, koji su bili u funkciji posvemašnje radikalizacije postojećih političkih i inih odnosa u društvu. Francuski studenti, u to vrijeme, uopće se nisu opterećivali trivijalnim problemima tipa studentske prehrane, kvalitetom usluge i hrane u studentskim kuhinjama. Oni u svojim očitovanjima uopće nisu bili fokusirani na rješavanje onih pitanja koja bi se odnosila samo na problematiku studentskog standarda. Ovo napominjemo zbog toga što su oni čuveni nemiri na Kosovu 1981. godine započeli upravo zbog nezadovoljavajućih uvjeta u studentskim kuhinjama, a završili su političkim zahtjevom da i Kosovo postane jedna od jugoslavenskih republika! I zbog te parole mnogi kosovski studenti završili su na višegodišnjim robijama, jer je ondašnja jugoslavenska/srbijanska politika smatrala da ta parola predstavlja kontrarevolucionarni čin par excellence! Mnogo godina poslije, neke od tih zatvorenika, imao sam prilike, kao prvi veleposlanik RH na Kosovu, i osobno upoznati. I u tim dugim razgovorima s bivšim robijašima pokušao sam dokučiti svu kompleksnost albansko-srpskih odnosa, te obostrane osjećaje „stalne ugroženosti“! Nitko mi nikada nije, na relativno razumljiv način, uspio objasniti zašto je ova, u biti, krajnje benigna politička parola predstavljala takav društveni krimen zbog koje se mladi ljudi, studenti masovno šalju u zatvore. Ne mogu se sjetiti je li se Dubravka Ugrešić u svojoj „Kulturi laži“ referirala i na ovu,

kosovsku epizodu laži!? I je li se i ta epizoda, na bilo koji način, uklapa u izdaju njezine vizije jugoslavenske utopije?

Ako me sjećanje ne vara, a nema razloga da me vara, mislim da se nakon nekoliko dana nakon početka studentske pobune u Parizu i sam predsjednik Francuske De Gaulle morao obratiti naciji/javnosti i da je, prema mojem nepouzdanom sjećanju, tom prilikom rekao „nemam ništa protiv vaših/studentskih zahtjeva za više slobode u društvu, ali anarhično ponašanje neću dopustiti“! Nedugo poslije toga De Gaulle je umro!

Poslije toga ću, i od drugih domaćih i stranih političara, s vremena na vrijeme, čuti neku od mnogih varijacija na temu odnosa između slobode i anarhije. Ali, i bez tih intervencija predsjednika i policije, bilo je i više nego očito da studentski bunt vlast uopće nije u stanju kontrolirati.

U to vrijeme još nisam bio svjestan presudnog utjecaja medijskih predstava, koje su surovo sudjelovale u konstituiranju ne samo sjećanja na vrijeme, već i sjećanja na mjesta. I upravo zahvaljujući ondašnjim medijskim slikama stvarnosti tada sam, prvi puta i čuo za toponime poput „Latinska četvrt“, „Sorbonn“, „Slobodni univerzitet“...(Mnogo godine kasnije prošetao sam se tim prostorom, ali ta šetnja bila je ispražnjena od bilo kakvih osjećaja, koja bi na bilo koji način dovela u neki intimni odnos sa svim onim revolucionarnim zbivanjima u toj slavnoj 68. Jednostavno, nisam se osjećao nimalo povijesno. Bio sam oslobođen svake reminiscencije na te dane „slave i ponosa“).

Isto tako, tih sam dana saznao da se u Francuskoj, između ostalih novina, čita „Figaro“ i „Libération“. Tekstovi u kojima R. Barthes analizira „semiotiku“ francuskih novina, mislim da je u pitanju bio „Paris Match“, naravno, tada nisam imao prilike čitati. Tek mnogo godina kasnije, zahvaljujući čitanju njegovih tekstova, puno ću bolje razumjeti sve suptilne stupice ideološkog diskursa. O nekim od tih stupica i sam ću nešto mudro napisati. Na primjer, ako već sam čin pisanja predstavlja čin poniženja od strane vladajućeg diskursa, onda se toplo nadam da to čin čitanja ne mora biti! Prilično sam dugo mučio studente svojom opsesivnom temom: odnosom ideologije i pisanja! Fenomenom „kontrakulutre“ nikada se nisam previše zamario. Čak me ni knjige o tom fenomenu nisu previše zanimale.

A, manje-više, svi sudionici i komentatori tih i ostalih studenskih nemira spominjali su neka, meni do tada nepoznata imena, kao što su: H. Marcuse, E. Fromm, njihove knjige o revoluciji, o slobodi i bjekstvu od te iste slobode, o nužnosti oslobođenja (moram biti iskren i reći da sam i ja od tih dana trajno zaveden idejom „slobode“, pa su tako i lajtmotivi moje magistarske radnje bili citati preuzeti iz „Manifesta slobode“ A. Bretona); tada sam prvi put čuo da postoji i neka „frankfurtska škola“. Mislim da ne moram posebno naglašavati da ću tek poslije postati pasionirani čitatelj knjiga/tekstova, koje su objelodanjivali članovi te svjetski poznate filozofske škole. Ne znam zašto, ali Adorno mi je nekako bio najzanimljiviji, što će reći, najrazumljiviji, autor te škole. I danas vidno mjesto u mojoj biblioteci zauzima njegov „Žargon autentičnosti“ u izdanju beogradskog Nolit,

u sjajnoj ediciji „Sazveđa“!

U svim tim zbivanjima „stidljivo“ su sudjelovali i neki naši filozofi, koje su režimski komentatori spominjali isključivo u negativnom kontekstu. Tada sam prvi put čuo da i kod nas djeluju „kritičari svega postojećeg“, tzv. praxis-filozofi, G. Petrović, M. Kangrga (uskoro ću ih puno bolje upoznati, jer svi će oni biti moji profesori na studiju filozofije u Zagrebu), koji država plaća da se na otoku Korčuli, svako ljetno, druže sa svojim kolegama filozofima. I umjesto da državi budu do groba zahvalni što im osigurava besplatno ljetovanje i hedonističko prakticiranje filozofije, oni su odlučili neobvezno lamentirati o birokratizaciji društva, a umjesto „Kapitala“ radije su čitali i interpretirali „Rane radove“ K. Marxa (gotovo da sam neke od tih tekstova, „Teze o Feurbachu“, pogotovo 11. tezu, mogao i napamet recitirati, kao da je u pitanju neka ljubvna pjesma, jer na onim dosadnim, filozofskim seminarima, u dvorani A-101, naši su praxis-filozofi, upravo, na svim mogućim i nemogućim finesama iz tih tekstova uporno inzistirali. Moram biti iskren i reći da ni dan-danas nisam uspio dokučiti krajnji smisao te 11. teze, koja govori o tome da su se filozofi do sada uglavnom bavili interpretacijom svijeta, a prava bi stvar bila da se taj svijet konačno nekako promijeni, po mogućnosti na bolje), u društvu su primjećivali sve veći stupanj otuđenosti radnika od sredstava za proizvodnju, sve češće su ukazivali na pomanjkanje slobode u društvu, iako su bili nezadovoljni općom političkom situacijom u društvu, nije im padalo na pamet da traže radikalne političke promjene, slobodne, demokratske izbore na kojima bi pored komunističke partije sudjelovale i druge političke stranke. Bit će da su smatrali da je samoupravni socijalizam pristojan okvir za prakticiranje različitih političkih i inih gledišta... I tu im se mora priznati dosljednost, jer su se na istovjetan način ponašali i oni sami, kao urednici jedne filozofske biblioteke, u njihovoj izdavačkoj kući „Naprijed“, u kojoj su nepogrešivo objavljivali samo one filozofske autore i tekstove, koji su promovirali isključivo marksistički svjetonazor. Do nekih drugih, jednako relevantnih filozofskih autora (Poppera, Hayeka, Derrida, Foucault, Habermasa, Wittgensteina...) morao sam doći sam, bez njihove pomoći. Katkada sam pomislio da oni osim tekstova Marxa i Hegela i ništa drugo od filozofije nisu suvislo pročitali.

I pored te svoje političke uzdržanosti i koncilijantnosti u odnosu na vladajuće, oni su i pored toga predstavljali nepopravljivu „grešku“ u sistemu, pa se njihovo „subverzivno“ djelovanje među studentskom populacijom u jednom momentu više nije moglo tolerirati. Doduše, moram biti iskren i reći da niti jedan zagrebački profesor filozofije nije izgubio posao, nije bio otjeran s fakulteta. Ta sudbina zadesila je osmoricu profesora beogradske univerze, ali ni oni nisu ostali bez posla/kruha. Dopuštam da su se i oni suočili s turobnim osjećajem „stalne ugroženosti“. Koliko mi je poznato partija je zagrebačkim profesorima zabranila tek jedan (dvo)broj 3-4/1971., časopisa „Praxis“. I tu i tamo, zagrebački profesori filozofije, bili su predmetom određenih partijskih konferencija, na kojima se isključivo kritički

govorilo o njihovim političkim a ne filozofskim stavovima. I ništa više! No i pored toga oni su pokazivali neobičnu sklonost da svojoj planetarnoj „ugroženosti“ dadnu jedan viši smisao, pa su sukladno tim bolnim osjećajima organizirali i svoje daljnje filozofsko-političko djelovanje: uspjeli su tako napisati i neke knjižice, kojima su onda davali krajnje pretenciozne naslove, tipa: „contra dogmaticos“! Uistinu trebalo je biti iznimno politički i građanski hrabar krajem 60-tih i početkom 70-tih godina pisati protiv staljinizma!

Vrijeme je potvrdilo da su što se tiče politike bili pravi amateri. Čak je i jedan Jure Bilić bio puno bolji, pa čak i suvisliji političar od većine naših nadobudnih filozofa. Uostalom, tu prilično bolnu konstataciju i sami oni, u nekim od svojih ne-filozofskih tekstova, na posredan način, priznaju!

I dan-danas se jako dobro sjećam izrazito nervoznog televizijskog obraćanja Broza u povodu studentskih nemira/„lipanjskih gibanja“ u Beogradu. Mislim da je nešto, najvjerojatnije kutiju cigareta, nervozno vrtio među rukama, taj „sporni“ detalj dežurni su cenzori pustili u javnost, jer budući da se radilo o izravnom obraćanju nikako ga nije bilo moguće „sakriti“/retuširati. No nemilosrdno oko kamere, u jednom trenutku, neposredno prije samog obraćanja naciji, uhvatilo je Broza u vidno rastresenom stanju. Naravno, taj kadar nije pušten u eter, odmah je bio cenzuriran, ali u arhivi beogradske televizije, gdje je taj, kasnije će se pokazati, inkriminirajući kadar bio pohranjen, koju godinu poslije, tu cenzuriranu snimku Brozove rastresenosti pronašao je srpski redatelj L. Stojanović i iskoristio ju je u filmu „Plastični Isus“. Beogradska čaršija, ali i ne samo ona, smatra da je upravo zbog reprodukcije tog „nezgodnog kadra“ redatelju ondašnje partijsko pravosuđe odredilo onako „demokratski“ tri godine zatvora, pa ti mladiću i dalje snimaj i montiraj „nekontrolirane“ detalje. Prema nepisanim pravilima ondašnjih jugoslavenskih medijskih kuća nije bilo moguće prikazati Broza u baš svim životnim situacijama, neugodne/nekontrolirane bile su najstrože zabranjene. U javnosti su se mogle vidjeti samo Brozove pozitivne emocije, one druge, negativne bile su cenzurirane, smatralo se da takve emocije strane „liku i djelu“ Broza!

Prije nekoliko godina na jednoj beogradskoj televiziji gledao sam serijal o Brozu i tom prilikom puštene su, manje-više, sve one cenzurirane snimke, pa se tako na jednoj od njih može vidjeti da Broz, čini mi se 1975. godine, u Prištini, razgovara s pokrajinskim partijskim aktivistima, a društvo mu prave dvije pudlice, kojima je na sastanku dosadno, pa one malo laju, a Broz ih malo umiruje, malo grdi, a drugovi zadovoljno sve to promatraju. I, naravno, na tom sastanku pušilo se naveliko: Broz svoje čuvene kubanske cigare, zaboravio sam o kojoj je vrsti bila riječ, ali pričalo se da mu ih Fidel Castro, glavom i bradom, osobno šalje. Ostali sudionici pušili su obične cigarete, najvjerojatnije „Morave“, „Opatije“, „Drine“, iako su u 80-tim godinama i „crveni“ drugovi prešli na „Camel“, „Malboro“, „Kent“, „Dunhill“... Budući da sam bio nepušač, svi ti različiti nazivi nisu mi ništa značili, moje znanje nije prelazilo razinu razlikovanja „domaće“

od „strane“ cigarete. No, sve ovo pričam kako bi mlađim čitateljima dočarao atmosferu, koja je vladala na tadašnjim službenim sastancima. A običan svijet u informativnim emisijama mogao je vidjeti samo ono što je bilo dopušteno: smrtnu ozbiljnost sudionika, bez pudlica i duhanskog dima...

Možda je, prvi puta do tada, jugoslavenska javnost, imala prilike vidjeti nervoznog i zabrinutog Broza. To historijsko obraćanje, u udarnim večernjim vijestima, na državnoj televiziji, dogodilo se početkom lipnja 1968. godine. Danas sam i više nego uvjeren da je Veliki Manipulator i tada odigrao vrhunsku predstavu za javnost, majstorski je odglumio i zabrinutost i nervozu, usput je priznao da su studenti u pravu, da partijske redove treba opet malo pročistiti. Naravno, svoju poziciju nije dovodio u pitanje, ali nisu to javno činili ni studenti. Nije propustio naglasiti da u našem socijalističkom društvu postoje i određeni (subjektivni) problemi, a uzroci su vrlo jednostavni: ne provodi se partijski program, a neki drugovi svjesno ignoriraju zaključke partijskih foruma...

Ali poslije tog njegovog „povijesnog obraćanja“ sve se, preko noći, promijenilo: studenti su prestali protestirati, u Beogradu su studenti, poslije Brozovog govora, čak i zaplesali „Kozaračko kolo“ (neki zlobnici poslije su pričali da su u tom kolu viđeni i S. Milošević i V. Drašković kako zajedno i razdragano plešu; pjesma „Od Vardara pa sve do Triglava“ u to vrijeme još uvijek nije bila komponirana), neke „(pre)crvene“ profesore, koji su vlast tih dana optuživali za revizionizam, ta ista vlast elegantno je odvojila od studenata i fakulteta, tako što ih je tiho sklonila u neke komorne institute. Neki od njih, u nekim drugim, manje opasnim, vremenima, taj su potez vlasti tumačili kao „progon“, a sebe su vidjeli kao žrtve „državnog terora“. Očito da su, u međuvremenu, boreći se za „bolju prošlost“, smetnuli s uma da se u njihovom sklanjanju zapravo radilo o klasičnom gestu milosrđa od strane vlasti, koja svojim „nezahvalnicima“ dodjeljuje pristojnu sinekuru i egzistencijalnu sigurnost. No poslije smrti Broza, sami sebe su uspjeli uvjeriti da su oni, ni manje ni više, nego jugoslavenski-haveli, saharovi..., disidenti europskog formata i da je njihovo dotadašnje djelovanje u odnosu na vladajući režim predstavljalo čistu subverziju. Nitko ih nije previše pitao, a ni oni nisu osjećali neku obvezu da javnosti objasne sve one državne nagrade i priznanja, koja su do tada od te iste države dobili. Usprkos svojoj subverziji! Da nije tragično, bilo bi smiješno! I dalje ne uspijevam samome sebi objasniti tu ljudsku potrebu da njeguje automitomaniju, koja uopće nije strana ni našim navodno akademskim veličinama. Štoviše, i nekim autoritetima!

To njihovo (samo)etiketiranje i hvalisanje prilično je iritiralo jednog drugog disidenta, M. Mihajlova. I čini mi se s punim pravom! I neki drugi imali su slične primjedbe glede samoetiketiranja ovih nacionalnih veličina.

No ti generacijski, 68. „nemiri“ poput požara prenijeli su se i na druge europske i američke univerze. Nedugo poslije tih zbivanja posve slučajno sam u osječkom kinu „Slavija“, u Donjem gradu, kinu moje prve mladosti, pogledao američki film „Jagode i krv“. Moram biti iskren i reći da me

je tada ta priča o pobuni (i ljubavi) američkih studenata ostavila prilično ravnodušnim: jednostavno bio sam premlad da shvatim o čemu se u tom filmu/životu, zapravo, radi. A od cijeloga filma u sjećanju su mi ostale tek brutalne scene policijskog nasilja nad studentima i iznimno poetičnog prikaza jednog, do tada meni, potpuno nepoznatog ljubavnog čina – u pitanju je bio obični felatio! Nema nikakve dvojbe da je taj prizor djelovao uznemirujuće na moju ranjivu psihu i koji je, po svemu sudeći, u mojoj košmarnoj svijesti izazvao određene dodatne nemire, koji su onda neumitnom logikom stvari otvorili i čitav jedan niz pitanja glede muško-ženskih odnosa, dopuštenosti vs. nedopuštenosti...

No kakobilo da bilo, ja sam tiho i na gotovo neprimjetan način postao sudionikom-promatračem početka rađanja seksualne revolucije. I sve u strahu da ne zakasnim na kraj te „slatke“ revolucije počeo sam, uskoro, potajice čitati, a nešto kasnije i kupovati časopise „Čik“, „Adam i Eva“, „Start“ je na red došao u nešto „zrelijoj“ fazi!

Nekako u toj „zreloj“ fazi, znači krajem 60-tih ili početkom 70-tih, najvjerojatnije pukim slučajem, u kinu svoje mladosti, donjogradskoj „Slaviji“, gledao sam film D. Makavejeva „Misterij orgazma WR“. Nešto poslije tih očito slučajnih projekcija, netko od drugova u osječkim kinomatografima i partiji nije bio dovoljno budan, pa je taj kontroverzni film, zahvaljujući nečijoj nesmotrenosti, bilo moguće pogledati. Ovaj će film biti zabranjen. Ni danas mi nije jasno zašto su komunisti zabranili film, koji uopće nije antikomunistički, a čisto sumnjam da su u njemu prepoznali preuranjenu subverziju postkomunističkog diskursa, kako to danas vidi i interpretira B. Buden. Ja sam u tom filmu vidio, prije svega, kritiku sovjetske verzije komunizma, pa imam dojam da su se Broz i drugovi uplašili reakcije sovjetskih drugova. I uistinu nije bilo realno da im jugoslavenski komunisti stalno drže neke povijesne lekcije: kao ne podržavam njihovu svjetsku politiku, protivimo se njihovim nužnim intervencijama u „bratskim socijalističkim zemljama“, imali smo primjedbu i kada su u pitanju bili radnički štrajkovi u Istočnoj Njemačkoj, i onaj ulazak sovjetskih trupa 1956. godine u Mađarsku, koji je također bio nužan, nismo dočekali s oduševljenjem, u našoj ambasadi skrivali smo I. Nagya, a sada opet nešto glasno larmamo oko „češkog slučaja“..., a u isto vrijeme dopuštamo si slobodu da stalno nešto koketiramo sa zapadom, pa sada još i snimamo filmove u kojima se glavni junaci i ubojice zovu Vladimir Iljič, a opisuju ga kao „ambicioznog čovjeka ogromne energije... romantičara, asketa i pravog crvenog fašista. Unutar slične poetike, nekako u isto vrijeme, B. Čengić snimio je film „Uloga moje porodice u svjetskoj revoluciji“. I taj film uspio sam pogledati..., i tu je bilo puno citata klasika marksizma, jasnih i maglovitih aluzija na društvenu stvarnost, prizemne psihoanalize, prikaza dekadencije poslijeratne građanske klase, puno golih glumica, pijanih ruskih vojnika, tenkova...

Pričalo se i pisalo da je Broz, između inoga, bio i strastveni filmofil i da je od svih filmskih žanrova najviše volio western filmove. Nisam provjera-

vao, ali ta njegova strast čini mi se vjerojatnom i prihvatljivom. I ja dijelim istu strast prema filmu, pa mi se čini da sam tijekom studija više vremena proveo u kino-dvoranama, nego na predavanjima. Ako ništa drugo manje je dosadno, a i u tim dvoranama uvijek je i ugodno: zimi toplo, a ljeti relativno podnošljivo!

Mislim da vam ne moram reći da sam početkom devedesetih, na jednoj međunarodnoj konferenciji o mogućim rješenjima jugoslavenske krize, najvjerojatnije je to bilo u Parizu, upoznao D. Makavejeva, koji je mi tom prilikom ispričao jednu sjajnu priču o Dobrici Ćosiću, pravu malu studiju o karakteru „oca srpske nacije“... Možda ću vam je kasnije i prepričati, jer je uistinu briljantna i poučna priča... Isto tako, vjerujem da vam ne moram objašnjavati da je moje prvo gledanje tog kontroverznog filma prošlo bez nekog većeg razumijevanja, ona čuvena scena u kojoj odrubljena glava govori: „Drugovi! Čak ni sada se ne stidim svoje komunističke prošlosti“, već onda u mojoj svijesti prepoznavala se standardna replika posrnulih komunista, kojom su se oni pred sudom partije pokušavali (neuspješno) obraniti, a ne mogu jer se radi o riječima koje su ispražnjene od bilo kakvog sadržaja.

A više nisam siguran da i sam redatelj razumije ono što o tom filmu danas misli i piše filozof Buden. Sada kada i sam nešto više razumijem, imam blagi dojam da naš filozof ipak malo pretjeruje kada kaže da taj film predstavlja radikalnu kritiku ne komunizma, već postkomunizma. Naime, u ovome filmu čovjek je prije istinske propasti komunizma postao postkomunist, a pri tome nije bio antikomunist. To je ta preuranjena subverzija postkomunističkog diskursa...

Film Ž. Žilnika „Rani radovi“ nisam uspio pogledati, jer je u međuvremenu budnost drugova naglo porasla. A moram priznati da nisam siguran da bih nešto pretjerano uživao u filmu u kojem glumci uglavnom čitaju tekstove K. Marxa i malo vode ljubav...

No čak ni ova sjećanja u meni ne izazivaju nikakvu sjetu. Radilo se o samom početku formiranja seksualnosti i svega što uz taj proces i inače ide! Mislim da je ta inicijacija prošla relativno normalno!

Studentski nemiri nisu zaobišli ni jugoslavenske univerze, probudili su se i naši studenti, te godine beogradski nešto više od svojih zagrebačkih kolega. Koju godinu kasnije postat će mi puno jasnije zašto su zagrebački studenti te godine bili puno „mirniji“ od svojih beogradskih kolega. Naime, te 68., dvanaestogodišnji dječak, nije mogao, ni uz najbolju volju, dokučiti ideološku pozadinu studentskih „nemira“ u ondašnjoj Jugoslaviji: beogradski „nemiri“ bili su, navodno, klasno, a oni zagrebački, koji su se dogodili koju godinu kasnije, nacionalno motivirani. Ako želim biti iskren, onda moram reći da ni danas nisam uvjeren u točnost ove političko-policijske ocjene tih zbivanja. Netko je očito želio da se ti događaji upravo na taj način percipiraju!

Iako su poslije 1945. godine procesi nacionalne konstitucije od strane komunističkog režima bili ometani i u političkom i u etničkom smislu,

zbog toga što je prevladavalo gotovo opće uvjerenje da će se nacionalno pitanje rješavati u sklopu klasno-socijalnog pitanja, ipak s vremena na vrijeme pokazalo se da ima i onih koji ne misle baš tako, i kao za inat svima, nepoznati netko odlučio je otvoriti i to već odavno „riješeno“ pitanje.

Ako se dobro sjećam svih onih burnih događanja tijekom 1971. godine, pokreta hrvatskih, prije svega, zagrebačkih studenata, on iz perspektive beogradskih studenata i nije postojao, jer „napredna i ideološki svjesna mladost“ na beogradskoj univerzi (i na ostalim jugoslavenskim univerzama) ostala je toliko mirna da je čak izostala i ona minimalna gesta neke generacijske solidarnosti sa svojim zagrebačkim kolegama: ideološki se s vama ne slažemo, ali nema smisla da zbog svojih javno artikuliranih političkih stavova završavate u zatvorima... Mnogo godina kasnije imat ću prilike čitati knjige sjećanja na zatvorske dane srpskog pisca B. Pekića “Godine koje su pojeli skakavci”, koja me je još jednom uvjerila da velika većina naših problema proizlazi upravo iz posvemašnjeg nedostatka solidarnosti s onima koji su u nekoj nevolji. Tuđe nesreće nikada neće postati i naše nesreće! Naša zvona uvijek su samo naša i kao takva ne zvone nikome! A tko je u onoj zemlji uopće ozbiljno čitao (i razumio) E. Hemingwaya?!

No prava kulminacija državno-privatne „ugroženosti“ dogodila se ipak nešto kasnije, pri kraju „varljivog ljeta“ te 68. godine, kada su vojne snage Varšavskog pakta, sredinom kolovoza, tenkovima ušle u mirni Prag i okupirale tu „prijateljsku i bratsku zemlju“. Izvanredno izdanje beogradske „Borbe“ od 21. kolovoza, na naslovnoj stranici je objavilo: „Čehoslovačka okupirana! Sinoć u 23 časa trupe Varšavskog pakta umarširale u ČSSR i za šest časova okupirale celu teritoriju“(moram biti zločest i primijetiti puno brže je pala Češka nego ona prva, nenarodna Jugoslavija, Nijemcima je trebalo čak dvanaest dana da slome vojni otpor vojske Kraljevine Jugoslavije), a jedva vidljivo na samom dnu stranice stoji: Večeras sednica Predsedništva CK SKJ, vijest je svjesno puštena kako bi se umirila jugoslavenska javnost: građani, budite mirni, vaša partija budno prati sve događaje vezane uz ovaj nečuveni incident i na vrijeme ćete o svemu biti informirani.

Naravno da je nazočnost sovjetskih tenkova bitno promijenila češki pejzaž, koji su svojom penetracijom doveli do određenih „klimatskih promjena“ o kojima su krajnje cinično govorili čak i neki „demokratski orijentirani“ sovjetski pisci! No ta vrsta cinizma uopće nije bila strana ni nekim našim „demokratima“, koji su se inače redovito bunili protiv tenkova na tuđim ulicama, ali kada su se početkom 90-tih ti, bukvalno, isti tenkovi pojavili na ulicama hrvatskih gradova, onda su odjednom svi oni izgubili moć govora, jednostavno su se oglušili i nisu imali nekih ozbiljnijih primjedbi na pojavu „naših“ tenkova na našim ulicama! Tu je zanimljivu pojavu, jedan, meni jako drag filozof, L. Kolakowski nazvao „pohvala (ne) dosljednosti“! Mislim da je u pitanju čista patologija!

Koji mjesec poslije tog „bratskog zagrljaja“, u znak prosvjeda zbog sovjetske okupacije Češke, student Jan Palach, u središtu Praga, izvršit će samoubojstvo javnim samospaljivanjem! Taj čin heroja-očajnika imao sam

prilike gledati u Filmskom žurnalu/novostima, koje su, kao „obvezni i neizbježni prilog“ prosvjećivanju samoupravnih i radnih masa, prethodile svakom gledanju filma. Taj čin samospaljivanja dogodio se u siječnju 1969. godine, a meni je i tada i danas kada se sjetim toga prizora bilo užasno vruće i osjećao sam nesnošljivu nelagodu. I taj filmski prilog gledao sam u kinu svog djetinjstva, kinu „Slavija“! Nažalost, to kino, uostalom, kao i većina drugih u Osijeku više ne postoje. I osječki kinematografi platili su cijenu hrvatske tranzicije, njene privatizacije i pretvorbe/grabeži, gdje se za ništa moglo dobiti nešto, što je poslije izvjesnog vremena postalo ništa! Možda će koji pozorniji čitatelj primijetiti da kada govorim o kinu „Slavija“ da to uvijek činim s određenom količinom sjete. Gotovo da bi se moglo reći da nisam govorio istinu kada sam rekao da mi se čini da sam operiran od nostalgичnih raspoloženja! I djelomice su u pravu oni koji kažu da je nostalgija pozitivno sjećanje na prošlost, i da je riječ o osjećajima u kojima se, u isto vrijeme, miješaju i smijeh i suze. I nesretna sudbina, manje-više, svih osječkih kina u meni izaziva izvjesnu melankoliju...

I tim tragičnim događajima ulaska stranih vojski u jednu zemlju počinje jedna od mojih prvih „životnih drama“: školski su se praznici bližili svome kraju, nova školska godina samo što nije počela. To je vrijeme kada sam ja već u Osijeku, kod roditelja, poslije kratkog odmora na moru, u Opatiji, i „dugog toplog ljeta“ kod bake, na selu, i kada zajedno s roditeljima sudjelujem u „svečanom i radosnom činu“: kupovini knjiga i ostalih sitnica (bilježnica, tenisica...) za novu školsku godinu: za koji dan bit ću učenik 6. d razreda osnovne škole „Bratstvo i jedinstvo“, u Donjem gradu, stotinjak metara od rijeke Drave, i u neposrednom susjedstvu osječke tvornice koža, osnovane još krajem XIX. stoljeća. (Samo kojih stotinjak godina poslije jedan hrvatski novokomponirani kapitalist, povratnik iz Australije, uz pomoć „nove hrvatske politike“, točnije ondašnjeg moćnog ministra obrane i uz pomoć nekih lokalnih „igrača“, slavno će je, za sva vremena, upropastiti i na ulicu poslati stotinjak vrijednih radnika. Iz ove današnje perspektive jasno mogu vidjeti i da je tranzicija na „hrvatski način“ svojevrsno stanje permanentne „ugroženosti“. I nemojmo se onda čuditi što mnogi od tih ljudi ozbiljno misle da je „stara“ Jugoslavija bila bolja od ove „nove“ Hrvatske; pitanje ljudske sreće jedino je pravo pitanje bilo kakvih društvenih promjena/revolucija.

No tih posljednjih dana u kolovozu, moji su roditelji pored knjiga mah-nito kupovali i najosnovnije životne namirnice, šećer, brašno, sol, ulje... Prema potrebi i mi djeca morali smo stajati u tim dugim redovima, u kojima su ljudi bili vidno nervozni, osjećala se neka čudna napetost, koju je dodatno pojačavala nazočnost zaigrane djece u tim redovima, djece koja su umirali od dosade i koja ništa od te napete atmosfere nisu razumjela. Ali, umjesto da igramo nogomet, kao što smo to inače činili, mi smo morali čuvati mjesto u redu i aktivno sudjelovati u zajedničkoj, obiteljskoj brizi kako biti spreman preživjeti i one teške dane, koji nas u skoroj budućnosti očekuju... Mislim da sam zbog ulaska Rusa u Češku definitivno odustao i

od pohađanja glazbene škole. Tko bi uopće mogao koncentrirano vježbati tamo neke etide dok je rat, takoreći, na pragu naših domova.

Neizvjesnost, strah, nesigurnost mogle su se i u zraku osjetiti! Nešto slično doživjet ću i početkom 90-tih godina prošloga stoljeća, isti osjećaji nesigurnosti, straha i posvemašnje neizvjesnosti i tada su me obuzimali! Doduše, te 90-te bile su i više nego stvarne: pucalo se, ubijalo, rušilo, ljudi su oko vas umirali tako da su ti osjećaji bili opipljivi, realni, nisu bili medijski posredovani... To je bilo vrijeme kada smo živjeli u području schwingenda, koje oscilira, i može se, prema mišljenju nekih teorijskih autoriteta, zamisliti kao svijet jednog „olakšanog“ realiteta. Neki su taj realitet definirali lakšim, jer je on manje razapet između istine i fikcije, informacije, slike: kao svijet totalne prevlasti medija u našem iskustvu. I u tom svijetu ontologija postaje u pravom smislu riječi hermeneutika, a metafizički pojmovi subjekta i objekta, stvarnosti i istine – gube temeljnu težinu. Na djelu je „slaba ontologija“, koja je za sve nas, i pored svega, predstavljala dobru priliku, za jedan novi, u biti, ipak oslabljeni početak!

(ulomak veće cjeline)

Dragutin Lučić Luce

Tin versus Nietzsche: Pobratimstvo lica u svemiru¹

(O 60. obljetnici smrti Augustina Tina Ujevića i 115. Friedricha Nietzschea)

motto
Sei rein! pjevaju Nietzscheove zvijezde².
A. T. Ujević

I. Lirika kao “amor fati”

PROLOG

“Ne zaboravimo da je Augustin (*Confesiones*), došao do milosti pod jednom smokvom kao što je i Budha dozrio do svijesti o svojem pozivu pod smokvom nazvanom *bo*³”. – Takvu jednu misao, bilježi Augustinov imenjak Augustin Ujević (1891-1955), koji je, kako je rekao svom prijatelju Stanislavu Šimiću, poslije svoje tridesete ime “skratio za dvije trećine”, da bi postao Tin, u pokušaju naslovljenom *Komentari bogumilstvu*. Naime, bogumilstvo je za nj, naravno na njegov osoben i osobenjački način, štoviše “svoje glav”, moguće i posvema ahistorijski protumačeno i pretumačeno, opsesivna tema, te će među bogumile uvrstiti, na primjer jednog Tolstoja, ali i Gandhyja. Nesumnjivo je da bi i Friedrich Nietzsche (1844-1900) mogao biti jedan od tih njemu “bogu milih”, ma zvao se njegov bog i Dioniz. Naime, govoreći u kontekstu onoga što drži za bogumilstvo, o “sličnosti”, “srodnosti”, “tajnim suglasnostima” različitih vremena i prostora (mjest), Ujević zaključuje da su moguće “svi ljudski problemi, ograničeni u praksi na jedan broj pitanja sa suvislim opredi-

¹Tin Ujević (pjesma) *Pobratimstvo lica u svemiru*

²Tin Ujević *IZABRANI PROZNI SASTAVCI / Ispit savjestil*, MH, Zagreb 2006., str. 263.

³Tin Ujević *ESEJI II*, August Cesarec, *Komentari bogumilstvu*, Zagreb 1979, str. 18.

jeljenim brojem odgovora”, uz napomenu da “kada bi to, ta “sličnost”, “srodnost”, “suglasnost”, bila i “sasvim slučajna koincidencija, vrijedilo bi je zabilježiti za historiju ideja, u tolikoj vremenskoj i prostornoj udaljenosti⁴”. Ovom “bogumilskom” mišlju, opasno se približio Nietzscheovu progledu u dionizijsko, a prema kojemu je broj kombinacija u kojima se Dioniz “reinkarnira”, ostajući u svim kombinacijama Dioniz, neizbrojiv, ali ne i nebrojen, jer nešto “ondulatorno sile” nije zamislivo - s time se ništa ne da započeti.

No Nietzsche je taj koji od zgrade do zgrade, o zrelih plodovima svog mišljenja, a jedan od takvih nedvojbeno je i Dioniz, govori kao o “medenim smokvama”, govori i o “medenim žrtvama” Dionizova dijamantnog noža, pri čemu ne treba zaboraviti da je prijateljevao s Jacobom Burchardtom (dopisivao se i slušao njegova predavanja o Antici u Baselu), te je na svoje uši mogao čuti što je za Starogrka s Atike ili Sikiona značila *smokva* (*sikos*), do toga da su Atenjani držali da su oni uzgojili to sveto drvo, pa da stoga imaju, tako reći, ekskluzivno pravo uživati u tom božanskom plodu – nikako barbari ni ostali Grci - pa je u atenskom polisu, okrenutom pomorstvu i trgovini, bilo pod prijetnjom smrtno kazne zabranjeno trgovanje smokvama, modernije kazano, njihov eksport. No kako uz svako dobro i najbolje ide i ono zlo i gore, tako i uz riječ *sikos*, ide i riječ *sikofant*, za onoga koji tužaka nekoga da se bavi krijumčarenjem smokava kao osobitom vrstom kontrabanda, da bi potom ta riječ do danas općenito označavala tužibabu, tužakalo, a takvima je obilovala i antička demokracija, ne manje od današnjih; najzad, zar *sikofanti* nisu došli glave i jednom Sokratu? Nisu li zapravo i jednom Nietzscheu? Jesu li i Ujeviću?

Ujević je, pak bio jedan od rijetkih među našima, koji se propeo na prste da bi ubrao poneki od zrelih plodova Nietzscheovih nauka. Pod krošnjom tog svetog drveta “dozrio je do svijesti o svom pozivu”, došao je do “milosti” nekih od svojih najzrelijih postignuća. Naime, neke od pjesama, naravno ne sve, nose taj jednokratni i neponovljivi okus, često pomiješan s tolikim drugim okusima ili barem poneki stih koji daje na Nietzschea: *Kružna cesta sreće, Vječni prsten, Pobratimstvo lica u svemiru, Hymnodia to mou somati, Visoki jablani, Vasionac, Kozmogonije, Obrati nebesa u vasioni, Poluistine, Fisharmonika, Povjesmo vremena, Sjena i njena slava, Ja i moja sjena, Tajne suglasnosti...* Konačno, sam je sebi, u jednom proznom nacrtu, vjerojatno uoči Drugog svjetskog rata, posthumno objavljenom, potpisao priznanje: “Friedrich Nietzsche nije napravio samo Adolfa Hitlera. Napravio je i mene⁵.”

No ni o 120. godišnjici pjesnikova rođenja, nitko se nije ozbiljnije pozabavio tim tako bjelodanim *Da-kazivanjem* (*Ja-sagen*), drugim riječima, *susretom* Ujevića s Nietzscheom, iako, u toj putanji Tinov pjesnički, ali i prozni opus (u nj, razumljivo, respektabilan, ali ipak drugog reda), predstavlja nagov-

⁴Tin Ujević *IZABRANA DJELA, Komentari bogumilstvu* – knjiga 11, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 152

⁵Tin Ujević, *ESEJI II, Reinkarnacije Dionizija i metamorfoze Apostolata*, August Cesarec, 1979, str. 93

or, štoviše izazov za istraživače i tumače njegova opusa. Pod onim *ozbiljnije*, misli se s onu stranu onoga, što je već i sam opservirao kao nastrane pokušaje ili neobvezujuću zabavu, kojima se olako spaja nespojivo, ma koliko se to, kako se obično kaže, lijepo vidjelo, mada ni sam u tom pogledu nije uvijek bio posve dosljedan. Dakako, kad se spominje *susret*, ne misli se na neki njihov stvarni *rendes vous*, na primjer, u Opatiji, jer je Tin bio sto posto uvjeren da je Nietzsche boravio u tom mонденom *Kurortu* na Istarskoj Rivijeri, iako za to do danas nije pronađen niti jedan jedini opipljiviji dokaz. U ostalom 1891., kad je Tin rođen, Nietzsche već dvije godine pomračena uma vegetira na kućnoj njezi kod svoje majke Franciske rođ. Oehler u Naumburgu, a 1900. kad je Tinu jedva deset umire u Goetheovu Weimaru kod sestre Elisabeth (Eli, piše Tin) Förster, koju je, prema južnoameričkom dromedaru - u Njemačku se nakon smrti supruga vratila iz Paragvaja - ne bez zluradosti nazivao Lamma. Usputno, kriveći majku i sestru za svoju nesretnu epizodu s Lou von Salomé, časteći ih izrazom "*canille*", prekida s njima svaku korespondenciju, držeći da su za nj mrtve, te ih, štoviše uzima za najveći mogući prigovor svom nauku o *Vječitom ponovnom vraćanju onoga jednakog*. U ostalom, kao i Tin koji je za neke od najbližeg roda držao da su mrtvi, iako su bili živi *et vice versa*; štoviše, u jednom stadiju svog života pita se "da li ja postojim?", barem u kartezijanskom smislu: *cogito, ergo sum*, da bi ustanovio da je i on sam za ovaj svijet već pokojnik, te štoviše samom sebi drži nešto kao posmrtno slovo: "Stupaj stazom varke mrtvi Ujeviću!" Ni Nietzsche nije daleko od toga, štoviše...

Dakle, misli se na *rendes vous* samih stvari njihova mišljenja/pjevanja, zapravo na susret, pa i prijemor u samoj "njihovoj" stvari, a ta bi se stvar mogla, recimo, španjolski nazvati: *El sentimiendo tragico de la vida*, kako je jedan od svojih tekstova, uzimajući na posudbu naslov utjecajne Unamunove knjige (isto tako napisane u Nietzscheovu slogu), nazvao Ujević, obuzet "tragičkim", ergo za nj "kozmičkim osjećanjem"⁶, da se ne kaže, ugođajem vremena, tako reći, vladavinskim raspoloženjem (sentimentom) života, naravno, s onu stranu jeftinog opimizma i rezignacije, ali i pesimizma a la Schopenhauer. Najzad, zar Nietzscheov spis *Vesela nauka*, na koji se Augustin Ujević neprestance osvrće, ne završava naslovom *Incipit tragoedia*? Ne spominje li, štoviše i Ujević "tragičku koncepciju usuda"? Jer tragičko je za njih obojicu ono, što bi se imalo razumjeti u onom smislu u kojemu se vladajući ugođaj neke epohe opredjeljuje kao *taedium vitae*, onako kako se javlja, na primjer, kod ruskih literata od Ljermontova do Dostojevskog, pa se tako uz osebujni "ruski nihilizam" javlja u Turgenjeva, u njegovoj pripovjesti *Proljetne vode*, mada se sintagma *taedium vitae* može pronaći već i u Senekinim zapisima.

No najkraće moguće, ta se "njihova" stvar, dakle zove tragika, ta "njihova" stvar zaziva na tragiku. Progled, pak u taj tragički izvor života (i

⁶ Tin Ujević *IZABRANI PROZNI SASTAVCI, Oroz pred Endimijonom*, MH, Zagreb 2006, str. 428.

smrti), u samu tragičku bit živovanja, živosti života, prislušivanje samoj toj stvari, za obojicu je (tako računa Ujević): *Lirika!* Ne kao privilegirani stilski izraz ili osobita vrsta literarnog stvaralaštva, pa ni pjesničkog, štoviše ne niti kao forma, nego moguće još - ako se već govori jezikom tradicionalne estetike – kao forma koja je za njih obojicu postala samim sadržajem. Ergo, lirika je njima najviša formula potvrđivanja života koja se uopće može postići, Heidegger bi rekao, krajnji način “upostojenja onog nepostojanog”, ono u stalnim mijenama nepromjenjivo, ono univokno, onaj postojani Ujevićev memento: “*in pluribus unum*”. Ona više nije kao u Schopenhauera “kvijetiv”, ona je “stimulans života”, najviša metafizička djelatnost, moguće i djelatnost s kojom se metafizika već oprašta od same sebe? Ona je za njih obojicu i *progled* u samu zbilju života i *prislub* života samoj svojoj biti - jer su obojica “auditni i vizuelni” (ujedno), ili su cijeloga budnoga života tako nešto htjeli biti. Lirika je, Nietzscheovom “gramatikom” govoreći, njihov *amor fati*: “Pa nek bude tako, kad već mora da bude tako⁸.” – tako je to sebi preveo Augustin Ujević da bi postao Tin; usput rečeno, to je postao 1921. godine kada se počinje potpisivati ne punim, nego skraćenim imenom, pa je ono “puno” – Augustin, s vremenom gotovo pa zaboravljeno. Prestao je biti Augustinov imenjak, iako ga nije zaboravio. Ostao je Tin – i ništa više...

Ovaj ovdje ispostavljeni poziv na mišljenje, stoga, naime, ne nagovara toliko na neko mišljenje *o* lirici, koliko *na* liriku samu, s onu stranu estetičkog, poetologijskog, komparativističkog, etičkog, psihoanalitičkog, historiografskog, mitografskog, biografskog, štoviše patografskog (obojica su se pomalo bavili i onim bolesnim velikih, pa i najvećih povijesnih figura Zapada, ali i patografskim u Kantovom smislu te riječi), ergo “s onu stranu dobra i zla”, kako glasi jedan od Nietzscheovih naslova među naslovima. Naravno, to nikako ne znači da se, pod svaku cijenu, bježi od razgovora *o* svemu tomu, ne daj bože, mada bog s time nema puno veze, ili se samo tako čini. Zapisi koji slijede imali bi biti nekom vrstom uvertire, uvoda u jedno tako *an gros* skicirano poetsko mišljenje s akcentom na – *na!* Stoga bi neki budući komentator, ako ga ikada bude bilo, mogao iz ovako sročenog *Uvoda* zaključiti da se u ovom pokušaju, u stvari ne radi ni o čemu, bolje rečeno, o ničemu, da počiva na ničemu, i mogao bi biti posvema u pravu, ali baš stoga i posve u krivu.

⁷ Tin Ujević *IZABRANA DJELA* – knjiga 7, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 383.

⁸ Tin Ujević, *IZABRANA DJELA* – knjiga 7, August Cesarec, Zagreb 1986, str 387.

Nietzsche versus Bošković

Nietzscheov lirizam, Ujević otkriva, i apostrofira već u tekstu obilatog naslova: *Za sjajem jedne zvijezde - Pater Ruđer Bošković: Barokni jezuit i gospar iz dekadentnog Dubrovnika kao čovjek svog vijeka* - o rijetkom znamenitom "našijencu", čiji rad pada, kako kaže, u periodu *Aufklärunga* između 1640. i 1800., u kojoj se izgradio i usavršio Newtonov sistem te ga spominju, i sad nabraja autoritete kakvi su Fechner, Fausto Squillace, Pierre Duhem, Rémy de Gurmont te - "naročito Nietzsche"⁹! Uz posve razumljivo pitanje: što je uopće moglo jednog "stvoritelja natčovjeka" spojiti s jednim "učenim jezuitom 18. vijeka"¹⁰? Nije li ta spojnica, onaj Nietzscheov, često prešućivani, posve ireligiozni jezuitizam ("*Pandan jezuitizmu*"¹¹), jer je, kako navodi Ujević, "u novo doba sanjario o jednom samostanu za laike"¹², videći u tomu, moguće, posljednju mogućnost da se pojam filozofa posve ne izgubi, da ne izgine iz života? Pa i Ujević u toj putanji rezignira da bi "današnja europska filozofija mogla da isčezne, a da to države i ne osjete"¹³! Pored toga, Nietzsche sam, kad govori o paradigmatiskim "vladavinskim" ili "kompleksnim tvorevinama" volje koje traju u mijenama vremena, ostajući u različitim preinakama jednake samima sebi, iz bok *Pruskom oficirskom corpsu*, stavlja upravo *Jezuitski red*. No kako Ujeviću Bošković nije samo jezuit, nego i naučnik, a Nietzsche nije samo filozof, nego i pjesnik, zaključit će da je svjestan da nauka nije područje u kojemu bi se imalo tragati za poezijom no ipak uz ne dokraja bezazlenu ogradu: "Barem se tako umislilo"¹⁴.

Usput, Tin ni jednom jedinom riječju ne spominje kako je Nietzsche bio uvjeren da je Bošković Poljak, što se danas drži tako reći neprijepornim, a što bi Nietzscheu pouzdano imponiralo, jer je sebe držao potomkom poljske šljahte, za nj najplemenitijeg soja koji je ikada stupao Zemljom, mada bi to, naime to "uvjerenje", ipak mogla biti posljedica pogreške koja se omakla Karlu Schlechti, koji je nakon demistifikacije krivotvorina iz razdoblja nacizma objavio autentične Nietzscheove zapise iz ostavštine te o tomu napisao svojevremeno utjecajnu studiju pod karakterističnim naslovom: *Der Fall Nietzsche*.

Ne tek usputno, začuđuje da je, s obzirom na toliku našu nacionalnu osjetljivost, jedini Danko Grlić 1969., ovu, prema njegovu viđenju, zabunu s Boškovićevim porijeklom, zapravo pogrešku, pripisao ne Nietzscheu, nego upravo Schlechti, u čijoj je redakтури ostavština tiskana pod naslovom *Aus dem Nachlas der Achtigjahre* (tom III.), a u kojoj se pojavljuje formulacija "jenem Polen Boscovich", iako, kako Grlić preci-

⁹Tin Ujević *ESEJI II*, August Cesarec, Zagreb 1979, str. 54/55 (u nastavku *Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59).

¹⁰*Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59, kurziv D. L. Luce.

¹¹Friedrich Nietzsche *Der wille zur Macht*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1980, &1057.

¹²Tin Ujević *IZABRANA DJELA* – knjiga 7, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 37.

¹³Tin Ujević *IZABRANA DJELA* – knjiga 7, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 3071.

¹⁴*Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59.

zira, u drugim izdanjima, kao što su *Philip Reclam Verlag* i *Kröner Verlag* Nietzscheove knjižice *Jenseits von Gut und Böse*, takve formulacije nema, štoviše u navedenim izdanjima stoji doslovno “jenem Dalmatiner Boscovich”. Grlić upozorava da Schlechta, između ostaloga, razlikuje “poljskog Boškovića” od “Boškovića isusovca” (“Boscovich, der Jesuit”), kojega Nietzsche spominje u *Volji za moć*, iako je pouzdano riječ “o jednoj te istoj osobi¹⁵”, o jednom te istom Boškoviću.

No otkud Nietzscheu gospodar iz “dekadentnog Dubrovnika”, otkud mu “Boscovich, der Jesuit”, bez obzira bio on za nj “jenem Polen” ili “jenem Dalmatiner”? “Sve govori za to da je doznao za Boškovića od Fechnera”, notira Ujević, “učenjaka i filozofa”, dodaje, “i osobenjaka” (“pravi fantasta”), koji je 1855., tiskao vrlo utjecajnu raspravu *O filozofijskim i fizikalnim učenjima o atomu*¹⁶. U istom tonalitetu zaključuje da je “srednju crtu između atomizma i dinamizma (ili, kako sam hoće, između Leibnitza i Newtona – D. L. L.) ostvario Bošković svojom hipotezom o nematerijalnim točkama”, a Nietzsche je “poglavito pjesnički iskoristio njegovu hipotezu¹⁷”. Štoviše – Tin citira Charlesa Andlera, utjecajnog francuskog tumača Nietzscheova opusa između dva svjetska rata – “sama ideja o nadčovječanskom životu pojavila se u njemu kao spontana reakcija pri čitanju Boškovića¹⁸”... Ima li realne osnove u napomeni da je i svodan vrlo utjecajni francuski literat i znanstvenik Rémy de Gurmont, a kojemu “Boškovićevo djelo nije bilo nepoznato”, “odlučno utjecao” na Nietzscheovu “formaciju nadčovjeka¹⁹”, ali i vječitog vraćanja? Je li upravo zato Nietzsche, prema svjedočanstvu njegove kratkotrajne muze Lou von Salomé, koja je 1894. u Beču o svom intimusu objavila prvu knjigu uopće *Friedrich Nietzsche in seinen Werken*, isprva namjeravao “da kroz jedno desetljeće u Parizu ili Beču duboko studira prirodne nauke” (tako nešto spominje i Heidegger), vjerujući da je prirodonoaučno, dakle na način pozitivnih nauka, odnosno matematički, moguće “dokazati i utvrditi” “orfički nauk”, odnosno “misterij” *vječitog ponovnog vraćanja onog jednakog?*

Naime, Nietzsche je već i u bilješci 1061., iz ostavštine, tiskane pod naslovom *Volja za moć*, ustanovio da se oba “najekstremnija načina mišljenja – mehanistički i platonski – poklapaju u *vječnom ponovnom vraćanju*”, da bi u bilješci 1066. (stavak 5.), zapisao slijedeće: “Ako se svijet *smije* misliti kao određena veličina snage, (Tin će govoriti o *energiji*), i kao određeni broj centara snage – a svaka druga predodžba ostaje neodređena, pa dakle i *neupotrebljiva* – iz toga slijedi da on ima proći kroz izračunljiv broj kombinacija, u velikoj igri kockom, igri svog opstanka. U nekom beskonačnom vremenu morala bi se jednom kad/tad postići svaka mo-

¹⁵Danko Grlić *Ko je Niče*, Vuk Karadžić, Beograd 1969, str. 119.

¹⁶*Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59.

¹⁷*Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59.

¹⁸*Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59.

¹⁹*Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59.

guća kombinacija; dapače: postigla bi se beskonačno puta. A kako bi se između svake *kombinacije* i njezina idućeg *navrata* morale odigrati sve još uopće moguće kombinacije, a svaka od tih kombinacija uvjetuje čitav slijed kombinacija u istom nizu, time bi bio dokazan kružni tok apsolutno istovjetnih nizova: svijet kao kružni tok, koji se već beskonačno puta ponovio i koji igra svoju igru *in infinitum...*” Intuicija? Hipoteza? Dokaz? U tom kontekstu Danko Grlić je u studiji *Friedrich Nietzsche*, podsjetio na Gidea, (ni Ujeviću nije bio stran – dapače!), koji, među ostalim, za Nietzschea, ne samo “prirodnaučnog razdoblja” sedamdesetih i početka osamdesetih XIX. stoljeća, nego cjeline opusa, piše da se ponaša kao “lav u kavezu vjeverice”: “Čega ima dramatičnijega od toga: taj antiracionalist hoće da dokazuje... Umjetnik, on ne samo da stvara, on i dokazuje, on strasno dokazuje. On poriče um, i umuje²⁰.”

Ujević, međutim, pozivajući se na Andlerov interview iz 1933. (“malo mjeseci prije smrti”), prenosi da je Nietzsche, u naučnom području “dobro anticipirao”, da je “slutio nešto o onome što se kasnije nazvalo fizikom iona i elektrona” te da je, štoviše – u čemu ima izvjesnog pretjerivanja – nagovijestio naučne radove, na primjer, “g. Kazice” i “gđe. Curie²¹”... Time, zanimljivo, iako u rukama nikada nije držao neki njegov spis, pa ga i ne spominje, dopijeva u blizinu Heideggerovih invektiva o Nietzscheovu izletu u “prirodnaučni pogled na svijet”. Već u spomenutim predavanjima objavljenima pod naslovom *Nietzsche I/II*, u odsječku *Incipit tragoedia*, Martin Heidegger obavještava da je Nietzsche “anticipirao nekoliko ideja današnje fizike²²”, da bi u osvrtu *Nietzscheovi dokazi o vječitom vraćanju*²³ (Tin bi rekao – *Vječitom Povratku* ili *Vječitom Prstenu*), kazao da su se takvi, (pod navodnicima) “naučni dokazi”, počeli uzimati “za ozbiljno”, bilo da su uvažavani ili pak nijekani, što Heidegger – i jedno i drugo – s indignacijom stavlja, tako reći, *ad acta*, jer po njemu “odbacivanje tih dokaza ili njihovo prihvaćanje” počiva na jednoj te istoj pretpostavci, “da se tu stvarno radi o *prirodnaučnim* dokazima”, a takva “prepostavka je zapravo zabluda, zabluda koja unaprijed onemogućuje svako razumijevanje” Nietzscheove metafizike. Jer se bez obzira na vanjski izričaj, nedvosmislenije, zapravo radi o krajnje metafizičkom, a ne prirodnaučnom zakonu Nietzscheovih misli. Stoga svu tu buku *pro et contra* Nietzscheovih “naučnih dokaza” drži za tek puki “historijski kuriozum²⁴”. Ujević, pak u istom tom slogu opetuje da u Nietzscheovim “naučnim” zanosima, prije svega treba “gledati simbolička predskazanja”, “simboličke apoteoze volje²⁵”. Jer je to, ma čime se inače vanjskim izgledom pričinjalo

²⁰ Prema Danko Grlić *Friedrich Nietzsche*, Naprijed – Nolit, Zagreb – Beograd, str. 142

²¹ *Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59

²² Martin Heidegger, *Nietzsche I*, Verlag Günther Neske, Pfullingen 1961, str. 339 i dalje.

²³ *Ibid.* Str. 365 i dalje.

²⁴ *Ibid.* str. 278 i dalje, te 365 i dalje.

²⁵ Na nekoj kasnijoj postaji Tin bi vjerojatnije rekao samo “predskazanja” i samo “apoteoze volje”; naime, kako se Nietzsche uklanja “pojmu” i “pojmovnosti”, tako se on s tečajem vremena

(a pričinja se kao nauka), za Ujevića – poezija!

Kao što je znano, od sirenskog zova nauke, Nietzsche će se braniti, vraćajući se opetovano muzici, te će mijenjajući svoj muzički *credo* (*via absurdum*) u njoj tražiti posve drugačijih (od naučnih) “dokaza i potvrda” – otuda, nakon gloriole iz mladih dana, rastanak od Wagnera te priklon Bizetu, ali, primjetit će se, i opet operi, doduše *Carmen*, ne više *Parsifalu* no ipak “glazbenoj drami”, da li zato jer je, ipak kao dijete svoga vremena, vjerovao da “kozmičke muzike imaju i potku kozmičkog libreta”, zaključuje Ujević, uz mali dodatak: “Ili nam se tako tlapilo. Mantika bez semantike²⁶.” Je li moguće i stoga, što u njegovo vrijeme još nije zazvučao onaj glazbeni kanon, u kojemu bi pronašao ono nešto – ali što? –, onoga nekog – ali koga? – za čime je tragao cijeloga budnoga života... No u svakom slučaju, takvu muziku iz koje bi se, i u periodu “znojave naglosti” (Nietzsche), odnosno “bjesomučne lokomocije” (Tin), moglo poroditi nešto takovo kao moderna tragedija, dionizijski kanon, njegova *epifanija*. Bi li to moguće mogla biti Schönbergova dvanaesttonska ljestvica (koje u XIX. stoljeću, naravno, još nema), na što, ipak usiljeno, namiguje Thomas Mann, koji u “kriptobiografiji” *Doktor Faust*, pripovjeda o Nietzscheu prurušenom u literarni lik skladatelja Adriana Lewerkhüna, a u kojoj je bez velike brige o autorskim pravima, posegnuo za Adornovim nalazima o modernoj, osobito dodekafonijskoj glazbi, iz njegove knjige *Filozofija nove muzike*, izazvavši gotovo sudski spor. Je li moguće da je onako, kako je u velikoj politici tragao za Cezarom s Isusovom, isto tako u velikoj muzici tragao za Wagnerom, s njegovom, Nietzscheovom dušom?

Najzad, zaključuje Ujević, Nietzsche odustaje od naučnog dokazivanja svojih intuicija, jer se, prema svjedočenju Lou von Salomé, uvjerio da “atomističkim učenjem neće moći dokazati svoj nauk o Vječitom Povratku²⁷”. Jer, naime, i “nije tražio drugo nego polazišta, nadahnuće” (kao i Ujević u njega)... Ujević, pak i opet uzima Andlera za svjedoka, kojemu, štono se kaže, vjeruje na riječ da nije naučni, nego “lirski impuls njegova vlastita priroda i prvobitni karakter” da bi potvrdio da bez obzira na pozajmice s područja nauke, Nietzsche ostaje “lirski pjesnik”, kojemu je “svejedno je li njegova koncepcija naučna, pseudonaučna ili prekonaučna”: “Njegov dionizijski ponos ne mogu sputati nikakve pozajmice. Važno je ipak zabilježiti odakle mu inspiracija²⁸.”

U istom ključu nesumjerljivosti “naučnog” i “poetskog uma”, o čemu sudi Gide, Tin prosuđuje da “opreka između Boškovića i Nietzschea ostaje velika”, jer da je “barokni jezuit i gospodar iz dekadentnog Dubrovnika”, usredotočen na “vršenje proba i korektura, vježbanje u računima”,

kloni “simbola” i “simbolizma”, jer su “pojam” i “simbol” razorili “tragičku mudrost”, pjesništvo (i) mišljenje. (“Hvala Bogu, usudit ćemo se da uglavimo, da je bogzna već kada umro simbolizam...”) – Tin Ujević *IZABRANI PROZNI SASTAVCI, Trenutak, vrijeme i vječnost u književnoj umjetnosti*, MH, Zagreb 2006, str. 424.

²⁶ Tin Ujević *IZABRANA DJELA* – knjiga 7 / *Bibliotekel*, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 78.

²⁷ *Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59.

²⁸ *Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59.

a “njemačkog su filozofa, obuzetog svetom groznicom”, “na izlasku iz olimpijskog svijeta humanizma i klasičke umjetnosti”, obuzeli “demoni poezije” – “lirskog stvaranja”²⁹!

II. Kružna cesta sreće

U većoj ili manjoj mjeri, fragmentarni, pjesnički i prozni, nikako i prozaični iskazi o Nietzscheovu “kaotičnom djelu” - citati, fraze i parafraze, komentari, reminiscencije, istumačenja, aluzije, insinuacije, čak i više no jedan motto, mogu se pronaći poput rasutog tereta uzduž Tinove “luke mlada plavca” (ali i “bolesnog mora”), što u najmanju ruku, govori da mu samotnik iz Sils Maria (Tin piše: Maria Sils) “nije dao mira”, tako rekuć, cijeloga života. Iz mnogih, prije i iznad svega lirskih ekstaza, potom feljtona, eseja, nabačaja, crtica, skica, nacрта, krokija, razasutih izričaja, te uzgrednih misli i primisli, dade se dešifrirati da je, manje-više, bio upoznat sa *Zaratuštom*, *Dionizovima ditirambima*, spisima iz ostavštine naslovljenima *Volja za moć*, s *Veselom Naukom* ili *Veselim Znanjem*, kako sad ovako, sad onako, prevodi *Fröliche Wissenschaft* (mada poput Nietzschea rabi i izraze *Gaja Scienza*, pa i provansalsko, odnosno trubadursko *Gay Saber*), spominje i *Ljudski, isuviše ljudski* (tako prevodi *Menschliches als zu menschliches*), *Genealogiju morala*, *Sumrak kumira*, *Nesuvremena razmatranja*, *Zoru*, *Porod tragedije*, *Pjesme princa slobodnog kao ptica* (ili *Pjesme princa stekliša*)... - u znaku ovog potonjeg naslova naziva Nietzschea i *Friedrich Volgefret*³⁰! Što je čitao, a pročitao je gotovo sve što se u njegovo vrijeme moglo pročitati, vjerojatno je čitao i u originalu i u prijevodima na francuski, pa tako u zapisniku - moglo bi se tako reći - jednog razgovora s A. G. Matošem, o toj temi, spominje Henri Alberta, prevoditelja Nietzschea s njemačkoga na francuski, a usput se s Rabbijem spori o tome je li Nietzsche više nalik Anti Kovačiću ili Albertu Bazali - kao i u svemu ni u tomu se nisu mogli složiti!

Spominje i krug onih koji su na odlučujući način obilježili Nietzscheovu biografiju i filozofiju - ponajprije Arthura Schopenhauera i Riharda Wagnera (o prvomu je napisao malu studiju, gotovo pripremljenu za spis o Nietzscheu - objavljena posthumno), a onda klasičnog filologa Ritchela, Kirkegaardova protegea Georga Brandesa (o Nietzscheovoj filozofiji drži u Kopenhagenu prva predavanja), fatalnu rusku barunicu Lou von Salomé (koja o Nietzscheu piše prvu knjigu), Nietzscheova sudruga sa studija filologa i orijentalistu Doussena (o njemu piše esej *Životno djelo Paula Deussena*), čak i mladog tuberkuloznog esejista J. M. Guyaua (“s kojim je lutao na Rivijeri Nizze”³¹), Jakoba Burchardta, bez kojega bi, kaže, Nietzsche

²⁹ *Pater Ruđer Bošković*, str. 52-59.

³⁰ *Kurziv* D. L. Luce

³¹ Tin Ujević *IZABRANI PROZNI SASTAVCI - Trubadur u Provansi*, MH, Zagreb 2006, str. 66.

bio “naprosto neshvatljiv³²” /neprogutljiv/, Erwina Rhodea, Malvidu von Maysenburg, Gottfrieda Kellera, Ranka (o čijoj psihologiji piše esej *Otto Rank mitizuje poeziju*, dajući poput Nietzschea, prvenstvo “opojnosti” i “opijenosti”, pred ulogom sna u dionizijskoj, tragičkoj umjetnosti)...

Dotiče se središnjih Nietzscheovih tema – zdravlja, tjelesnosti, savjesti i stida, apolinijskog, dionizijskog, tragedije i komedije, nihilizma, morala, smrti boga (Nietzsche: *Gottesdemerung*) i čovjeka (Tin: *Menscheittdemerung*), ljubavi, prisjećanja i zaborava, vječne energije, volje, novog čovjeka, vječitog vraćanja, pravednosti, prevrednovanja svih vrijednosti, patnje i vedrine, neženjivosti, te iznad svega – samoće, samoće kao usuda... dakle svega onoga što i njega samog kinji u stalnim mijenama na putu k *unicitetu*, u potrazi za *summa summarum* velikim zdravljem, za, kako bi Nietzsche rekao “ekvilibrjem”, u kojemu bi i male bolesti imale biti stimulans za život, za više života, mada će kao i on (*Ecce homo*), priznati da je cijeloga života, u stvari ipak bio (i) *dekadent*, da nikada nije zapravo bio posve cio, nikada posve zdrav, nikada dokraja *unum*, jer nikada nije bio u posjedu svoje ljubavi, a to, taj “ekvilibrj”, to traženo ravnovjesje bilo bi tek za nj, kao i za Nietzschea, da se rekne s nešto malo ironije, pravi “simptom” zdravlja - ljubiti i biti istovjetan s ljubavlju, za njih su dva različita para rukavica. Obojica, bili su prije ozdravljenici no zdravi, jer su obojica htjela istovjetnost, utjelovljenje, homologiju, ah samo to, i ništa više...

Da bi se nekako orijentirao u tom “kaosu” aforizama, ditiramba, nacрта, metafora, simbola, nabačaja, intuicija, da bi se snašao u lektiri koliko zavodljivoj, toliko i teško odgonetljivoj, osobito u povremenim Nietzscheovim vehementnim nasrtajima na građanski moral, kršćanstvo, svijest i savjest, Düringov socijalizam, brak, stadne životinje, filistre, tarrantule, ressentiment, semite i anti-semite, teiste i ateiste, vagnerijance, demokrate, sajamske muhe, stadne životinje, Darwinove majmune, Platonove i Kirkinе svinje... – ukratko, na sve i sva, pronalazi već na razini osvrta na Boškovića, kao ipak uvjereni frankofon, studiju već spomenutog Charlesa Andlera, profesora germanistike na Sorboni, koji je rezultate dugogodišnjeg, moglo bi se reći, cjeloživotnog studiranja Nietzscheove “biografije i doktrine”, prije Prvog svjetskog rata objavio u velikoj studiji, u “dva volumena”, a poslije Rata djelo u “šest snažnih svezaka”: *Nietzsche, sa vie et sa pensée (1920-1931)*³³, a koju je nedvojbeno konzultirao i Martin Heidegger, što se daje isčitati iz teksta njegovih predavanja o Nietzscheu, te koju s neskrivenim respektom u nas spominje Grlić³⁴. Pa iako Ujević drži da je u tom pogledu puno pristupačnije djelo “slavnog” Henria Lichtenberga, na postignutom stupnju misaonog i pjesničkog puta iz Andlerove studije izlučuje ono što ga inspirira na pjesničke zanose: 1. Vječiti

³²Tin Ujević ESEJI II, *Reinkarnacije Dionizija i metamorfoze Apostolata*, August Cesarec, Zagreb 1979, str. 89-95. (u nastavku *Reinkarnacije*, str. 89-95.)

³³Pater Ruđer Bošković, str. 52-59.

³⁴Danko Grlić, Friedrich Nietzsche, Naprijed – Nolit, Zagreb – Beograd, str. 125.

Povratak – “Protiv pritiska prošlosti”. 2. Otkrovenje o nadljudskom životu, s uništenjem sile teže – “Stvari će plesati.” 3. Poeziju Nadčovjeka. 4. Herrenmoral. 5. Nietzscheov “zanos”, u kojemu ne treba vidjeti “naprosto ‘ludilo’³⁵; u ostalom, na jednom drugom mjestu, Tin kaže da je njegovo ludilo “za našu mladost” bilo predmet diskusija”, ali da on nije na to gledao “providencijalno” te da nikada nije mislio da je “ludilo produkt genija”, niti “genij produkt ludila”.

Time se jedan, ipak poetski um, taknuo barem rubno, ali produktivno onih respektabilnih interpretacija (koje će tek uslijediti od četrdesetih godina XX. stoljeća), u prvom redu Heideggerove, koje drže da je svo zapadnjačko mišljenje od Platona do Nietzschea – metafizika te i u Nietzschea koji hoće biti Anti-Platon i anti-metafizičar, prepoznaju peterostruku metafizičku onto-theo-kosmo-antropologijsku (uz povijesni karakter istine takvog vladajućeg sklopa) shemu (Grundworte), zaogrnutu u habit njegovih nosećih nauka iza bezbroj maski, naslovljenih kao: *Volja za moći*, *Nihilizam* (Bog je mrtav, živio Dioniz), *Vječiti povratak onog jednakog*, *Nadčovjek*, *Pravednost* (Prevrednovanje svih vrijednosti).

Tin s naglašenim akcentom upozorava da upravo tim Nietzscheovim “mislima” “treba posvetiti dužnu pažnju” da bi mogle postati “razumljive i zanimljive”, jer bi se bez toga, sa svoje paradoksalnosti, primjerice rečenica: “naši najmanji činovi opredjeljuju čitavu prošlost, čitavo ponašanje naših pređa, i čine da naši oci budu naša djeca”, mogla pričiniti kao običan “bluff”! U istoj toj misaonoj struji, napominje da refleksije o Vječitom Povratku upućuju na to da riječ “vraćati” ne bi imala značiti samo “ponavljati”, nego i “djelovati unazad” – “retro-agirati” (“*Zurückwollen*”)³⁶, iz čega biva jasnije što za nj, u stvari znači “posvetiti” i “dužna pažnja”. Mimogrede, te se “misli” dobro “uklapaju” u Tinova istočnjačka nadahnuća i inicijacije, u njegovo *lux d’oriente* – “reinkarnaciju”, “metempsihozu”, “transmigraciju duša”, “levitaciju”, “ahimsu”, kušaje da ono *sukcesivno* progleda kao simultano, u brojne njegove pjesme, koje su, nietzscheanskim rječnikom rečeno, njegova “nesuvremena razmatranja”, i ne jedino stoga što ih, uprkos svima i svemu, usprkos vremenu – *an gros* – pjeva u vezanom stihu. Te se Nietzscheove misli ugađaju u ono što Ujević paradigmatički već u naslovu jedne od svojih velikih pjesama naziva: *Kružna cesta sreće. Oni znadu što mislimo i kad ništa ne mislimo.*

No jedini tekst koji je u cjelosti eksplicitno usredotočen isključivo na Friedricha Nietzschea (vjerojatno se radi o skici iz Drugog prijeraja, a objavljenoj poslije pjesnikove medicinske smrti), a koji uz to neskriveno govori i o, moglo bi se reći, intimnoj, odnosno pjesničkoj povijesti samog Ujevića: *Reinkarnacije Dionizija i metamorfoze Apostolata*, već je i samim naslovom, u kojemu se apostrofiraju *Dioniz* i *Apostolat*, *reinkarnacije* i *metamorfoze*, poziv na intrigantnu hermeneutičku plovidbu tim morem

³⁵ Pater Ruđer Bošković, str. 52-59.

³⁶ Pater Ruđer Bošković, str. 52-59.

mišljenja i pjevanja, filozofije i poetike. Na neki način, spisom *Gradanin Arthur, član trusta mozgova* (također prijeratnim i također objavljenim posthumno), o Schopenhauerovom pesimizmu, a za kojega navodi da je “do Nietzscheova uspjeha najčitaniji njemački filozof³⁷”, izvršio je nužne predradnje za ulazak u nietzscheanski kosmos i/ili kaos, kako se uzme; Deleuze bi postmoderno skovao riječ – *chaamos*. Naravno – i skovao je!

Nakon što posve suvereno i suvremeno konstatira da je Nietzsche “jedan hiperbolički eksperiment”, može priznati da ga je dionizijski *lirozof*, “jedan dio života slijedio, progonio i mučio³⁸” Tako će, primjerice, u zapisu *Trubadur u Provansi* stajati i ovakvo, moglo bi se reći, priznanje: “Mogao sam izazvati nietzscheove pjesničke i filozofske radosti. Nisam mario za to. Ili nisam mogao. Ili nisam umio. Ili mi je duh bio odviše pritisnut bijedama zemlje³⁹.” No u skici na koju se u ovom pokušaju poziva, slijedi nešto što bi se moglo uzeti za konačno odavanje najveće hvale svom cjeloživotnom “progonitelju”: “Meni je bila neprogutljiva svaka bjesomučnost. Ali pisca od alabastra, pjesnika ditiramba, vizionera novog evangelizma ja sam volio. (...) Dao sam mu mjesto u duhu kao pjesniku-filozofu⁴⁰.”

U tom kontekstu čini se posve naravnim spomenuti fragment nikad objavljenog predavanja što ga je 24. travnja 1977. (sufilozofirajući s njemačkim misliocem Karl-Heinz Volkman-Schluckom), održao Vanja Sutlić (usput, veliki Ujevićev poklonik), a u kojemu se kaže: “*Tako je govorio Zaratustra*, naime, nije neka filozofija koja bi imala postati neko uspjele ili neuspjele pjesništvo, nego filozofija ovdje, prema svojoj stvari – prema onoj stvari za koju se ona bori u mišljenju – uzima lik pjesničkog djela, ali jest i ostaje filozofija, kako kaže Volkman-Schluck. Naime, hoće se reći da je tu *ein Dichter des Denken* (pjesnik mišljenja) na djelu⁴¹.” Ujević je, reklo bi se, suglasan, međutim?! Jer kad bi, naime, kako se izjašnjava, bio prinuđen jednoznačno odgovoriti na alternativu – “*aut-aut*”, na pitanje “što je i tko je Nietzsche”, odgovorio bi ipak: “pjesnik”! U istom kontekstu, pojašnjava da bi mu kao “stilistu i pjesniku” dao mjesto “između” “Goethea, Heinea i Thomasa Manna (opet autora s dobrim jezikom i često klasičnom kritičnošću)”, a kao “filozofu i kritičaru umjetnosti” poslije “Schopenhauera, kao njegovom nastavku i dijalektičkoj oprečnosti⁴²”. (Ne bi li se ova formulacija mogla prenijeti i na Tinov rastanak od Matoša?) Kasnije će toj opreci pridodati i Richarda Wagnera.

³⁷ Tin Ujević *ESEJI II, Gradanin Arthur, član trusta mozgova* /Buržoaski mislilac Schopenhauer/, August Cesarec, Zagreb 1979, str. 71.

³⁸ *Reinkarnacije*, str. 89-95.

³⁹ Tin Ujević *IZABRANA DJELA – knjiga 7* /Trubadur u Provansil/, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 56.

⁴⁰ *Reinkarnacije*, str. 89-95.

⁴¹ Vanja Sutlić *Predavanje na Postdiplomskom studiju Fakulteta političkih nauka održano 24. 04. 1977.* Sva, pa i spomenuto predavanje, s Postdiplomskog studija autor ovog zapisa posjeduje kao tonski zapis te pisani separat.

⁴² *Reinkarnacije*, str. 89-95.

Tragove njegova utjecaja pronaći će u likovima Dostojevskog (“možda najviše neizdani Dostojevski” – *Ispovjesti Stavrogina*), kod Gidea, koji se, “kad mu se pod perom javljaju slični zvuci”, Nietzscheom liječi od “boljetice dekadencije”, apostrofirati će i D’Annunziewu “mističku i jezuitsku interpretaciju”, uz prigovor da su njegovi “motivi prevučeni premazom nadčovjeka i glorifikacijom akcije (koja je obično putena)”, pa da zapravo Nietzschea, kojega uz Wagnera najviše veliča, “nije razumio”. Spomenut će i ruski kritički krug oko Ivana-Razumnika te poeziju Aleksandra Bloka. Dodat će da je “efekat moralnog utjecaja Zarathustre” otkrio i prevodeći flamanskog pjesnika Emilea Verhaerena⁴³. Što je s Witmanom?

“Nietzsche bičuje i muči socijalne i religiozne duhove Rusije. I kada nije službeno priznat on je dio *previranja*.” – napominje, te obavještava da “otvara diskusije o kristologiji i sociologiji, o neodrživosti stare Europe, o novome Mesiji, o natčovjeku⁴⁴”, da “bičuje i muči” socijalne, ali i religiozne duhove Rusije: “Ima ljudi bolesnih od boga.” – komentira Ujević tu toliko tipičnu “rusku stvar”.

U apostrofiranom Zapisu, Skici, bolje rečeno u tom Nacrtu, gotovo s aforističkom ironijom zbraja i već uobičajene predrasude o Nietzscheovu liku i djelu te podsjeća da se već 1914. širi verzija o njegovoj “krivnji za svjetski rat”, Prvi, iako će biti “okrivljen” i za Drugi, dočim u drugih - kako ih titulira - “razvodnitelja”, figurira kao “panegiričar diktature”, “bič profesora filozofije”, “opadač Wagnera”, “ljuti mrzilac semitizma i demokratskog polutanstva⁴⁵”... Kao da još u *Zaratuštri*, osobito u odsječku *O prolaženju*, u *Ecce homo*, u pismima protestantskom teologu Franzu Overbecku, pa i sestri nije ugradio osigurače protiv krivih tumačenja, krivotvorenja i pervertiranja svojih najboljih misli, pa tako - ilustracije radi – u pismu Elisabethi iz 1884. piše “da ga plaši pomisao na to tko će se sve bez ikakva prava i posve neadekvatno pozivati na njegov autoritet”. Je li mogao ma i naslutiti da će Lamma, među prvima, upravo tako nešto i učiniti. U tom pogledu ni Tin nije imao velikih iluzija.

Do toga da su “učeni profesori” “dokazali” da je Zarathustra imao predšasnika u nekom “slobodnom zidaru”, da su ga “jednostavno proglasili plagijatorom”, pa do toga da se već 1918. “znalo” da je u “predgovoru” *Volje za moć* “predskazao dolazak – boljševizma⁴⁶?! Tko god je držao u rukama spomenute zapise, osobito spomenuti *Predgovor*, “zna” da je predvidio “sve” (pa i boljševizam, naravno ne poimence), sve što će snaći ljudski, isuviše ljudski rod, u periodu nastupajućeg (europskog) *nihilizma*:

“Što pripovjedam povijest je dvaju idućih stoljeća. Opisujem ono što dolazi, što više ne može doći drukčije: *uspon nihilizma*. Već je sada moguće ispričati tu povijest: jer je tu na djelu sama nužnost. Ta budućnost govori već u stotinu znakova, ta se sudbina navješćuje posvuda; za tu gla-

⁴³ *Reinkarnacije*, str. 89-95.

⁴⁴ *Reinkarnacije*, str. 89-95.

⁴⁵ *Reinkarnacije*, str. 89-95.

⁴⁶ *Reinkarnacije*, str. 89-95.

zbu budućnosti načuljene su već sve uši. Svekolika naša europska kultura već se odavna s nekom torturom napona što raste iz desetljeća u desetljeće kreće kao prema nekoj katastrofi: nemirno, silno, pre naglo; poput rijeke koja hoće *svom kraju*, koja se više ne sabire, koja se plaši svog sabiranja.” / “Tko ovdje uzima riječ, dosad naprotiv nije činio ništa drugo do li se *sabirao...*” / Te se u jednom dahu pita i odgovara “zašto je, naime uspon nihilizma odsada *nužan*”? Kratko i jasno: “Zato jer u njemu svoj krajnji zaključak imaju upravo naše dosadašnje vrijednosti; jer je nihilizam dokraja promišljena logika naših velikih vrijednosti i ideala, – jer nihilizam moramo najprije doživjeti da bismo doznali što je zapravo bila *vrijednost* tih ‘vrijednosti’⁴⁷...”

Je li upravo pod egidom Nietzscheove *Volje za moć* i *Bjesova* Dostojevskog, pa i lektire Karla Marxa, antiboljševik i emigrant Nikola Berdjajev, držeći više do istine, nego do svojih političkih i religioznih uvjerenja, stoga i mogao Oktobarsku revoluciju, ma koliko mu to intimno bilo teško, proglasiti za nužan svjetsko-historijski događaj?

Doduše, kad se već spominje nadolazak boljševizma (što bi imala biti tek jedna od inačica nihilizma), Tin ne zaboravlja spomenuti ni “dramu” “ruske mladeži, emigranata, inteligencije, snobova koji čitaju, parafraziraju, tumače Nietzschea”, te se uoči Revolucije “prepiru nad njim”; neke od tih i takvih, kao, na primjer, Lava Trockog - “Šaljapina retorike”, kojeg će s tečajem vremena početi intimno nazivati Leo, te Lunačarskog, budućeg kulturkomesara Sovjetske Rusije, i tolike druge, ponajprije slavenske duše, upoznat će za Prvog rata kao emigrante u pariskoj *Rotondi*, a koja će ući u legende, u pjesme, u fragmente pjesama, u Tinovu pjesmu *Rotonda*⁴⁸, u kojoj se u kavanskom polumraku snatri “i o nekoj ruskoj buni”. U tom tragu, najkraće moguće, konstatira da “ideju *diktature proletarjata* neki čudom više crpu iz Nietzschea i Sorela negoli iz Marxa⁴⁹”. U taj krug moglo bi se u nas svrstati Miroslava Krležu koji, između ostaloga, prosuđuje da: “Kada se Nietzsche buni protiv glupog i neodgovornog *laisse-fairea*, s obzirom na eventualnu moguću višu selekciju odgoja ljudskog, on se buni protivu nečega što Marx zove rascovječenje, izobličjenje ljudskog dostojanstva, samootuđenje čovjeka od svog osnovnog ljudskog poziva, i u tom smislu Nietzsche je djelovao na naše pokoljenje propedeutički. On nas je duhovno odgojio, da smo kasnije potpuno slobodno mogli da razumijemo Marxa⁵⁰.” Da bi u drugom semestru preminulog XX. stoljeća, u tom duktusu mišljenja stajao Danko Grlić, a onda dijelom na svoj osobujni način Vanja Sutlić, koji je – paradoksalno – pod izravnim uplivom Heideggerova spisa *O biti tehnike*, u bliske misaone horizonte, naravno, uvažavajući fundamentalne razlike, doveo Marxovu *me-ontologiju* i Nietzscheov *nihilizam*.

⁴⁷ Friedrich Nietzsche *Der Wille zur Macht*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1980, Predgovor

⁴⁸ Tin Ujević *IZABRANA DJELA* - knjiga 3, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 57.

⁴⁹ *Reinkarnacije*, str. 89-95.

⁵⁰ Miroslav Krleža *Izlet u Madžarsku*, Republika IX/1953.

Nultu točku nesporazuma s Nietzscheom – kao da zbori o sebi – Ujević nalazi u elementarnoj samoći, usamljeništvu kao usudu, bez obzira kretao se usamljenik (samotar) ljudskim gomilama ili brdima Engandina, “helvetskim Alpama” ili “univerzalnom Birtijom”, jer “obrazovani filistri”, taj, reći će, “nezreli proizvod škole”, misle, štoviše “znaju” da “usamljenje vuče korijen iz kakve unutrašnje griješke”. Samac je sumnjiv! U tom pogledu Nietzsche je, upozorava Ujević, u *Nesuvremenim razmatranjima* “napisao magistralnu stranicu psihologije”: “svaki izraz lica koji nije poricanje tumači se kao odobravanje; svaka kretnja koja ne ruši” – kao amenovanje, a oni znadu, “ti usamljenici, ti oslobođenici duha”, da “izgledaju drugi nego jesu”, pa iako “ne će drugo ništa nego istinu i iskrenost”, “okruženi su mrežom nesporazuma”. Naime, njihova “želja za iskrenošću”, ne može spriječiti da na njihovu “cijelu djelatnost” ne padne magluština “krivih mišljenja, kompromisa, polovičnih ustupaka, snishodljivih mučanja, pogriješnih tumačenja.” Jedan od Ujevićevih najefektnijih fragmentarnih izričaja, koji kao da je ekvievokacija ponajboljih Nietzscheovih aforizama, mogao bi biti komentarom tog, tako reći, naravnog povijesnog nesporazuma na relaciji filistar – samotar: “Ima uvijek pametnijih ljudi od nas koji znadu što mislimo i onda kada ništa ne mislimo⁵¹...”

III. Lirozofija

Vicisti Galilee!

Kad, pak spominje svoja dugovanja Nietzscheu, Tin se opetovano navraća na svoja opsesivna pitanja: zdravlje i liriku, pedantnije rečeno – zdravlje ili liriku. Pa iako se ograđuje da nije “stvari primao pasivno”, te da “nije čovjek jednog utjecaja”, da su u njegovu duhu radili, kako kaže, “*probavni organi*”, otkriva što duguje, kako formulira, “barem Nietzscheu unutrašnje slike, mojeg subjektivnog pojma”: “on me je učinio piscem, umjetnikom, kritičarom, burgijašem, megalomanom ili onim što jesam.” Priznanje koje ne bi trebalo ignorirati, iako dolazi od jednog pjesnika: “U periodi pesimizma, mizoginstva, nekrofilstva, Baudelairea i kranjčevićanstva oko 1910., probudio me je jedan moderni, koji je volio život kako ga se može voljeti samo u eposu ili epopeji.” Dometnut će da su ga Zaratustrini ditirambi oslobodili “velikim dijelom kao liričara”, te poentira sa: “Otkrio sam napokon evendelje života i životne radosti⁵².” Otkrio je Dioniza (apolonski koncept već je pjevao u njemu, već se izljevao iz njega), otkrio je, reći će, “koncept dionizijskog” da bi iz najdublje patnje, uz najvišu moguću žrtvu, “medenu žrtvu”, potomstvu, kad ga više ne bude, mogao namrijeti “*kristalnu kocku vedrine*”. Sada će poput Nietzschea

⁵¹Tin Ujević *IZABRANI PROZNI SASTAVCI (Boema i moderna umjetnost)*, MH, Zagreb 2006, str.192/193.

⁵²*Reinkarnacije*, str. 89-95.

chea, na način tragičkog paradoksa, jer jedino pod tim uvjetom to i može reći – reći: “jao meni, dakle blago meni⁵³.” Riječ je o izokretanju, očito s predumišljajem, odnosno parafrazi Nietzscheove fraze iz *Vesele Nauke*: “blago meni kao teško meni.” Te – fraza i parafraza – na razotkriće donose svu razliku, odnosno poredak ranga Ujevićeva/Nietzscheova “dionizijskog koncepta” i onog “kršćanskog”, ali i razliku Nietzscheove i Ujevićeve dionizičnosti vi za vi kristijanizma. Naime, bitna razlika u načina bitka Dioniza i Krista, nije, kako je mislio Schelling, u tomu što se prvi rekreira nebrojeno puta, a drugi samo jedanput za svagda, nego, kazuje Nietzsche, u načinu bitka njihove patnje, odnosno u načinu samo njihova bitka, u naravi i karakteru njihove patnje. U notaciji iz *Volje za moć*, koja bi se mogla nasloviti *Dioniz suprotivu Raspetom*, Nietzsche akcentuira: “tu imate protivnost” no to *nije* “diferencija s obzirom na patnju – ona ima samo drugi smisao”. U prvom slučaju - kaže - “sam život, njegova vječna plodnost i ponovno vraćanje uvjetom je patnje, razaranja, volje za zatiranjem, u drugom slučaju patnja, *Raspeti kao Nedužni*, slovi kao prigovor životu, kao formula njegove osude”. Za nj, “to je problem smisla patnje: da li kršćanski smisao, da li tragički smisao” – ili patnja koja “treba to biti put k blaženom bitku” ili, “pak *bitak* slovi kao *dostatno blažen* da opravda svu silu patnje”: ili-ili? Naravno, Nietzsche će kategorički zaključiti kako “tragički čovjek potvrđuje i najgorču patnju: dovoljno je za to jak, pun, bogotvoran”, dočim “kršćanski niječe i najsretniju sudbinu na Zemlji: dovoljno je slab, siromašan, razbaštinjen, da u svakom obliku pati još za života” ... Da bi stvar zapečatio sa sedam pečata: “*Bog na križu* kletva je na život, putokaz da se iz njega treba izbaviti; - Dioniz rasječen na komade *obećanje* je na život: a on se vječito ponovno rađa i iz razaranja vraća kući⁵⁴.” Je li to ono na nesavršeni način savršeno božanstvo koje vječito ponovo umire i vječito se ponovo porađa u život, a o kojemu se Tin ufa pjevati u pjesmi tako reći zaratustrijanskog naslova *Put u planinu*:

*A ipak je ovdje davno prošao bog,
oglasio se u veselju, u smijehu,
u kiti lozja, u šali, u grijehu,
u raspjevanom zanosnome smijehu.*

*Ali za bogom smrt sa svojom kosom;
umro je bog i svi časni veseljaci.
I sunca ćemo još vidjeti u duzi
(u suzi, u tuzi)⁵⁵*

No u u Tinovu (dionizijskom) *Pantheonu* (kao, primjerice, u Goetheovu), suprotivu Nietzscheovoj pa i zapjenjenoj isključivosti, odnosno ni-

⁵³Tin Ujević *IZABRANA DJELA* - knjiga 1, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 78.

⁵⁴Friedrich Nietzsche *Der Wille zur Macht*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1980, &1052.

⁵⁵Tin Ujević *Dušin šipak – izabrane pjesme / Put u planinu*, Školska knjiga, Zagreb 2008, str. 875-877.

jekanju *via absurdum*, ima mjesta za sve bogove, za sve bogu-mile, za sve svete, i za Dioniza i za Raspetog, i za Krista i za Hrista, i za Apolona i za Budhu, Augustina i Shakespearea, Manesa i Zarathustru, za Vivekandu, Mojsija i Lao Tsea, za Pavla (Nietzsche ga naziva “apostolom osvete” i “ludonjom”), Terezu Avilsku i rabu božju Doru Ramebot, za Konfucija, Sokrata.. – svi oni i one, i svi mi s njima sabrani u jedno *Pobratimstvo lica u svemiru*. Njegovoj, kako kaže, “svetoj inspiraciji”, “kozmičkom osjećanju”, na smetnju ili naškodu nije niti jedno jedino od tih civilnih, vojnih i crkvenih lica. Njegovu kanonu Gai Saber, njegovoj “kulturi Duha” (cultura animi), “a što je to zapravo nego jedna pobožnost”, njegovoj, kako će reći, “vjeri” u kojoj “može biti i svećenika i laika”, nije potrebno, nije nužno nijekanje. U tom pogledu, Ujević je božanski, dionizijski opušten i odriješen. Ako ne na skroz naskroz ljudski, a ono više nego na ljudski način – on je skroz naskroz bezbrižan. Sva su ona lica, lica “njegovih” bogumila. Na način najvišeg paradoksa – i *Friedrich Volgefnei*, iako je on taj koji je oglasio da je Bog mrtav - i u tomu je sva poanta - ostaje mrtav: *Gott ist Todt*, i ništa više. Dakle neka bude Dioniz – i ništa više...

Jer je Tin njegov vječiti dužnik, jer kad se – tako zapisuje – u mladosti odlučivalo hoće li u njemu “pobijediti motiv simbola ili motiv života” (za nj “simbol” u stalnim pjesničkim metamorfozama korak po korak poprima ono negativno značenje kakvo ima “pojam” za Nietzschea – simbol i pojam razaraju “tragičku mudrost”, pa se pita nije li “simbolizam psihopatija”⁵⁶), uz tu okolnost neočekivano iznosi kako je uvjeren da je 1913. ili 1914. mogao umrijeti od tuberkuloze da nije čitao Nietzschea?! Da bi u nastavku razjasnio što zapravo pod time misli: “Nije baš tako, ali to bi bila najzgodnija pragmatička fikcija. Nije me spasio Nietzsche, nego solidan i skroman život i po litre mlijeka na dan (...); ali zaboravljivi duh bi mogao izvršiti takvu nehotičnu ili namjernu supstituciju⁵⁷!”

Kad se već spominje da je u Nietzschea otkrio “evanđelje života”, vriedno je spomena da je Ujević ipak među prvima dojavio da “*Zaratustra* nije napisan jezikom i tonom Zaratuстре, skoro bi se moglo reći da nije napisan ni tonom *Biblije*: napisan je tonom *Evanđelja*, timbrom *Besjede na gori*”. Zar se gotovo istovjetan uvid, barem kad je riječ o III. završnom odsječku (stavku) *Zaratuстре*, ne nalazi i u Eugena Finka, u studiji *Nietzscheova filozofija?* U istoj toj putanji, Ujević ekstatično zaključuje: “Nietzsche je svakako posljednji (ili jedan od posljednjih) evanđelista; jedan najnoviji glas: *Vicisti, Galilee*⁵⁸!”

⁵⁶Tin Ujević *IZABRANI PROZNI SASTAVCI / Boema i moderna umjetnost*, MH, Zagreb 2006, str. 193

⁵⁷*Reinkarnacije*, str. 89-95.

⁵⁸*Reinkarnacije*, str. 89-95.

Nadžovjek kao lirozof

U toliko puta ovdje zazvanom Ujevićevu nacrtu *Reinkarnacije Dionizija i metamorfoze Apostolata*, stoji da se do 1920. godine “kada se govorilo Evropa, mislilo na Nietzschea” – “uz malo drugih”. Bi li dan danas trebalo biti puno drugačije? Naime, među ostalim mislima, stoji i jedna ovakva, koju se, bez obzira na vrijeme koje je u međuvremenu proteklo, ne bi smjelo apsolvirati bez odgovarajuće ozbiljnosti: “Da bi čovjek lako i sistematski mogao odgovoriti: što mislite o moralnim idejama? što mislite o svojem vremenu i modernosti? što mislite o moralnoj odgovornosti i budućnosti kulture? treba mu postaviti jedno jedino pitanje: što mislite o Nietzscheu⁵⁹..?” Već iz samog Ujevićeva spisa-nacrta bjelodano je da je na takvo pitanje, nemoguće “lako” i “sistematski” odgovoriti, riječ je o retoričkom pitanju, naravno, u jednom višem smislu, moglo bi se gotovo zaključiti da je riječ o trik-pitanju? Kako ma i s “teškoćama” i “nesistematski” odgovoriti na takvo, naizgled jednostavno pitanje, kad i sam Nietzsche u *Veseloj Nauci*, na koju se Ujević tako rado poziva, samoga sebe pita: “Nije li veličina našega djela isuviše velika za nas?” Najzad nije li Martin Heidegger, još jedan klasični interpret tog prekretnog mišljenja, u interviewu za *Der Spiegel* 1966. godine, a objavljenom postumno 1976. (prema njegovoj izričitoj želji), parafrazirajući izrečeno pitanje, sa svom mogućom svijesti o veličini, ustvrdio: “Za nas današnje je ono veliko onoga što treba misliti preveliko.” Treba li nas to obeshrabriti?

Ne dohodi li zapravo iz toga “velikog”, što je za nas današnje “preveliko”, onaj u Nietzscheovu sebeistumačenju *Ecce homo*, vapaj žednoga u “pustinji” koja “raste⁶⁰”: “Čujte me! Ne zamijenite me!” Ili ono Zaratustrino: “Svi govore o meni – ali nitko ne misli na mene.” Ili pak ona molba ili zahtjev da ga se čita kao klasika, na primjer, kao jednog Aristotela. Usput, bi li napokon i Augustin Tin Ujević mogao zahtijevati da ga čitaju, ako već ne kao izumitelja *Metafizike* ili *Zaratustre*, a ono barem kao Miroslava Krležu, naravno - bilo bi poželjno - s nešto više trezvenosti, i nešto manje megalomanije? On, pak sa svoje strane kao da ironizira, kao da karikira Nietzschea te poziva: “Čujte i počujte me – i oglušite se⁶¹!” Apsurd? Paradoks? Dvostruki paradoks? Amfibolija, kakve je ispisivao Kant, koji je pred kraj života, poslije četrdesetak godina službe, navodno zbog uvrede, otpustio svog starog slugu, da bi u podsjetnik zapisao da “ime Lampe neizostavno treba zaboraviti”?! Kako “neizostavno zaboraviti”, podsjećajući se iz dana u dan na ono što se treba “neizostavno zaboraviti”? Nije li Nietzscheova i Ujevićeva stvar mišljenja i/ili pjevanja, postala zapravo, usuprot tom apsurdnom imperativu vremena ili pak zahvaljujući upravo

⁵⁹ *Reinkarnacije*, str. 89-95.

⁶⁰ Ujević u prozi *Džungla*, kaže: „Džungla raste, džungla se širi. Nad kućama, nad uljuđenjem, nad našim nemirrom džungla će pobijediti.“; Tin Ujević *IZABRANA DJELA*, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 324.

⁶¹ Tin Ujević *IZABRANA DJELA* – knjiga 7, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 249.

njemu – nezaboravna? U “prisvajanju” Nietzschea na Ujevićev način, ta se stvar, izašlo je na vidjelo, imenovala kao “tragička mudrost” ergo *lirozofija*... Da bi brižljivije objasnio što pod time misli, poseže Tin za figurom *lirozofa*, koji je “svakako veći smislom od teozofa i antropozofa”, jer su u njemu “pojmovi Mudraca i Pravednika istovjetni⁶²”. U *Orozu pred Endimijonom* će za jednog takvog zapisati da bi on “valjda htio Sve”. No što će reći to Sve? “Naprosto – sve: da bude bog ili genije, ili više od toga...”; “da bude, ne na sirov, nego na blag i plemenit način, Nadčovjek: Da bude novi imenovatelj, prekrstitelj, donositelj ploča, buditelj, ustrojitelj i preustrojitelj: jednom rječju: Stvaralac⁶³.”

Je li to, s onu stranu olakotnosti i sistematičnosti, otegotnosti i nesistematičnosti, odgovor na ono jedno jedino pitanje: što mislite o Nietzscheu? Ne odgovara li Ujević kratko i jasno – *ipak pjesnik!* No je li to danas odgovor ili samo još jedno veliko, za nas današnje ipak još preveliko pitanje?

⁶²Tin Ujević *IZABRANA DJELA* – knjiga 12, August Cesarec, Zagreb 1986, str. 16.

⁶³Tin Ujević *IZABRANI PROZNI SASTAVCI, / Oroz pred Endimijonom!*, MH, Zagreb 2006, str. 433.

Ivo Runtić

Pričati

Za glagol *pričati* uputno je – čak obavezno – da ga se upotrijebi u općenitom značenju nejamstvenoga govora, štoviše govorenja bliskog čavrljanju. To znanje crpemo još iz pučkoškolskih klupa, kad nam je usađeno da bake maloj djeci *pričaju* priče radi što bržeg sna, da se najčešće *pričaju* gluposti, radi čega se i može zapovjedno reći: ‘ne *pričaj*’ (koještarije, izmišljotine ili nepoćudnosti). A u svijetu odraslih navikli smo na iskaze sličnih neobaveznosti poput ‘pričam ti *priču*’, primjerice za izvjesne ograde od nerada kod onih koji ‘samo *pričaju*, zatim kod čestog šlagerskog zanošenja tipa ‘*pričaj* mi o ljubavi’, zatim za još neizvjesnije najave medijskih izvještaja, koji bi svi da ‘imaju *priču*’ ili će je upravo donijeti te podastrijeti pred zatečenoga gledatelja ili slušatelja.

Sve dosad navedeno na tragu je one životne običajnosti da je *pričanje* govor blizak patvorenju zbilje; svakako više nego li kakvom zanosu oko potvrde njene istine. (Na paradoksalan način barata i svaka uvjerljiva literarna *priča* rahlim sastavinama, koje svojom upotrebom zanose onkraj zbilje ili barem nisu njena nužna potvrda. Sve su one, dakako, u domeni samog jezika i njegove autorske, to jest umjetničke uvjerljivosti, a često mimo iskustvene potvrde, odnosno svodenja na jasne zbiljske obrasce.) Zato je na posve krivome mjestu, primjerice, svako promotivno pozivanje – uzmimo u slučaju impertinentnog Hrvatskog telekoma – na opcije, gdje se za malo kuna *priča* koliko se hoće, valjda i o koječemu, no zacijelo o bagatelnim stvarima, tricama i kućinama, koještarijama – najkraće rečeno o glupostima, jer je po takvima najvažnije ‘Živjeti zajedno’. Ali tako ‘zajedno žive’ naime – udruženi shodno rečenom sloganu, u nacionalnoj uniji (hrvatskog) jezičnog primitivizma – svi oni korisnici lošeg obrasca rečenica izašlih s nakovnja od ovlašne upotrebe engleske glagolske osnove ‘to talk’ za naš izraz ‘govoriti’ (što je na vlastitu uporabnu nesreću sinonimno s ‘to speak’ u značenju *pričati*). Ali govoriti svoj jezik nije u nas istoznačno s *pričati* ga na hrvatskom, niti je uopće moguće. A, eto, čuli smo toliko puta kako se na nakaradno pohvalan način za nekog kaže da *priča* engleski, ruski,

španjolski... I to sve kod brzog čekića pri neprovjerenom preuzimanju spomenutog izraza kao što je *pričati* – uz postojeće ine mogućnosti, sadržane u hrvatskom, kakve su (od potrebe do potrebe) odreda: ‘kazati’, ‘govoriti’, ‘reći’, ‘priopćiti’, pa čak i ‘zboriti’ ili ‘divaniti’ – sve, samo ne *pričati*.

No nonsens kao da je u nas svugdje postao obaveznim, dok se ovdje sastoji u tome da se spomenuti glagol neumjereno ‘štanca’ u iksnim proizvoljnostima njegova nesvršenog oblika. Pa tako na jednak način *pričamo* o kvotama šećera kao i o onim izbjegličkima. Jedan je taksist nedavno u mobitelskom odazivu na naš poziv sa Zrinjevca htio tako znati, s kim on to *priča*, jer je osjetio da ne zovemo iz stana te htijući ocijeniti, isplati li mu se uopće dolazak i vožnja, ispaao neprofesionalan. – A onaj motorist što se svojim vozilom ovog ljeta na istaknutome mjestu gadno ispriječio gospođama u autovožnji, htijući ih silom navabiti u tko zna kakav apartman, što je on odgovorio na naše upozorenje o divljačkom, štoviše nasilničkom ponašanju na cesti? Taj takozvani cirkulant jedan je od stotine, što ih Komunalno redarstvo u Makarskoj ne vidi, jer nisu instalirane videokamere na spomenutim punktovima. (A mjesto je ljeti poznato po takvima.) Valjda je taj zato u svoju obranu drsko i rekao: «Mogu li ja malo *pričati* s gospođom?» Kako ih Poglavarstvo ustrajno ne sprečava u njihovoj raboti, predložili smo ovom da ga otpratimo na policiju, pa da tamo i propjeva o onome, što je tu htio *pričati*. – Odmaglio je s glasnom psovkom, neprepoznat.

Od komunalne scene glasnija je politička, a kako je javna, medijski je prenosiva. Tako se nedavno čulo i vidjelo, gdje jedan od prednjaka takve uporabe predmetne riječi iz redova onemoćalih laburista u samo jednoj rečenici upotrijebi onaj zlosretni glagol ravno pet puta. To se na mučan način zbilo 11. 7. 2016. – Ništa manje dekoriran u rabljenju one riječi (jer mu naime nije silazila s usana), posrnuli rekorder u tome, bio je čelni čovjek vodeće političke zajednice u nas. Jednom se upregnuo da medijima objasni, kako je predsjednik hrvatske vlade u razgovoru sa Svetim ocem *pričao* o kardinalu Stepincu, baš kao da je s njim ugodno ćaskao, a ne vagao presudne izgleda vjerojatnog budućeg Posvećenika Crkve. Od prevažne poruke o tome mogla je na taj način nastati poruga – ili negdje biti tako shvaćena.

Ni znanstvena scena ne zaostaje mnogo u krivom aspektiranju, kad – primjerice – studentska strana ocjenjuje uvaženog profesora povodom službenog nastupa kao nekog, tko im je *pričao*. Mi, naprotiv, smatramo kako je on s njima u najbolju ruku razgovarao izvan i nakon sata, i to mimo svoje struke. Drukčije ni ne može biti shodno pripadnom bilo profesorskom, bilo glagolskom poimanju digniteta u vokaciji. Dok protiv ovakvog shvaćanja govori jedino traljav status dotičnoga govornika hrvatskog jezika, sviknutog na tuđu (stranu) jezičnu premoć kao na svoju naviku. A svaka moć – pa i jezična – takve navike i inače je u nas često inverzivna, naime kao navika da se trpi tuđa moć, odnosno sve strano, bilo kao jače ili kao bolje. – Da to tako drugdje ne mora ni biti ni postati, pokazuje jezični primjer susjednog slovenskog naroda, čemu ćemo se ubrzo vratiti.

A da navadi sličnog receptivnog i jezičnog nereda podliježe i umjetnička, ovdje konkretno muzička scena, možemo kao vjerojatno očekivanje samo potvrditi i sljedećim primjerom, konkretno kad njemačka najavljiivačica simfonijske pjesme, odnosno Dvoržakova violinskog koncerta s berlinske Šumske pozornice u pauzama ne kazuje, o čemu glazba na svoj način zbori, niti primjerice kako se držao orkestar prateći solista, nego radije *priča* (ovdje je to naš, pripadni izraz) usputne sporednosti ili nevažnosti, spominjući posebnosti lokalnog krajobraza, nedjeljnu hotelsku ponudu ili pobjednički rezultat njemačke nogometne reprezentacije protiv Slovačke. Reda ona tako svoje dojmove oko stvari, za koje toga dana nije bila plaćena, niti su same bile mjerodavne za bit toga večernjeg događanja, od kojega na nedopustiv način odvodi pažnju probranog televizijskog slušateljstva, drukčije zaokupljenog tog 26. 6. 2016. Ta je voditeljica uistinu samo *pričala*, čineći to doduše na dopadljiv način, ali baš onako kako smo početka ožigosali nejamstveno govorenje (i kako nažalost pokatkad izgleda svaka neusustavljena kritika u srodnim strukama nekontrolirana spektra).

Uistinu je nepodnošljivo, u kakve nas sve pličine ne uvodi sve slobodnija upotreba glagola *pričati* u hrvatskom! Na ružan način tu postaje čujno ono loše čekićenje engleskog nakovnja glede 'to talk', kao da je u pitanju kakva opsjena, jer niti je adekvat pravi, niti je izazvan pravom prevodilačkom potrebom. Takvu stvar ne potiče niti kontrastivna gramatika, pa ni na logičkoj ravni ne doimlje se da su infinitivni oblici nesvršenih glagola 'govoriti' i 'pričati' toliko oprečni, kolikogod bili morfološki različni. Zašto oni onda nisu globalno-aspektski parnjaci, kao što su to primjerice 'govoriti' i 'reći' na osnovi semantičkih različnosti? Ali koga briga za to, dokle god navedeni oblik *pričati* može biti sinonim za sve druge verbalne radnje i aspekte? Sloboda matičnog izričaja ovdje je ustuknula pred silom globalnog svjetskog jezika. Takvo moranje je nezamislivo već u bliskom susjedstvu, tu odmah zagranično, preko Sutle!

Dakako da nijedan jezik, pogotovo ne onaj jednog malog naroda, nije imun na vanjsko posezanje drugoga, većeg po govornoj raširenosti. Kao pravilo za opasnost od takve premoći naveli bismo sudbinu moravskog (skoro nestalog jezika preostale etničke skupine), a kao dičnu iznimku u otporu tim utjecajima (njemačkog, talijanskog, mađarskog) slovenski jezik – opet jednog malog naroda – i to u jakom sveeuropskom okružju; bez autohtonog plemstva, s relativno kasnim javljanjem srednjeg građanskog sloja, inače važnim bedemima protiv stranog posezanja. Tko je onda drugi oblikovao i održao slovenski jezik, do li domicilni puk, začetnik njegove opstojnosti i zalag njegove povijesne neuništivosti? Njegova slovarnica poljodjelska je, predodžbena na upravo neslućeno oblikotvoran način – od slike do pojma, od nomena do verba, da se ima dojam, kako je i sama proizvod drevne običajnosti starih alata i načina njihova korištenja. Na svemu tome narasla je slovenska kultura i literatura. Zato je u tom jeziku i svojevrsno jamstvo etnosa samog: kao da oboje izvire iz zemlje, da je njen plod. Tako je i novovjeka dežela njegova popudbina, premda to nikad nije

bila u povijesnom smislu (za razliku od Hrvatske). Ali zato se danas čini, kako nekadašnje ugrožavanje slovenskih krajeva izaziva i sad najveći otpor njihova stanovništva. Za razliku od hrvatskog (i drugih jezika) slovenski se uspješno opire vanjskim utjecajima, baš kao kakav (jezični) posjed, koji ima svog vlasnika, zalog svoje autohtonosti, pa je i bez suvišnih oblika služnosti većemu.

Domovina se u susjedstvu brani naime i jezikom.

Pripovijedanje kao strategija kontrole

Bekim Sejranović,
Tvoj sin Huckleberry Finn, V.B.Z.,
Zagreb 2016.

„Za početak ću vam ispričati priču“ (Sejranović, 2016: 7), riječi su kojima pripovjedač otvara „Prolog“ romana *Tvoj sin Huckleberry Finn*. Nastavak glasi: „jednu od mnogih crtica s našeg putovanja, te čudnovate plovidbe Savom i Dunavom prema Crnom moru, kada smo se otisnuli u život koji se odjednom pretvorio u avanturu“ (isto, 7). Dotična rečenica čitatelja odmah suočava s propitivanjem granica između književnog teksta i stvarnosti, iako s još uvijek nedovoljno jasno ocrtanim konturama, budući da struktura pripovijedanja izranja iz poglavlja u poglavlje i rasteže prostor tumačenja, no upozorenje je ovdje: ulazite u priču! Međutim, nove smjernice za potencijalni izlazak iz priče nakon što se crtica simboličnog naziva „Kvar“ uspješno okonča, osim fizičkog prijelaza u sljedeće, tj. prvo poglavlje romana, nisu uočljive, naprotiv avantura tek počinje. To je bila jedna od onih „naranči za koje se zakačimo i koje će nas koštati i živaca, i snage, i slobode, i samog života na koncu, ali mi ih ne želimo ili možda i ne možemo pustiti“ (isto, 34), dakle, „Prolog“ u funkciji mamca za koji smo se uhvatili kada smo okrenuli sljedeću stranicu kako bi saznali kakve su „zgone i nezgone nestrpljivo čekale“ Moku, Pettera i pripovjedača nizvodno od Brčkog. Činjenica da se na sljedećih tri-

stotinjak stranica priča zapravo nastavlja, potvrđena je u trenutku spoznaje da je i crtica „Kvar“ ispričana *sada*, „krajem ljeta 2014.“, kada je on „još uvijek na rijeci Savi“ i upravo piše roman *Tvoj sin Huckleberry Finn*. „Prolog“ je možda fizički odvojen od ostalih šest poglavlja, pojedinačno dodatno razdijeljenih na deset do trinaest dijelova, ali je s njima stoljen i formom i sadržajem, tvori kompleksnu Kapetanovu mrežu. To nije uvodna priča koja najavljuje plovidbu i pisanje romana, nego je utkana u već započeti proces pripovijedanja, a raznoliki doživljaji s te bivše plovidbe će još mnogo puta isplivati iz pozadine.

Zašto je potrebno istaknuti da Bekim Sejranović stvara priču, točnije, roman koji „nije laž, a nije ni istina“, već „fikcijska stvarnost“ (isto, 267), kako je to spretno rečeno u V. poglavlju, proizlazi iz druge *strateške naranče* ili klopke koju tekst nudi, a to je upravo pripovijedanje u prvom licu jednine. „Ja“ koje nam se izravno obraća, iako nije eksplicitno imenovano, te se identitet naslućuje aluzijom, često se interpretira u ključu neposredne prisutnosti autora iza potpisa „Bekim Sejranović“. Ispovjedni ton i prepoznatljive biografske reference koje se problematiziraju u tekstu, kao što su autorov život u Norveškoj ili dokumentarni film „Od Tokija do Morave“, navode čitatelja na upisivanje izvanjskih ili stranih elemenata u jezični kontekst, na tumačenje koje *zaboravlja* na priču, stavlja znak jednakosti između pripovijedanja i života, te svodi književni tekst na nešto što nije. No *Tvoj sin Huckleberry Finn* primjer je nerazmrsivih poveznica i međusobnih utjecaja, ali također i mnogobrojnih razlika između života i pisanja. Jedino što je o Bekimu Sejranoviću u ovom kontekstu moguće *saznati ili*

od autora uhvatiti je naprosto još jedna priča. Ako opisani događaji „podastrti na stranicama knjige“ i sadrže „fragmente života“ (isto, 185), isti su već oblikovani u novu jezičnu stvarnost. Rascijepljeno „ja“ pisca *u* romanu to sažima ovako: „I ako ste dok slušate ili čitate neku pripovijest poput mnogih danas opsjednuti time je li riječ o istinitim događajima, osjećajima i riječima, morate shvatiti da istinitost nije stvar onoga tko pripovijeda, već onoga tko sluša, odnosno čita“ (isto, 185). Roman, drugim riječima, predstavlja koherentnu, slojevit i fino istkanu prozu pisca koji nije opet dokazao samo literarni senzibilitet i umijeće stvaranja teksta, nego i istančanu razinu razumijevanja književnosti općenito, istovremeno iz pozicije običnog čitatelja i profesionalnog proučavatelja.

Metafora toka ili protjecanja rijeke primjenjiva je na tijek pripovijedanja djela *Tvoj sin Huckleberry Finn*, naravno ne samo iz očiglednog razloga kao što je plovidba pripovjedača rijekom Savom na brodu naziva *Savska buba*, nego upravo zbog stvaranja dojma tečnosti priče i kretanja vremena, gradnje pripovijedanja na dinamičkim različitim strujama sjećanja, događaja ili likova. Okosnicu aktualne plovidbe čini potraga pripovjedača za ocem koji se nije vratio iz noćnog ribarenja, ali uz taj, u načelu, središnji događaj, točnije, razvoj pripovjedne linije prema Matorovoj smrti, krajnjem rezultatu kobne slutnje koja obavlja tragičnu potragu rijekom Savom, roman istovremeno združuje različite pritoke, okuplja nostalgicne (re)konstrukcije priča iz „nepovratne prošlosti“ (isto, 8) ili poglavlja drugih, već svršenih romana u životu pripovjedača, a među njima se ističu dvije pripovjedne struje: ovisnost i gubitak „drage“. Baš iz tih pritoka sjećanja, paralelnih priča, dijaloga, esejističkih pasaja, kritičkih komentara, kontemplacija i snova-halucinacija, opet ispričovijedanih ili tumačenih iz subjektivne perspektive prvog lica jednine, proizlaze portreti heterogene galerije likova i živopisni doživljaji s riječnih putešestvija u romanu: od Crnca i Matorog, Japanca Mokua i Norvežanina Pettera, o Žegi, Cepi i Mrtvom, „poslijeratnoj generaciji“ momaka iz Brčkog, uspješnim afričkim emigrantima, te istim ljudima kao migrantima na dnu lje-

stvice norveškog društva, o psima Jaranu i Lundi, do Čeke, „vojvoda, četnički, da ne bude zabune, i to s vizitkom na kojoj je piratski simbol“ (isto, 268). Iz dotičnih priča zapravo saznajemo o kontekstu unutar kojeg se formirao određeni identitet pripovjedača: „Svi mi imamo mnogo tih ‘ja’, mnogo identiteta koji dijele isto meso, istu krv, ali su nam duše malo neusklađene, odnosno te su duše proživljavale drugačije živote i sanjale različite snove. Ima nas mnoštvo i svi smo stvarni. Postojali su: ‘ja-kapetan Savske bube’, ‘ja-džanki’, ‘ja-pisac’, ‘ja-putnik’, ‘ja-otac’, ‘ja-sin’, ‘ja-antija’, ‘ja-brat’, ‘ja-šupak’, ‘ja-budala’, ‘ja-profesor’, ‘ja-ženskaroš’, ‘ja-papučar’, ‘ja-Facebook njuška’, ali uvijek: ja, ja, ja, ja...” (isto, 239). Naime, životi svih likova funkcionalno su isprepleteni s pripovjedačem, štoviše, upoznajući njih, primjerice kroz priču o dva braka i dva razvoda, o djeci, o snimanju filma tijekom plovidbe do Crnog mora ili o otkrivenom tumoru i operaciji, te rastanku s „dragom“, stvaramo predodžbu o njemu, konstruktive mnogobrojnog „ja“ koji piše roman *u* romanu, budući da je „pisao, kao i uvijek, samo o sebi i isključivo o svom doživljaju svijeta“ (isto, 69).

To naravno ne implicira zaključak da Bekim Sejranović nije uspio oblikovati društveni, kulturni ili geografski kontekst Balkana, bivše Jugoslavije, i „norveške Europe“, usporediv s predodžbom života koju je moguće povezati s referentnim prostorima, ali riječ je o izdvojenim konstruktima i metaforama, sastavnicama priče koju pisac *u* romanu gradi o sebi, uz nezaobilaznu dozu humora i ironije: „Dobar pripovjedač koliko mora biti svjestan što u priču ubaciti, mora, bar isto toliko, znati i što izbaciti“ (isto, 35). Kako bi u ulozi pisca drugačije i mogao pristupiti susretu s drugim ljudima, „vezama među događajima, stvarima, između svega na svijetu“ (isto, 155), ako ne na način da doživljava oblikuje u priče? Također, razvijanjem složenog odnosa među pričama, Bekim Sejranović utječe na uobičajenu tematsku percepciju romana, točnije, igra se i demonstrira supostojanje različitih konvencija. *Tvoj sin Huckleberry Finn*, drugim riječima, pruža otpor jednoobraznim interpretacijama, spretno

izmiče naljepnicama ljubavni, pustolovni, psihološki, itd., iznevjerava ili promašuje žanrovski obrazac, budući da se značenja proizvedena kroz autoreferencijalnu strukturu pripovijedanja, tijekom čitanja raspršuju kao što se rasprši slatko-kiseli sok i miris agruma pri guljenju komadića kore naranče, da još jednom upotrijebimo dotičnu metaforu.

Osim višednevne potrage za ocem i konkretne plovidbe rijekom u *sadašnjem trenutku* pripovijedanja ili pisanja romana, simultano se putovanje događa upravo u strujama imaginacije, u „pripovijesti ‘ja-kapetana’, a zapisuje je i, kako on to voli reći, ‘literarno oblikuje’, ‘ja-pisac’“ (isto, 239). To su sati i dani života koji protječu u pisanju, u stvaranju priča, u razmišljanju i drogiranju, u retrogradnim skokovima u prošlost, u invenciji budućnosti, u istraživanju drugih razina svijesti kada je pisac u romanu „i dalje bio razapet između onog prije i ovog sada (izgubljen u vremenu), i između Norveške i Balkana (izgubljen u prostoru)“, te „sve to što vidim, čujem, mirišem i, uopće, sve što osjećam je moja autobiografija“ (isto, 247 i 123). Međutim, taj autobiografski kontekst, subjektivni doživljaj svijeta, u formalnom smislu predstavlja uspješnu izvedbu „plutanja“ pripovjedača „niz struju svojih misli kao što se inače prepuštam rijeci da me nosi“ (isto, 112), ali je unatoč prividu istovremenosti trenutne plovidbe i pisanja romana u romanu, ubacivanja komentara poput „o nekim od ovih događaja ću vam pričati, a neke možda i preskočim, vidjet ću još“ (isto, 186) ili „i o tome sam napisao jednu priču, ali ne dâ mi se tražiti je sad. Mogu vam je ukratko prepričati, dok sjedim i čekam da me pukne“ (isto, 288), dakle, konstruiranja priča i simulacije protjecanja života, riječ o stvaranju kompleksne i kompaktne umjetničke strukture, *kontroliranog* tijeka pripovijedanja.

Kontrola u romanu ima višeznačnu funkciju: pripovjedač tijekom potrage već pretpostavlja tragični ishod, točnije, izvjesno je od početka zašto se otac na samrti od raka koštane srži nije vratio iz noćnog ribarenja, ali bez crva prozne napetosti, identificiramo li ga kao nadu da *dan*s možda ipak nije *taj* dan ili pak

paranoju da ga je možda osobno predozira, veze među likovima ne bi oblikovale intimnu priču o udaljenosti i neslaganju između oca i sina te o međusobnoj ljubavi i razumijevanju, o ponovnom susretu, o brodu Huckleberry Finn, naposljetku, ne bi došlo do suočavanja s posljednjom očevom plovidbom, niti do spoznaje „da je izgubio oca i kako bih sve dao da još jedan dan mogu biti njegov sin. Bilo čiji sin. Tek tada sam se uistinu osjećao sam na svijetu“ (isto, 286). Ovdje pisanje drži *stvarnost* pod kontrolom, a ona je „moj najgori neprijatelj“ (isto, 238 i 284). Kratko rečeno, pismo racionalizira, objašnjava, otkriva, suočava, sabire rascijepljeno „ja“ pripovjedača. Ako droga simbolizira bijeg od stvarnosti, pripovijedanje je strategija kontrole, borba sa strahom, izgubljenosti, samoćom i ovisnošću, svojevrsna izvaninstitucionalna rehabilitacija pisca u romanu, izmicanje klopka, čak i kada čitamo između redaka *pisanja na drogama*. Književnost je u kontekstu romana *zdravlje*, tj. afirmacija života, već spomenuto sabiranje i postizanje suglasja, točnije, priče, među mnoštvom „ja“. Od svih nedovršenih ili nerazriješenih životnih plovidbi, odustajanja „pred samom Đerdapskom klisurom“ od putovanja do Crnog mora, rastanka s „dragom“ ili propalih poslovnih maštarija o krstarenju rijekama, pripovijedanje se pokazalo kao jedina konstruktivna praksa, ono za što je doista „imao nekog šlifa“ (isto, 232). Umjesto da „čitam pa onda to proživljavam“, „sâm sebi zadajem upute, objave, poput prolupalog ‘proroka’“ (isto, 287), pisac u romanu, *za početak* odbija dalje ploviti niz struju: *sada*, baš obratno, oblikuje „život u knjigu“. Distancira se od „junaka iz petparačkog stripa“, temeljenog na „jednoj naivnoj dječjačkoj maštariji“ i uranja, „jer pisac je po definiciji nepopravljivi nostalgičar“ (isto, 248) u intertekstualni prostor *književnih očeva*, kako bi i sam postao lik u romanu, susreo Huckleberryja Finna. Tijekom bivših plovidbi „Havaji“ su simbolizirali ljubav, radost i nespupatnost, a naposljetku je pripovjedač ondje izgubio oca, baš kao i ranije „svoju dragu“. Međutim, taj je gubitak u romanu nadomješten pronalaskom jedinstvenog pripovjedačkog glasa, bolje rečeno broda,

da ostanemo vjerni rijeci i protjecanju, i to upravo u pisanju kao čitanju, točnije, pustolovinama tijekom plovidbe različitim tekstovima autora kao što su Twain, Hamsun, Andrić, Krleža, Bukowski, Kiš, ili argentinski „car minijature, faraon metafore i veliki poglavica parabole“, jer „svi smo nečiji“, „svi se uvijek nastavljamo na nekoga“, ali „uvijek u drugačijoj formi“ (isto, 112 i 113).

Ako nas je Bekim Sejranović u nešto uspješno uvjerio romanom *Tvoj sin Huckleberry Finn*, onda je to njegova vještina oblikovanja dobre priče. Iako je u završnoj rečenici otplovio u neizvjesnost, ono što je afirmacija života za pisca u romanu, tj. pisanje kao potencijalni izlaz iz klopki, prihvaćanje rascijepljenog „ja“ i odrastanje, ali nipošto ne i trajni rastanak s dječaćkim snovima ili junacima, tek do nove pustolovine, dakle, preživljavanje u okolnostima pripovjednog svijeta, što je očigledno iz pretpostavljene komunikacije s čitateljima romana u nastajanju, to je afirmacija književnosti za pisca romana, Bekima Sejranovića: „I tako, shvatili ste već, ovu priču pripovijeda mnogo tih ‘ja’ i svi oni vole da pretjeruju, lažu, izmišljaju, iskrivljuju, sve ti dođe kao neka igra ‘glupih telefona’. Ono što dopre do vas, čitatelji moji dragi, ma tko bili, i ma koji od vaših ‘ja’ ovo čitao, nije ništa do sjene stvarnih događaja, eho jeke, fotografija reprodukcije umjetničke slike, snimka filma u kinu, ‘playback’ koncerta uživo. Ali opet je ponekad stvarnije i veće od ‘pravog’ života“ (isto, 240).

Za slučaj da je čitatelj propustio narječje s početka romana, u završnici posljednjeg poglavlja čeka ga još jedna učinkovita klopka, tj. rasprava pripovjedača s jednim od mnogih „ja“ o „patetičnom“ tonu prethodnih stranica posvećenih ljubavnoj priči, prema „dragoj“ i prema morfiju, budući da se od nje još uvijek ne može udaljiti, ali „ljudi hoće prljavo rublje“, ne ljubav kao „šuplju priču današnjice“ (isto, 316). Razgolićenje jezika što zatim slijedi u priči o seksualnom životu pripovjedača, doista je moguće „slobodno i preskočiti, ništa vam se neće dogoditi“ (isto, 317), osim što ćete izbjeći duhoviti komentar pornoindustrije, baš kao da je izumljen u tvornici popularnog imagi-

narija Irvina Welsha, doduše u sklopu radionice s predznakom „uvod“. Rijetki će stoga propustiti ovu zaobilaznicu u romanu *Tvoj sin Huckleberry Finn*, koja nema izravni utjecaj na stvaranje smisla teksta u cjelini, niti ispunjava kriterij poetičke izvrsnosti, naprotiv, suvišna je, „šuplja“, čak zamorna, budući da je metafizika ljubavi već detaljno nijansirana ranije, ali ipak je funkcionalna iz *sekundarnih* razloga, kada je urednička politika nije izbrisala: to je britka kritika čitateljskih preferencija, zaočupljenosti otkrivanjem „intimnih istina“ i neposrednosti, ironično zakukuljena u ispisivanje očekivanog i sugestivnog „prljavog rublja“, točnije, oblikovanja tijela u jeziku.

Barbara DOLENC

Maštovite priče

Ljerka Car Matutinović, *Život bezbrižan i lepršav*, Naklada Đuretić i Gradska knjižnica Crikvenica, 2016.

Izabrane priče poznate književnice Ljerke Car Matutinović podijeljene su u četiri vremenska razdoblja njihova nastanka. A nazivi su: *Predragi kutek* (1981-1984.), *Animator* (1987.-1990.), *Prolaz smrti* (2002.) i *Život bezbrižan i lepršav* (2006.-2009.)

Autorica u svim tim pričama pokazuje talent za opisivanje vrlo posebnih atmosfera i podneblja što primjerice sjajno dolazi do izražaja u priči *Cave canem* koja podsjeća na naša putovanja po mediteranskim zemljama i kada smo se po suncu i nesnosnoj žezi penjali do nekih zidina, hramova, svetišta i odmorista i iznemogli nastavljali svoj hod do ostatka ostataka nečega, ljuti na sebe i cijeli svijet. Naravno s pitanjem: „A što mi je to trebalo?“ I uobičajeno, prilično se razočaramo, jer to nije ono o čemu smo čitali u povijesnim knjigama ili priručnicima i nadali se da je barem ruševina malo više. Naravno, tu do izražaja mora doći mašta i nadograditi ono što nedostaje, vizualiziramo u pripeci

na užarenom kamenju ono što bismo htjeli doživjeti. *Cave canem* postaje paradigma takvih uspona i padova u trenutku *sunčeva pakla*, kako piše autorica. I pritom pratimo razgovor dvoje bivših zaljubljenika čiji se govor svodi na nešto što bismo mogli nazvati jezikom onih koje je ljubav napustila i čija se veza uglavnom održava na životu u iscrpljujućim i zamornim primjedbama, manje ili više zajedljivim, jer tu svatko zna slabo mjesto onog drugog. Na sunčanom danu čini se da tamo gdje se ljubav povukla da postoji samo oseka i da se iz nje i iz pijeska uspomena izvlače osušene ljuštore nekadašnjih maštanja-nadanja. I svih obmana. Ruševine u srcu kao i na javi u Napulju, Pompejima, na trenutak zabljesnu i osljepljuju hodočasnike i tragatelje *tako je moralo bit i poslije erupcije: nigdje nikoga, sve zatrpano, samo pepeo i užareno kamenje*, opisuje Ljerka Car Matutinović vodeći Italijom svoje *turiste-mučenike*.

A u vrelini i jari ljetnog dana sunce nemilosrdno otkriva tamne kutove u duši iz kojih u čas bukne plamen ljutnje podgrijava na vatri međusobnog zamjeranja, dosade i onih teških neizgovorenih riječi. Pa tako i u priči koju spominjemo ruševine Pompeja pretvaraju se u ruševine vlastita života. Tako nas svojom vještom rukom autorica iz izvanjskog uvlači u unutarnje stanje bića. I na bjelini stvrđnute lave što ostaje? *Pusti razgovori, uzaludni i pomalo tragični u svojem besmislu*.

No putovanje nije završeno. Priča Partner autentičan je i vjeran opis jednog vremena u kojem su ure tukle puno sporije, a dani bili duži od ovih koje znamo. No nekad i sad uvijek je bila naglašena razlika od mase svijeta koja se valja ulicama i brežuljcima od skrivenih promatrača koji ostaju anonimni u sjeni svojih „taraca“ ili soba sa teškim zavjesama. Riječ je onima koji žele znati, ali ne i sudjelovati. U svim svojim pričama autorica se bavi odnosom između muškarca i žene, jer ta priča jest takva da joj nema kraja. A ono što djelu *Život bezbrižan i lepršav* daje poseban čar to je neosporan talent književnice Ljerke Car Matutinović da sve oboji finom ironijom kao u priči o *Zlatnoj duši*. Taj dar trebala bi puno više koristiti u proznim i poetskim djelima. Posebice je ta vrst ironije dobrodošla u svijetu nasilja i grubosti, je vraća čovjeku osmijeh na lice.

Bilo bi poželjno da se Ljerka Car Matutinović okuša i u pisanju za kazalište. Jer njezin talent za tragikomično tu bi svakako došao do izražaja.

Zanimljivo je pratiti i kako autorica priča u određenom momentu postaje i narator, a u priči *In memoriam* jednom pauku, progovara jezikom tog čudesnog bića, podsjećajući nas na tehniku pisanja koju je koristio Orhan Pamuk (*Zovem se Crvena*) i stekao svjetsku slavu.

Posebno su privlačni dijelovi priča u kojima uz prozu čitamo i autoričinu poeziju. *Čitatelj* mora biti, među ostalim i osvjeđen da autorica navedenog djela ima i sjajnu teoretsku književnu naobrazbu te iskustvo življenja na Mediteranu, razvidno u pričama iz talijanskog podneblja. A u onima koje pripadaju po vremenskom razdoblju srednjem vijeku, ima nešto čarobno kao što su magične one predivne glazbene kutijice koje bi svirale kada bi ih otvorili i promatrali malu balerinu koja se vrti na ogledalu.

Magičan je i način na koji autorica posebice u knjizi *Život bezbrižan i lepršav* vodi čitatelja kroz srednjovjekovne palače, samostane, odaje i sve je puno obrata, smicalica, neočekivanih zapleta. Dobar primjer za to je priča *Prinčipesina Malmaritata* te čitamo *u nekoj pokrajini izazovnog imena, Flandria, živjele su same žene, ostavljene plemenite sirotice bez imetka i bez pretka*. Njihovi bivši muževi, i braća i očevi, *nakon što su spiskali ili otuđili njihovu dotu bez koje se nije mogao sklopiti ženidbeni ugovor, krenuli su put izazovnog Orijenta*. Sve se naoko čini nepremostivo za nježno žensko biće, ali ponekad u krhkom tijelu živi snažan duh buntovnice i autorica priče priprema čitatelja na iznenađenja napisavši *smušeni srednji vijek krije svašta*. I tako Prinčipesina doživljava niz uzbudljivih avantura, kojoj naposljetku Ljerka Car Matutinović, poklanja slobodu, ali kao da pita i sebe i čitatelja *Možda je previše tražila?*

Na trenutak zadržat ćemo pozornost na priči po kojoj cijela zbirka priča nosi ime, a to je *Život bezbrižan i lepršav* kroz koji kao da se ipak čuje tužaljka viteza o teškom životu bez pravde. Sjajan je zaplet i otplet života udovice Angeline čiji se suprug Virilio „udavio“ u iću i piću. A ona, udari nakon toga u post, a pretjeravanje nikada do-

bro ne završi i zato je bolje možda krenuti za Bojovnicom i ženom imenom Androgina obučenom u teški viteški oklop. Začudno? Autorica priče nas podsjeća u *srednjem vijeku bilo je neočekivanih muljanja*. I sve nemoguće u pričama postaje moguće. Uostalom i život je nepredvidiv, maštovit, baš kao i priče Ljerke Car Matutinović.

Pišući pak o muško-ženskom svijetu otkriva se i kao neumorna tragačica za istinom, za onim što čini bit tih odnosa, a što kroz tisućljeća ipak izmiče bilo kakvoj definiciji. I zato se i može pisati dalje u potrazi za odgovorima koji nedostaju.

Jasminka DOMAŠ

Svevišnji nad Bosnom

Josip Mlakić, *Božji gnjev*, Fraktura, Zagreb 2014.

U žanrovskom hibridu ratnog romana detekcije *Božji gnjev* (2014.), Josip Mlakić svojeg istražitelja/pravednika usmjeruje prema dvjema razinama potrage za istinom, potrage koja se vremenski i prostorno odvija unatrag, od posljedica prema uzroku: akcijski krimen zadire u mitomanski krimenu da bi nakon mukotrpna tjeka razotkrivanja njihove prepletenosti uslijedila individualna osveta/kazna, koja na određeni način mijenja i samog izvršitelja pravde. U središtu je drama pojedinca u BiH 1990-ih u ekstremnim ratnim uvjetima, pojedinca pretvorena u balkansko „topovsko meso“; o njoj prvoosobnim diskursom izvješćuje, dakako s oporom i gorkom empatijom, sam narativni subjekt u dramatičnoj potrazi za istinom, što uključuje i minuciozne opise stradavanja, ranjavanja i umiranja kao i hladnoga, racionalnog provođenja strategije (raz)miniranja, odnosno tehnologiju izrade minsko-eksplozivnih sredstava. I dok ratna drama i krimi priča teku usporo, iz njihova središta, minimalističkim hemingvejski sublimiranim diskursom, progovara figura očajnoga pravednika na rubu samouništenja („Jesam li i sam imao ono

što sam prigovario bratu: klicu neobjašnjive, urođene samodestruktivnosti? Samouništvajući mehanizam koji je neumoljivo otkucavao? Imao sam dvadeset i sedam godina i to je najednom pokuljalo iz mene?“ 49).

Istražitelj/pravednik (koji traga za uzrocima pogibije devetorice ratnika iz hrvatskih postrojba, a među njima i svojega brata, na bošnjačkom teritoriju u tajnoj vojnoj akciji za koju se ne zna tko ju je naredio ni s kojim ciljem) – svjestan je i nedostatnosti detekcijske motivacije „budući da ljudski životi u ratu ne vrijede mnogo“; tu su i korijeni njegovih aporija koji rastu od mladenačke „rambovske“ faze do slagalice ratnih užasa koju čine osobna i tuđa fizička patnja te kombinacija spoznaje o neprevladivim paradoksnim okolnostima („Paradoks je ponekad stvarniji od života“, 89) s osobnom nemilosrdnošću („Rat je trajao a mi smo postali nemilosrdni. Prolazili su dani, koji su nas mijenjali, i u jednom smo trenutku postali takvi, hladni i nemilosrdni.“ 90). Figura hladnog ratnika istražitelja kojemu je rat „kuća“ („Ipak, planirao sam nastaviti s potragom do sljedeće slijepe ulice, a zatim se vratiti ‘kući’, u rat.“ 147), pretpostavlja pragmatični racionalizam pri „kovanju“, tj. rekonstrukciji zagonetnog događaja i njegovih tragičnih posljedica; *ja*-pripovjedač detektivski predano proučava dokaze: otiske čizama, putanju metaka, tragove tjelesnih rana, krvi. Skupljajući *corpus delicti*, hladnokrvno promatra i vlastitu osvetničku akciju, kojoj pripomaže i mirnodopska činjenica da je „osvetnik“ profesionalno pripadao egzaktnim znanostima („Inspektor je s poštovanjem kimnuo. Profesor matematike bila je moja najjača i najčvršća maska. Sve su sumnje padale pred njom.“ 162). Škrti je diskurs dijaloški organiziran s diskretnim naznakama lokalnoga govora; potiskivane emocije i umjetno proizvedena indiferentnost posljedice su sustavno izazivane omamljenosti, stereotipnim ratničkim strategijama pri potiskivanju straha („Promatrao sam ustreptalo more i pritom žedno isisao dvije cigarete, jednu za drugom“. 165; „Sjedili smo u bazi i pili: pivo i viski istovremeno. Bili smo sami. Ostali su bili u gradu i švercali s Muslimanima. Samo se ja i Mađar nismo bavili time. Mi smo samo pili. Naša pijančevanja postajala su sve teža.“ 217).

Refleksivnost se teksta na jednoj strani širi prema aluzijama na lažne osamdesete i ondašnji san o Zapadu, što je svojevrsna uvertira u ratne patnje, a povremeno se naziru i poratne deziluzije u susretima sa znakovima divljeg neoliberalizma („Viski je osamdesetih godina bio za nas jedno od lažnih, besmislenih ‘obećanja Zapada’, Raja, onoga što nam je nedostižno, a tako blizu, nadohvat ruke. A u suštini, bila je to prijesna laž u koju smo vjerovali snagom tvrde i trajne vjere, onako kako smo kao djeca vjerovali u Boga.“ 95); drugi refleksivni krak prodire duboko u prošlost te u neraščišćenom „višku povijesti“ vezanomu djelomice uz Prvi, a posebno Drugi svjetski rat, otkriva uzroke „ideološke alkemije“ permanentno zaraćene balkanske stvarnosti. Odatle i fatalna vezanost prošlosti uz tadašnjicu na kojoj se reflektiraju mnogobrojni recidivi povijesnih konflikata, obnavljaju prakse zloćudne „proizvodnje povijesti“ koje stvaraju osjećaj vrtnje u zlokočnim krugovima mržnje. U ideološkim sablastima prošlosti autor otkriva i razrješenje enigme, uzroke zločina koji se otjelovljuju u visoko pozicioniranomu službeniku tajnih službi i mitomanu (koji fetišira staru ustašku odoru), uz ideologiju koja podsjeća na „oblak demonskih skakavaca iza čije najezde ne ostaje ništa“ (230).

No na razini naratorove personalnosti u romanu se prati rađanje, potom krešendo gnjeva koji prati protagonistovu borbu za odgovore („Promatrao sam jedno vrijeme Zoranovo lice i pokušavao ga zapamtiti, memorirati. Osjećao sam gnjev.“ 122; „Osjećao sam gnjev i očaj. Bio sam u trenutku spreman ubijati do besvijesti.“ 152). Na tom se segmentu priče iščitavaju biblijske konotacije: autor je svojem pripovjednom subjektu dao starozavjetno, sveto-pisamsko ime Ilija (u značenju: moj Bog je Jahve), prema začetniku proročkoga pokreta u Izraelu iz 9. stoljeća prije Krista. Taj je pučki svetac, borac Božji, pomoćnik u nevolji, poznat kao zaštitnik Bosne i Hercegovine te zauzima važno mjesto u kršćanskoj, židovskoj i islamskoj predaji, jer na njegova usta progovara Bog pa se njegov glas čuje kao „grom iz vedra neba“. Znajući da je riječ o svecu i njegovu tajanstvenom uzne-

senju u „vihoru oluje, u ognjenim kolima s ognjenim konjima“, autoru je ta simbolika poslužila pri aludiranju na bosanske ratne vihore, napose „vodoskoke krvi i rastrgano meso“ (141) pri pripremanju i izvršavanju osvetničke misije. Taj poznavatelj Božjega gnjeva prema Poslanici Rimljanima koja je i moto romana („Ne osvećujte se, ljubljene, nego dajte mjesta Božjem gnjevu. Jer pisano je: Osveta je moja, ja ću je vratiti, govori Gospodin.“) – bolno je sam u svojem osvetničkom pohodu na relaciji zaraćena BiH i poratni Zagreb („Grad se gušio u prljavom i krvavom novcu.“ 232) – pa zato i ova hibridna detekcijska proza ima ograničen broj likova, odnosno, samo jednog svjesnog tragatelja za istinom. On je taj simbolični svetac koji zna pročitati znakove vremena i dopustiti da „Božji gnjev“ progovori iz njega nadnaravnom snagom. On je poput svog moćnog parnjaka zadužen za očuvanje istinskih vrijednosti i zato spreman da se na jednoj strani preda puštinjačko-kontemplativnom životu, dakle osamljenoj mislenoj akciji, dok ga na drugoj strani vodi izrazita borbenost, aktivna zauzetost protiv zla. U njemu kipti gnjev zbog ljudskog bezumlja, „traumatičnog suočenja s onim što smo bili i što smo u međuvremenu postali“ (215) te, u prenesenu smislu, poput moćnoga sveca nemilosrdno istrebljuje Baalove svećenike („Došli su s naše strane. Osjetio sam gnjev. Bio je to strašni i nemilosrdni Božji gnjev.“ 126). Napokon, ta kriminalističko-osvetnička potraga ima i svoju skeptičnu auru: koliko god je Prorok Ilija nasušna potreba svakoga doba kako ne bi prevladala priča o osamljenosti i neshvaćenosti u „sto godina samoće“, Mlakićev junak (koji povremeno čita i Márqueza) postavlja rezignirajuće pitanje o tomu tko zapravo ima monopol na Božji gnjev u smislu uvodne praiskonske paradigme, strepeći pritom da je „osveta iluzija pravde“ (226) – odnosno, postavlja pitanje bez odgovora o opravdanosti makjavelističke „pravde nad pravdom“ koja proizlazi iz prolivene krvi.

Dunja DETONI DUJMIĆ

Shrink na terenu

Kemal Mujičić Artnam: *Sarina druga ljubav*, Moderna vremena, Zagreb, 2014.

Roman *Sarina druga ljubav* (2014.) Kemala Mujičića Artnama paradigma je recentne, nazovimo ju, (semi)kriminalističke proze koja u svojim lutajućim no izrazito prepoznatljivim, stvarnosnim meandrima dodiruje poširi spektar društvena bihevizorizma („Bihevizorizam, tako zovu to proučavanje našeg ponašanja pomoću kojega nas žele izmjeriti, ispraviti i posiviti pa nas mjere, procjenjuju i posivljuju.“ 6) – pa samoiskaz jednostavna protagonista sustavno sagledavamo s njemu prilagođenih povijesnih, psiholoških, ljubavnih, rodnih i sličnih rakursa. Pripovjedni subjekt kreće u narativnu akciju iz pozicije prosječna, društveno uglavnom marginalizirana, govornika kojemu naoko treba strpljivi sudionik u ulozi terapeuta/slušatelja pa se tekst povremeno može iščitavati i kao neka vrsta iscjeljujućega samogovora na psihijatrijskom ležaju („Koliki poznati biznismeni, estradne zvijezde i drugi uspješni ljudi odlaze kod svojih psihoterapeuta kupujući svoj duševni mir. To se u Americi uzima kao vrsta prestiža. Pa neka, pomislio sam.“ (87). Iskazi teku u nizovima asocijativnih ulančavanja i pokrivaju fragmente govornikove osobne pretpovijesti, koja se umrežuje u nestabilnu prošlost vlastite države, ovlaš zahvaćajući njihovu zajedničku ratnu pozornicu, evocirajući djeliće ratnih trauma i psihoza, potom sežu do tranzicijskih aporija suvremena života sagledana sa stajališta srednjostaleške rezignacije.

Priča aktivira poriv koji se u psihologiji naziva „bijegom misli“: „Otkako sam demobiliziran nakon Oluje, to mi se sve češće događa. Ono o čemu razmišljam ne mogu zadržati u sebi. Što na umu – to na drumu.“ 81); opuštenim se diskursom poslaguju i pokušavaju protumačiti mnogobrojne situacije iz protagonistova života koji taj misaoni „bijeg“ proizvodi i slijedi: provodna je nit tjeskoba izazvana egzistencijalnom krizom, svijest o krhkosti bitka,

koja je obilježila junakov emotivni život i nesigurni društveni status („Taj strah od iznenadne nesreće jači je od mene. Možda zbog toga što sam svjestan da nas na životu drži jako tanka nit. Pukne u trenutku.“ 32). Iz nizova pripovjednih „seansa“ (roman je raspodijeljen na 21 kratko poglavlje, što se može poistovjetiti s istim brojem terapijskih sjednica) – razabire se naoko simplicistički sponirano protagonistovo stajalište o metafizici spolova, jer je to u isti čas i ljubavna priča („Moja muška pamet nije nikada mogla do kraja razumjeti njezinu žensku.“ 18); no iz stereotipne refleksije o rodnom „nerazumijevanju“ povremeno se probija pripovjedačev trubadurski stav koji je elaborirao u prigodnom citatu predavanja (riječ je o srednjoškolskom profesoru književnosti) o trubadurskoj poeziji i ženi kao savršenu predmetu žudnje („Zanimljivo je da je ta opjevana „idealna žena“ uvijek bila udana žena. Kao posljedica trubadurske poezije, žena se prestala identificirati s Evom, krivom za prvi grijeh. Uloga je trubadura u unapređenju odnosa između muškarca i žene neizmjerena.“ 33). Taj se adorativni odnos prema ženi projicirao na bračnu krizu u kojoj se pripovjedni subjekt privremeno našao (zbog ljubomore: „Moja ljubomora ima tisuću očiju.“ 89) – i koju je s manjim naporom – uklonio, jer „zajedno smo jači, ljubav je prejaka, može sve.“ (74). I dok je pokretačka snaga radnje na psihološkom polju bio unutarnji svijet emocija, pa i onih umjereno patoloških jer je riječ o bivšem ratniku, peteepovcu („Svakoga žulja njegov rat, i mene moj.“ 38), fabularna je dinamika potekla iz udružena djelovanja upravo tih, naoko uhvatljivih osjećajnih frustracija i ljubavnih previranja te istodobno njihova urastanja u društvenu, odnosno tranzicijsku patologiju cjelokupna prostora, patologiju koju je, dakako, generirao rat. Tada se u naraciji, koja je isprva tekla više odmjereno nego sporo, počinju zahuktavati događaji pa se u zanimljivom fabularnom zaokretu te dramski sve izoštrijem događajnom stampedu korijeni ljubomore otkrivaju u ratnoj pretpovijesti zahvaćajući pitanja prijateljstva, ratne solidarnosti, ljubavi, smrti, rađanja (naratorov ratni drug, a bivši ljubavnik njegove žene, stradao je u Oluji pod nepoznatim okolnostima; čitatelju su

ostavljene na izbor dvije opcije: možda ga je zbog ljubomore izdao sam pripovjedni lik, što je priznao pod hipnozom svojemu psihoterapeutu - ili je bivši ljubavnik stradao zbog brzopletosti i osobna neopreza, u što je uvjeren svjesni dio naratorova *ja*). To je prva krimi-zagonetka koja ostaje pod znakom pitanja; drugi fabularni spin zamišljen je kao odjek tranzicijskih koruptivnih događaja u hrvatskoj zbilju, kao plod okršaja između raznih lobija, napose na planu reketarenja u zdravstvu i manipuliranja psihičkim zdravljem bivšega ratnika („Imaš bujnu maštu i previše misli u glavi. A sve je tako jednostavno. Opusti se. Ondje gdje se vrti novac, ima i prljavštine. Ima svega. Reketarenje je jako rašireno. I ucjene. Taj tvoj doktor odurni je manipulator.“ 97). Za ovu krimi-zagonetku pripovjedač je razradio širi plan uzroka i posljedica: pohvatavši

konce raznih sudionika u igri zlouporaba i ucjena u korumpiranoj psihijatrijskoj mreži, smišlja odgovarajući način kako im parirati, odnosno spasiti vlastiti razum. Pritom su kao dokazna građa poslužili intertekstni dodatci o sličnim slučajevima manipulacija u psihijatriji iz suvremenoga zagrebačkog života „skinuti“ s interneta. Treći fabularni zavrtanj ostaje pak u naznakama: žena koja je tijekom priče žudjela za majčinstvom, napokon ostvaruje svoju želju, no očinstvo ipak ostaje podosta dvojbeno, a to se pak dobro uklapa u svjetonazorski defetizam glavnog junaka/fokalizatora, tj. njegovu malograđansku pomirenost sa životnim frustracijama raznih vrsta, napose onima kojima je korijen u recentnoj hrvatskoj zbilji bremenito egzistencijalnim i etičkim zebnja.

Dunja DETONI DUJMIĆ

Priča o nestajanju i nastajanju

Željko Ivanković, *Rat i sjećanje*, Ex libris Rijeka-Synopsis Sarajevo, 2016.

Da je *priča*, taj drevni aristotelovski koncept/termin, samo središte pripovjedne proze, poetički okvir i rešetka za prosijavanje zrnaca sakupljene i vrijedne mudrosti, talog iskustva i način usvajanja i osvajanja zbilje, otkrivačka procedura i metodologija za preživljavanje, konačno – da je priča znanje o svijetu, ono što ostane kad se sve drugo zaboravi, potvrđuje i najnoviji roman Željka Ivankovića *Rat i sjećanje*. Zarobljena intima za istinskoga kazivača priča nije moguća, jer tek zapisana i sapeta u priču i korice knjige postaje zbiljna, do kraja proživljena, u potpunosti savladana, istinska pobjednica samoće, tjeskobe i mračne praznine. Jedan je zaboravljeni hrvatski prozaik, Jure Franičević Pločar, napisao u romanu *Vir* da su „ratovi rovovi u nama“. Knjiga Željka Ivankovića govori o ožiljcima i traumama ratnih zbivanja, o okupaciji i teroriziranju grada i stanovnika Sarajeva prije

četvrt stoljeća. Ne samo o teroru s okolnih brda gdje su haračili četnički agresori potpomognuti jedinicima tzv. JNA (naziva ih se tek podrugljivo „palcima“; na njih ni riječi ne vrijedi trošiti), već i o onome što se događalo među tzv. sarajevskim braniteljima, od pljački i poniženja uzrokovanih bahatošću primitivnih vođa pojedinih skupina do iznenadnog zaokreta u politici, vojnom djelovanju i svakodnevnom ponašanju muslimanske braće prema Hrvatima. Sarajevski rovovi, i oni tvarni i oni intimni, unutrašnji, skriveni u ljudima, razarali su srce grada i srce jednoga svijeta koji je navivno vjerovao da se njemu rat – jer su eto raja – ne može dogoditi. Priča o nestajanju jednoga grada i njegova svijeta otvorila je, s druge strane, vrata u prostore jednog bivšeg i na njegovim temeljima novoga svijeta. Staro Sarajevo u nestajanju, a novi Vareš u nastajanju. Priču o raspadanju ratnog Sarajeva dopunjuje i nastavlja priča o vareškoj mitologiji zavičaja, o njegovoj materijalnoj i izmaštanoj povijesti, o vareškim pitomim pejzažima i uzbudljivim legendama koje su stanovnici ovoga malog grada prenosili naraštajima jedni na druge... Na vedrim, bolnim i nostalgичnim pričama o vareškom odrastanju izrasta fantastični i idilični kontrasvijet početnoj sarajevskoj matrici

stradanja i trpljenja. Sjećanja i uspomene novinara i književnika Borisa, koji je s obitelji jedan od mnogih sarajevskih zatočenika, na obiteljsku povijest i odrastanje u rodnome Varešu, što se zajedno s ostalim materijalnim koordinatama posve preklapa s biografijom samoga autora (rodno mjesto, školovanje među franjevcima u Visokom, prijevodi Mozartovih tekstova, dopisništvo *Vjesnika*...), odvodi nas u sasvim jedan drugi svijet i kralolik duha, u svijetlu i mirnu luku vareškoga kraja. Vareš nije tako samo toponim na karti ratnog ludila, on je dio Borisove duše, supstrat njegovih emocija, dio svijeta koji ga je oblikovao i poslao dalje da istražuje i druge svjetove, ali i da se vrati jednoga dana mjestu svoga fomiranja, mjestu svoje „intimne, književne religije“. Za razliku od Sarajeva, kojeg se trpi i podnosi bez izrazitih emocija, jer se u njemu trenutno živi, a negdje se živjeti mora, kojeg se gotovo prezire zbog njegove lažne maske opuštenosti i spontanosti, Vareš je za Borisa opsesivna potreba, ovisnička doza emocionalnog izbjavljenja, „civilizacijski kôd“, mjera probuđenih priča i dubokih iluzija od kojih je satkana njegova rafinirana duša i u kojima se kreće njegov dinamični artistski duh. Tvarno je Boris u sarajevskom zatvoru, ali je duhovno zatočen vareškim podnebljem. S vareškim se legendama, pričama, nasljeđem, tradicijom i najnovijom zbiljom suosjeća i pati. Ljubav je to prema rodnome kraju, što drugo: ljubav potisnuta, naizgled zaboravljena, ali ljubav koja zapravo nikad nije ugasla i nestala. Takvu primarnu, iskonsku ljubav još mogu osjetiti samo oni koji nisu u potpunosti zahvaćeni i prekriveni pragmom materijalnoga svijeta i kojekakvih ljubavnih surugata, a to su djeca, kako to već prema kraju romana počinje osjećati Borisova kći Tamara, koja s vremenom prihvaća očevu opsesivnu povezanost s vareškim uspomnama, tim njegovim svetim, oltarnim zaštićenjem. „ – Hej, pa to je moj svijet, svijet koji tako volim – reče Boris gotovo oduševljeno, sa smiješkom na licu kao dijete koje se hvali da je pročitalo neku bajku. – Sve te vjere, praznovjerja, uvjerice, kako bi rekao jedan pisac, naprosto obožavam, jer one pokazuju čudesan svijet koji živi negdje tu, paralelno, pored nas, iza tapeta ove surove realne stvarnosti. I ne dam da mi ih itko

izbriše, da mi ih uzme, uskratit. One imaju mjesto u mom životu, one su dio mog života, čak i onog najstvarnijeg. One jesu slike čovjekova življenja, folklor, dio običajnosti, legende. Sve... To je civilizacijski kôd koji je oblikovao moj svijet, zajedno sa svim prekrasnim iluzijama i pričama koje su iz toga porođene. Pun je moj život takvih priča, iskustava, znanja... E, to ne dam da mi itko dira. To je moja intimna 'religija'. Književna religija“.

Dva se plana priče, sarajevski i vareški, jer je tako komponiran ovaj opsežni tekst, ipak i nakon svega bolno susreću u ratnoj svakodnevnici, u onome trenutku, a to je početak studenoga 1993., kada dolazi do pada Vareša u ruke Armije BiH, i kada Borisova spoznaja o vrijednosti i značenju rodnoga grada za njegov prijašnji i budućni život dobiva novu, osjetljiviju, bolniju dimenziju, kada se pretvara u svojevrsnu zavjetnu misao i odluku da se vareško kulturno i povijesno nasljeđe mora održati i preživjeti te da je povijest njegove vareške obitelji važan dio toga niza koji valja preneti i njegovim potomcima u sarajevskom okruženju, kćerima Tamari i tek rođenoj, ratnoj bebi Lidiji. One će možda postati daljnji nositelji svjetla i vareške vredine opstanka. Od razaranja, nestanka i zaborava čuva nas algoritam pamćenja, sposobnost da vlastita sjećanja oblikujemo u priče i da ih kao žive modele negdašnje zbilje prenesimo drugima, nadajući se da će to pomoći opstanku grada, njegova povijesnog i kulturnog identiteta.

Ivankovićev je roman zato, u svojoj krajnjoj smisaonoj dimenziji, borba protiv zaborava, vraćanje duga svima onima koji su utjecali na naš život i koji su nas stvorili ovakvima kakvima jesmo. Drukčije rečeno: unatoč svim razaranjima i patnjama, upravo zato što su ratni rovovi otvorili u Borisu neke nove emocionalne i intelektualne pukotine, to je iskreni i uvjerljivi zapis o povratku u sretniju budućnost, pogled u dalje i dublje od aktualne stvarnosti, misao na otpor mukotrpnjoj ratnoj svakodnevnici, uvjerenje da se postoji dok postoji i svijest o tradiciji naroda i zemlje iz koje se poniklo i dok se o vlastitu životu mogu oblikovati priče. Svatko ima pravo na priču o vlastitome životu – Borisova priča fiktivno je zrcalo i prerađena i preuređena zbilja koju

nam o sebi (ali i o svima nama), preko aktualne romaneskne strukture *rata i sjećanja*, u prepletu izmišljenoga i autobiografskoga, podastire autor, i sam trpni lik bosansko-hercegovačke zbilje.

O događajima i stanjima u dva grada izvješćuje nas sveznajući pripovjedač, ali je on retorički pozicioniran i pripovjedno ugođen tako da je njegov okvirni ton sveznalice bitno umekšan dominantnom vizurom fokalizatora Borisa. Pripovjedač okvirno pripovijeda, započinje uobičajenim izvještajnim formulama u trećem licu: On je rekao; On je došao; On je pomislio... ali Boris je taj koji u opširnim premazima promatra, fokusira, nijansira, polemizira i dvoji – uglavnom sa samim sobom, a onda i sa osobama iz svoga okruženja (supruga, kći, rodbina, prijatelji s posla...) koji su tu samo da pojačaju Borisovu autonomnu vizuru i njegov potentni glas osobnosti. On je zaokruženi karakter, tvorac misaonih prevrata i potpaljivač pripovjednog plamena, marinkovićevska senzibilna jedinke koja razumije tok misli, koja pomno i opsesivno promatra i analizira. Zato je u romanu toliko mnogo Borisovih razmišljanja, njegovih esejističkih, diskurzivnih dionica o značenju obitelji u suvremenom društvu, o moralu supružnika, o položaju žene i muškarca u suvremenom društvu, o odnosu očeva i kćeri, majki i sinova... do odlučnih i oštih kratkih analiza postupaka i djelovanja srpskih, muslimanskih i hrvatskih političara i vojnih snaga u to vrijeme. I svatko dobiva što ga ide, prema zaslugama, ne štedeći u kritičkim opaskama niti jednu sukobljenu stranu, s tim što se jasno, u svakoj prilici kada je to potrebno, imenuje agresor i žrtva, bez relativizacije odluka i postupaka političkih i vojnih elita u to vrijeme, traženja kojekakvih „objektivnih“ opravdavanja, svega onoga što bismo mogli nazvati naivnim vježbanjem naknadne pameti četvrt stoljeća poslije.

Tekst romana, sve ono što se odnosi na pripovjednu gradnju priče, svjedoči o zamjetno visokoj književnoj kulturi njegova autora. Od dosljedno provedene kompozicije koja lomi i zaokružuje priču o dva grada u gotovo pravilno izmjenjivim fragmentima o događajima i stanju ljudskih sudbina u jednoj i drugoj sredini, preko pripovjedne građe koja oslonjena na temeljni realistički,

kroničarski prosede uključuje i zamjetne esejističke i putopisne pasaze (primjerice, samostalni dulji tekst *Vareš-žudenje*) do sintakse koja lavira između reporterske realističke neposrednosti i poetske razvedenosti, s obiljem funkcionalno upotrijebljenog retoričkog materijala i s autopoeitičkim slojem pred kraj romana (Borisov dijalog s Tamarom i suprugom Renatom o motivaciji rada na novom romanu o Sarajevu i Varešu), pred nama je djelo koje o složenoj ratnoj temi progovara ljudski pošteno i estetički uvjerljivo, odmjerenom i sugestivno. Mjera u kojoj pripovijedanje ocrtava, razgrađuje i zaokružuje idejnu napetost, u kojoj se aspekt priče i aspekt ideje međusobno dohvaćaju i upotpunjuju, i kada se naposljetku pojavljuju obrisi jednostavne, ali iskrene i vjerodostojne autorove mudrosti o ratu i čovjeku u njemu, znaju mjestimice podsjetiti na Andrićevo književno nasljeđe. Teško je ne usvojiti duhovne vrijednosti podneblja iz kojeg se dolazi, naročito ako se taj duh prepoznaje, voli i poštuje. Svatko bi trebao cijeniti onoga koji o svome kraju govori i piše onako kako o svome Varešu govori i piše Željko Ivanković.

Ivica MATIČEVIĆ

Na *Zid od poezije* bit će uklesano ime i stihovi Delimira Rešickog

26. svehrvatska jezično-pjesnička
smotra Croatia rediviva ča-kaj-što

Jedna od (naj)dugotrajnijih i profiliranijih hrvatskih književnih manifestacija *Croatia rediviva* održala se 5. kolovoza u Selcima na otoku Braču, u spomen na dan paljenja mjesta od strane talijanske okupatorske vojske prije 73 godine.

Pokrenuta 1991. godine, na početku ratnih stradanja i razaranja, uoči jednog drugog tragičnog dana, odnosno dan prije Krvavog Uskrsa i pogibije prvog hrvatskog redarstvenika Josipa Jovića, od strane

svog je pokretača, dr. Drage Štambuka, pjesnika, liječnika i doajena hrvatske diplomacije, od samoga početka zamišljena kao vezivno tkivo koje će pripomoći zajedništvu u Domovinskom ratu, ali jednako tako služiti očuvanju i promicanju „ideje trojstvenosti i koineizacije hrvatskoga jezika“. Tako se u Selcima i ove godine na manifestaciji čiji je puni naziv *Croatia redi-viva ča-kaj-što i ove godine, sada već po 26. put moglo uživati u poeziji napisanoj na sva tri hrvatska jezična idioma: čakavskom, kajkavskom i štokavskom*.

Kao i svake godine večer je počela pozdravnim govorom utemeljitelja Drage Štambuka koji je istaknuo kako smo ovdje „zbog jezika hrvatskoga: čudesnoga tropletnoga jezika, zbog hrvatske poetske riječi – esencije našeg identiteta. Tri temeljne metaforičke grede: čakavska, kajkavska i štokavska drže nam jezik materinski i podižu ga, pronose kroz vrijeme i u vremenu; jezik je dom bitku, stvarna mu domovina.“ i zahvalio predsjednici Republike Hrvatske Kolindi Grabar Kitarović koja je prihvatila pokroviteljstvo nad 26. Croatia redi-vom. Govoreći o važnosti sva tri idioma dr. Štambuk je rekao: „Kao tipični Hrvat Ljudvit Gaj, glavar ilirizma, preradikalno je primijenio i nametnuo tuđinske zaključke bečkog sporazuma iz 1850., strane hrvatskoj potrebi za integracijom nacionalnoga bića kroz jezičnu integraciju. Ni dan-danas, na trgu u Selcima gdje nastupaju, uz štokavce - čakavci i kajkavci, jezična rana nije se sasvim zatvorila, ali se ovdje može uočiti i očitjeti iscjeliteljski odnos prema sveukupnom hrvatskom materinskom jeziku i pomirbeni ravnojесni odnos prema svim trima hrvatskim jezičnim dionicama.“

Nakon dr. Štambuka pjesnicima i publici obratili su se načelnik Općine Selca Ivan Marijančević, izaslanik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti akademik Radoslav Tomić te izaslanik Društva hrvatskih književnika veleposlanik Đuro Vidmarović, a pročitana je i poruka potpredsjednika Matice hrvatske Damira Barbarića u kojoj je, kao i kod ranije navedenih izaslanika, snažno istaknuta potpora ovoj manifestaciji.

Pjesnički dio večeri tradicionalno je počeo Štambukovim čitanjem amblematske *Masline* Vladimira Nazora nakon čega

je pozornost usmjerena na prošlogodišnjeg dobitnika maslinova vijenca, odnosno 25. *poeta oliveatus*, Veselka Koromana. Pročitani su njegovi stihovi uklesani na Zid od poezije na selačkoj Pijaci, kojima se našao u društvu velikana hrvatske književnosti Vesne Parun, Ivana Goluba, Slavka Mihalića i Dragutina Tadijanovića, da spomenemo samo neke. „Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima/ obilje rana, obilje časti, obilje tuge./ Naroda što ima višu a plemenitu moć,/ ravnice i more, knjige i anđele“, Koromanovi su stihovi uklesani na Zid od poezije za koji se već često može čuti i da je oltar hrvatskog pjesništva. Potom je pjesnikinja i kritičarka Darija Žilić govorila o njegovu stvaralaštvu te između ostaloga istaknula kako je Koroman pjesnik mediterana, ali ne samo kolorita i ekstaze, nego i sumnje i tame, da je pjesnik koji je angažiran, ali na suptilan način i da je u središtu njegove poezije čovjek, pojam koji se urušava i nestaje iz središta.

Pred publiku je zatim izašao Veselko Koroman koji je pročitao nekoliko pjesama, a zatim su se u bijeloj toplini selačkog kamena mogli čuti stihovi Božice Brkan, Dijane Burazer, Vere Grgac, Stanke Gjurić, don Stanka Jerčića, Vjekoslave Jurdana, Tomislava Milohanića, Delimira Rešickog, Zvonimira Sutlovića, Drage Štambuka, Vlaste Vrandečić Lebarić, Milana Stančića, Darije Žilić, Marka Gregura i drugih.

Tijekom večeri, između nastupa pjesnika, Štambuk je predstavio i peti po redu *Maslinov vijenac*, u kojem su, između ostalog, pjesme dobitnika *Maslinova vijenca* u proteklih pet godina: Igora Zidića, Ante Stamaća, Branimira Bošnjaka, Ernesta Fišera i Veselka Koromana. Večer je obogatila Sonja Bennet, prevoditeljica sa švedskog jezika, koja je pročitala nekoliko pjesama Thomasa Tranströmera iz knjige *Pjesme i proza 1954.–2004.* koju je objavila Fraktura, a za čiji je prijevod dobila nagradu *Josip Tabak* koju dodjeljuje Društvo hrvatskih književnih prevoditelja.

Nakon nastupa pjesnika, žiri koji su činili prošlogodišnji *poeta oliveatus* Veselko Koroman, Vlasta Vrandečić Lebarić (također *poeta oliveatus*) i utemeljitelj Drago Štambuk povukao se kako bi donio odluku o novom dobitniku nagrade *Maslinov vijenac*, a publiku je s nekoliko pjesama otpje-

vanih *a capella* ugodno iznenadila Darija Žilić.

Konačno, nagrada *Maslinov vijenac* za 2016. godinu pripala je jednoglasno Delimiru Rešickom, višestruko nagrađivanom i prevedenom književniku i uredniku, koji je ove godine za zbirku pjesama *Lovci u snijegu* dobio i državnu nagradu *Vladimir Nazor* za književnost.

„Dragi prijatelji poezije, doista mi je izuzetna čast stajati ovdje pred vama, znajući kako će i moji stihovi biti ispisani na *Zidu od poezije* uz neke od istinskih velikana hrvatskoga pjesništva. Posebno bih se zahvalio pjesnicima koji su ovdje tijekom nestanka struje zdušno čitali svoje stihove pokazujući kako nikakav mrak ne može pobijediti istinsku poeziju. Nedavno sam u sjajnoj knjizi Roba Riemena *Plemstvo duha* pročitao rečenicu, kako, parafraziram, bogovi nisu ljudima poklonili vatru, nego jezik! Iskreno vjerujem kako su upravo taj

dar i te kako zamjetno iskoristili mnogi koji su ovdje u Selcima, tijekom sada već dvadeset i šest godina, čitali vam svoju poeziju. Selca tako jasno pokazuju kako se istinski brine o hrvatskoj kulturi – njezinoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i to na, kako je to sjajno konceptualizirao pokretački duh *Croatie redi vive* Drago Štambuk, svim njezinim jezicima.“ rekao je Rešicki nakon dobivanja nagrade.

Svjetlost je obasjavala selački trg čak i za vrijeme nestanka struje, stoga će stihovi ovogodišnjeg oliveata/omaslinjenika koji će se uklesati u brački kamen pristajati vječnosti kao sjećanje na jedan trenutak u prostoru, vremenu i jeziku: „Dani sada raspliću svjetlost oko tvog lica.“

Marko GREGUR

Arheologija sjećanja

Irena Vrkljan, *Protokol jednog rastanka*,
Naklada Ljevak, Zagreb, 2015.

Već u naslovu uokviriti jedan intiman čin, kakav je onaj rastanka, u termin protokola, naizgled sugerira potiskivanje svega osobnog u korist predvidljiva, gotovo kontrolirana slijeda događaja, koji u istome obliku, bez izuzetka, pogađa svakog pojedinca. No pristupi li se pojmu protokola arheološki, kao što i pripovjedačica „Protokola“ nastoji u istraživanju prošlosti, okamenjena definicija o dogovorenim postupcima i pravilima ceremonijala pokolebat će se pred onom koja protokol identificira kao original nekog dokumenta, prvi zapis, ujedno i dokaz autentičnosti. Irena Vrkljan tako se u svojem „traganju za izgubljenim vremenom“ ne oprašta samo od života s najbližim suputnikom, mužem Bennom nego se, pomno razlažući tegobe moderna doba nespontanom asocijacijama iz vlastitog životnog, ali i znanstvenog teorijskog iskustva, na sasvim osoban i specifičan način

rastaje od sadašnjice u kojoj su prisutnost, bliskost i tugovanje gotovo sramni pojmovi.

Autentičnost rastanka gradi se kroz fabulu koja je sve samo ne protokolarna i uzročno-posljedično orijentirana: štoviše, ona se filmično razvija u postupcima asocijativne montaže, uz pripovjedački glas u prvome licu, poput bliska glasa naratora u kakvome filmu-eseju, koji iskazuje subjektivne i trenutne impresije o svijetu, istovremeno ga dokumentirajući i teorijski opisujući. Taj se dvostruki okular neprestano izoštrava i zamućuje ne dopuštajući čitatelju jedno stabilno uporište u kojemu bi mogao pripremiti svoj čitateljski alat te preduhitriti etape „protokola“ i dešifrirati njegov stilski modus. On, naprotiv, održava provodnu nit ovog autobiografski intoniranog romana, labavu nit koja se odaje kao ono „između“, bilo na geografskoj razini, između Berlina i Zagreba, bilo na razini fizičke ili psihičke prisutnosti i odsutnosti, zatim sadašnjosti i prošlosti, znanja o svijetu i tehnologiji i nesnalazjenja u njima ili, naposljetku, između ustrajnosti vlastita identiteta u neumoljivu protoku vremena i popuštanja pred njegovom silom. Takav postupak, poduprt kolažom formi, od jednostavne sintakse (tek ponegdje nejasne i

zapletene) dnevničkih zapisa, preko razbijanja književnog diskursa unošenjem citata iz estetike i teorije književnosti (Barthes, Benjamin itd.), kraćih Bennovih i drugih književnih citata ili cjelovitih književnih tekstova pa do zaključne vlastite pjesme u prozi, omogućuje spomenuto arheološko iskapanje sjećanja koje se, osim kao težnja za razumijevanjem mehanizma vremena i za povratkom bliskosti, očituje i kao "Protokolu" imanentan strah od smrti, odnosno gašenja svijesti i "tame neznanja o svijetu koji će biti promijenjen".

Suptilno se, nasumično i subjektivno, bez odmak od pripovijedanog sadržaja, opisuju različite točke u vremenu koje, osim intimnih, malih priča, nose i velike priče poput politike i rata, dok se njihovi likovi pojavljuju samo kao otisci sjećanja, utvare, koje se grade isključivo kroz protagonistkinjin subjektivni doživljaj njihova karaktera. Malen broj likova koji se sastoji od uskog kruga prijatelja ili obitelji doima se, stoga, kao sredstvo za provjeru pulsa i utvrđivanje identiteta te okidač motivacije za preživljavanje u modernome svijetu otuđenja, u kojemu je starost usamljena i neprihvatljiva, a mladost počiva na iluzornoj besmrtnosti i sveprisutnosti, odnosno odgodi neizbježnog iščeznuća.

Ipak, suptilnost kritičkoga stava prema boljkama sadašnjice u usporedbi s emocionalnom nabijenošću i estetiziranjem dojmova iz intimne svakodnevice ostavlja previše toga „između“, pretvarajući suptilnost gotovo u površnost, a citate obojene znanstvenim diskursom u puki ornament uskovitlanim asocijacijama. Splet dijelova koji čine kolaž ovog romana, iako u ideji doista bogat i specifičan, tako ostaje nedorečenim i neuravnoteženim, kao da se ne može odlučiti oko granica svoje „arheologije“ i diskurzivna pristupa. Stapanje vlastitog i Bennovih tekstova u tom je smislu najuspjeliji od autoričinih eksperimenata ne samo zbog autentičnog pečata intimnosti koja se jezičnom supostavljenošću tekstova vješto dočarava čitatelju nego i zbog uspješne preobrazbe teksta kao ljubavi prema umjetnosti riječi u zajedničko i besmrtno tijelo ljubavi prema drugome.

Ta je preobrazba upravo na tragu sljedećeg kolebanja „između“ u ovome romanu, a odnosi se na poziciju individualnosti i ko-

lektivnosti, promičući djelovanje na osobnoj razini ustanovi li se da smo „nemoćni da brinemo brige svijeta“. Čini se kako je intencija ovog „Protokola“ upozoriti na osjećaj društvene nemoći, ali i do vrhunca dovesti individualno iskustvo, iako ono u romanu prečesto visi „između“ statusa quo i značajne nadgradnje, te nižući subjektivne impresije o tuđim sudbinama (ponajviše sudbinama starih i usamljenih) „pružiti im solidarnu ruku“, odnosno potaknuti čitatelja na kolektivno ili korektivno djelovanje. Autorefleksivan ton, kao i mnogostrukost vremenskih perspektiva u kojima se preispitivanje odvija, imaju za cilj vratiti dignitet starosti i osloboditi je stigme pukog iščekivanja smrti te završetka duhovnog i intelektualnog razvoja, prikazujući je, štoviše, kao legitimnu etapu u procesu „odrastanja“. Bliskost koja se takvim tonom uspostavlja na relaciji tekst – čitatelj dovoljno je snažna da osim suosjećanja pobudi i potrebu za preispitivanjem vlastitih granica tolerancije ili čak inertnosti u suvremenu društvu, iako se konkretni problemi današnjice u tekstu samo ovlaš dotiču.

Svijest o postojanju problema, ali i određena razina nepoznavanja i nerazumijevanja koje dolazi kao nužno zlo generacijskoga jaza razlog su površna pristupa i, sukladno tome, osjećaja nedorečenosti i nedovoljne iskorištenosti potencijala romana. To ne znači da je za uspjeh teksta bilo nužno dugotrajno proučavanje i detaljno izlaganje boljki suvremena svijeta, nego čvrstina i nepokolebljivost stava koji se (iako djelomično opravdan postulatima autobiografskog žanra, ipak dužan ostalim dijelovima kolaža) suviše lako otkriva kao nesiguran i defenzivan. Sasvim pogođene kritike društva, kao i potrebu za distanciranjem od tako doživljena svijeta, pa makar ta distanca nalikovala na tvrdoglavost i zastarjelost uvjerenja, izlišno se opravdava („briga me za vaš smijeh“) umjesto da se samouvjerenošću i ustrajnošću do kraja podupre i osnaži tekst. Takav se defenzivan ton, stoga, doima kao jedna od slabosti teksta koji nije siguran hoće li pronaći uporište u kontekstu vremena u kojemu nastaje, kada poeziji kao književnome rodu, te kao umjetničkome žaru i uopće pristupu svijetu nema mjesta.

Žudnja za poezijom u širem smislu

te čežnja za izgubljenim trenucima mladosti i zajedničkog života s Bennom, dok se jednim dijelom pokušava razumjeti i prevladati kroz teorijsko seciranje i dobro odabran zbir citata, drugim dijelom iz duboka i emotivna jezika ponegdje sklizne u banalnost i svjesnu patetičnost, odnosno, kako ih se u tekstu izrijetkom naziva, „fantazmagorije, neželjene sentimentalnosti“. Iako se upravo zbog takvih izleta, kao i zbog prije spomenuta defenzivnoga stava, olabavljuje konzistentnost djela, autoreferencijalna svijest koja izgovara „nemojte se plašiti neke nesprenosti u izrazu, ta sve ne mora biti neka 'literatura'“ gotovo personificira roman i opravdava njegove slabe točke, aludirajući na prirodenu čovjekovu nesavršenost i sklonost pogrešci koje ipak ne uspijevaju poništiti njegovu jedinstvenost.

Posljednji dio kolaža, koji se prema tekstualnoj građi odnosi kao podsjetnik ili praktična primjena izraženih teza o očuvanju sjećanja, obuhvaća fotografije. Crnobijele fotografije isprepletene su s tekstem i kroz svoju fizičku, prostornu poziciju i kroz svoju ulogu kao ilustracija pripadnih tekstualnih motiva. Fotografija se kao tema pojavljuje nekoliko puta u romanu, stilom tumačenja prizivajući Barthesove misli o fotografiji i smrti, i to uvijek kao privid prisutnosti, otisak biografije i kao predmet, koji, ako ne nosi umjetničku vrijednost, ima vrlo kratak rok trajanja. Za razliku od umjetničke fotografije, koja je čitljiva i vrijedna u različitim vremenskim točkama,

sentimentalna se i neumjetnička fotografija svodi na kontekst promatrača za kojeg ta fotografija ima privatno značenje. Fotografije u romanu tako su sačuvane od smrti trajnim vezivanjem za tekstualni sadržaj iako, s obzirom na nedostatke kao što su umjetnička i tehnička kvaliteta i dimenzije, ne kao samostalno umjetničko djelo. Supostavljanje oprečnih pojmova – teksta kao odraza života i fotografije kao značenja smrti; nezaustavljiva protoka vremena i grčevitog, pomalo opsesivnog zadržavanja trenutka njegovim opisivanjem; starosti kao prividne usamljenosti i neupućenosti te mladosti kao navodne naprednosti i doslovne sveprisutnosti i, naposljetku, hladne, informatizirane današnjice i pjesnički senzibilnije prošlosti – unatoč povremenim prodorima slabosti ipak daje bogatu i uokvirenu priču koja, zaključujući se oblikom pjesme u prozi, svoju poziciju „između“ (barem u jednoj od dihotomija) na kraju izoštrava u jasnome smjeru, vjernosti umjetnosti, koja jedina nadilazi prostorno-vremenske i teleološke zadanosti. Neprestano podsjećanje na jednaku važnost čuđenja i mišljenja održava čitateljski interes, djelujući poput prijeko potrebne umne tjelovježbe, a toplina i iskrenost pogrešiva izraza napokon oslobađa jezik „teološkog uzdizanja“, upozoravajući kako je, kao i u zbilji, hladnoća i artifičijelnost jezika prečesto protokol svakodnevnog sastajanja i rastajanja.

Anamarija ŽUGIĆ

KRONIKA DHK – Rujan, 2016.

– 6. rujna

Održano je Povjerenstvo za natječaj za najbolji povijesni roman posvećen Siget-skoj bitci.

– 12. rujna

Održana je 18. sjednica Upravnog odbora DHK. Izabrano je novo uredništvo časopisa Republika: Božidar Petrač i Tin Lemac.

U prostorijama DHK održana je tiskovna konferencija na kojoj je objavljen dobitnik nagrade za najbolji povijesni roman koji je posvećen spomenutoj bitci i Nikoli Šubiću Zrinskom, a namijenjen djeci i mladeži *Mali ratnik* Tihomira Horvata.

– 15. rujna

U palači Herzer u Varaždinu održano je predstavljanje prvog cjelovitog prijevoda na njemački jezik "Balada Petrice Kerempuha". Prejev je objavljen u Biblioteci časopisa *Most / The Bridge* Društva hrvatskih književnika, a predstavili su ga prof. dr. sc. Tomislav Pletenac i autor prijevoda Boris Perić.

– 16. rujna

Održana je sjednica Povjerenstva za Zagrebačke književne razgovore.

U Gradskoj knjižnici Slavonski Brod održan je okrugli stol u povodu 100. godina od smrti Ferde Filipovića. Sudjelovali su dr. sc. Ivan Trojan, dr. sc. Tanja Ileš, mr. sc. Luka Marijanović, Ivan Stipić i Mirko Čurić.

– 16. do 18. rujna

U Komizi su održani 8. Dani Ranka Marinkovića. Na znanstvenom skupu na temu *Identitet, naslijeđe i recepcija* izlagali

su: akademik Jakša Fiamengo, akademik Pavao Pavličić, Marina Petranović, dr. sc. Ivica Matičević, dr.sc. Antun Pavešković, Ivana Žužul, Slaven Jurić, Bruno Kragić, Domagoj Brozović, Lucija Ljubić, Ivan Trojan i Matko Botić.

– 20. rujna

U prostorijama DHK predstavljena je knjiga Malkice Dugeč *Poticaj buđenju* (Zagreb, Mala knjižnica DHK, 2016.). Uz autoricu, sudjelovali su Darija Žilić i Antun Pavešković. Pjesme je interpretirao dramski umjetnik Joško Ševo.

U 81. godini života preminula je Jela Godlar-Brešan.

– 22. rujna

Održana je polemička tribina na temu *Ugrožava li navala komercijalnih priručnika o samopomoći tržište ozbiljnih knjiga?* Sudjelovali su Boris Perić, Stjepo Martinović, Drago Plečko i voditeljica Tribine DHK Lada Žigo Španić.

– 23. rujna

Predsjednik DHK Božidar Petrač je kao izaslanik Predsjednice RH sudjelovao na otvorenju međunarodnog znanstvenog skupa *Nikola IV. Zrinski i njegovo doba*.

– 26. rujna

U Puli je održana mjesečna književna tribina na temu *Suvremena književnost za djecu u Istri* na kojoj su sudjelovale Tatjana Pokrajac Papucci i Carla Rotta. Voditeljica Tribine bila je Vanesa Begić.

– 27. rujna

U prostorijama DHK predstavljena je zbirka poezije Slavka Jendrička *Vozni red* (Zagreb, Mala knjižnica DHK, 2016.). Uz

autora, sudjelovali su Tin Lemac, Darija Žilić i Ivica Matičević. Stihove je interpretirao Joško Ševo.

– 28. rujna

Na Tribini DHK predstavljena je zbirka pjesama u prozi "Kozmolom" Gorana Gatalice (Zagreb, Biokova, 2016.). Uz autora, sudjelovali su Đuro Vidmarović, Tin Lemac i Lada Žigo Španić. Tekstove je interpretirao dramski umjetnik Joško Ševo.

– 29. rujna

U okviru Varaždinskih baroknih večeri održana je književna večer posvećena poeziji Ernesta Fišera uz 400. obljetnicu rođenja Miguela de Cervantesa. Sudjelovali su Ernest Fišer i Željka Lovrenčić. Odabrane Lorcine pjesme izveli su Sofija Cingula, mezzosopran i Darko Rušec, gitara.

Maja KOLMAN MAKSIMILJANOVIĆ